

NECROPOLA DIN SECOLUL XII DE LA SIGHIȘOARA-DEALUL VIILOR, PUNCTUL „NECROPOLĂ”. CONTRIBUȚII PRIVIND HABITATUL EPOCII MEDIEVALE TIMPURII ÎN TRANSILVANIA ESTICĂ

Radu Harhoiu*, Erwin Gáll**

Cuvinte cheie: *Sighișoara-Dealul Viilor, secolul XII, necropolă, microcomunitate*
Keywords: *Sighișoara-Dealul Viilor, 12th century, necropolis, microcommunity*
Schlüsselworte: *Schäßsburg-Dealul Viilor, 12. Jahrhundert, Gräberfeld*

The 12th century's cemetery from Sighișoara-Dealul Viilor, place 'Necropolă'. Contribution concerning the habitat from the early middle age in eastern Transylvania
(Summary)

The Dealul Viilor (Vine Hill) site called is situated around the eastern edge of Sighișoara (ger: Schäßsburg; hun.: Segesvár), Mureș County, on the first and second terrace on the right bank of Tîrnava Mare. Systematic researches at the location called 'Așezare' (Settlement) led to the unveiling of over 120 archaeological complexes (homes, ceramic workshops waste pits, etc.) from the 3rd–8th and 12th centuries and also to the discovery of important archaeological artifacts (412 complexes) belonging to the Bronze Age (the Wietenberg culture, the Noua culture) then to the post-Romane age and early medieval era. Post-Romane assemblies which largely destroyed prehistoric complexes are represented by several cemeteries (from the end of 3rd and the beginning of the 4th century, and from the fourth and sixth centuries) of complex settlements (ceramic kiln from fourth century; living home from the 8th century) while early medieval era is illustrated by a large necropolis of the 12th century and also the beginning of the next century.

As we can see 94 graves were investigated, resulting in a total of 106 skeletons from them, which we linked to the medieval necropolis (12th century) based on aspects of their topographic position, and based on the inventory. There were a total number of 101 fully recovered, undamaged skeletons, while other 5 graves were destroyed (graves no: 36, 72, 77, 95, 112). Also 4 graves could not be investigated due to objective reasons (graves no: 140, 159, 172, 173) and one pit contained no skeleton (157). Altogether we can speak about at least 99 graves (including the pit without bones), which probably would have resulted in a total number of at least 110 skeletons (plus the pit without bones).

For objective reasons only the north and south areas of the cemetery could be investigated, of which characteristics indicate the category which in archaeological literature we call churchyard ('Friedhof' or 'Kirchhof' in German, 'cimitire din jurul bisericii' in Romanian, 'templom körüli temető' in Hungarian, etc.).

Taking in consideration the given characteristics of the churchyards, which show exactly the same characteristics, as the cemetery at Dealul Viilor (Vine Hill) Sighișoara, through several successive levels of burial sites, it is more than likely there can be found a church, but because of the road it could not be investigated.

The funerary rite is limited to that of inhumation. In the graves belonging to this chronological interval there were identified mostly adults (22) and mature-adults (32), and two *iuvenis* as well as many infans (38). Due to the lack of anthropological analysis the (biological) sex of the deposited there could be determined only hypothetically and only in some cases. From the biological point of view the skeleton in tomb 31 was definitely female (in whose womb her unborn child was found).

The topographic position of the settlement and the necropolis could possibly explain the aspects of the status and role of this community near to Târnava Mare. Even though if the narrative sources of those times does not give us conclusive data, the settlement could have played the role – with all the required reserves – of salt transport checkpoint towards the west. An argument in support of this hypothesis can be provided by the treasure from Sânpaul-Bélabánvára with coins from Ladislaus I, Coloman Cărturar and Béla II.

The lack of chemical analyzes of the bones deprives us of essential data on the lifestyle and the food composition of the community in Sighișoara-Dealul Viilor, although it is considered that until the fourteenth century the farming was the dominant economic activity.

If we take a closer look at the settlement and the necropolis at Dealul Viilor and we analyze more carefully it's environment, taking in consideration the spaciousness of the place and it's proximity to water we can conclude that community of Dealul Viilor might have raised a lot of large animals, which was obviously determined essentially by climate evolution.

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: rzharih@yahoo.de.

** Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: ardarichus9@yahoo.com

Based on all the data collected from the necropolis and the settlement: pottery, weapons, harness, traces of the skeletons graves (45 and 76), the topography of the location, and the environment of the site that we can assume the social multifunctionality of Dealul Viilor (Vine Hill) settlement.

The necropolis from the twelfth century began to be used in the first decades of the twelfth century until to the end of the reign of Béla III. The analysis of the chronological aspects of the cemetery at Dealul Viilor showed that the first burials may date to the first decades of the twelfth century, which means that the population of the community sat / was sitting here around this time; while the 'treasure' of coins found in tomb 28B represents the last period of use of the necropolis, belonging to the end of the twelfth century or the beginning of the next one. Contemporary with the necropolis and settlement from Dealul Viilor there should have been in the a microzone a fortification of land and wood, a royal fortress which was controlling the gorge and the roads that intersected here.

According to archaeological data that we have at our disposal we can state very clearly that people established here could not have been located in the eastern and south-eastern border area of the kingdom because contemporary with the analyzed necropolis there are settlements, churches, cemeteries, treasures, isolated discoveries, which lie south and east of this line, which clearly demonstrates the existence of a dense network of housing 12th century (from the *churchyard* from Avrămești, Chilean Cristuru Székely, Drăușeni, Feldioara Jacodu, Székelyudvarhely-Szentimre, Bögöz, Meresti Ocland, Petén Petriceni, Cold, Ulieș, Viscri, Zabala; "motte" fortress type from Ocland, Racoșu Lower-Rika, Racu (Ciuc) Pogányvár, Tusnad -Vártető; *royal fortresses* like the ones in Székelyudvarhely-Budvár or Praid-Rapsonné; *rural settlements* from Văcărești Bârzava Ciceu Misentea, Racu, Șumuleu Ciucsangeorgiu, Sântimbru, Lelicieni, Sansimion, Tomești Tușnad Sat, Garcu, Cotormani, St. George-Bedeháza, Turia).

I. Introducere, poziția topografică a sitului, istoricul cercetării

Din punct de vedere topografic, zona Sighișoarei (germ.: Schäßburg; mgh.: Segesvár), județul Mureș, este așezată într-un punct al Văii Târnavei Mari, unde aceasta prezintă o îngustare cu aspect de defileu tăiat într-un sistem de terase, modelate în substraturi dure de gresii pontiene. Aceasta micro-morfologie îi conferă zonei, un rol de poziție cheie în culoarul râului Târnavă Mare. Defileul este un punct obligatoriu de trecere spre zona de est și sud-est a Transilvaniei. Cele două situri arheologice denumite „Așezare” și „Necropolă” sunt situate la circa 4 km distanță de acest defileu. Pe baza pozițiilor celor două situri și a extinderii acestora, nu se poate exclude că de fapt sunt două părți al aceluiași sit, al habitatului de locuire pe dealul Dealul Viilor.

Situl Dealul Viilor se află la marginea de nord-est a municipiului Sighișoara pe prima și a doua terasă de pe malul drept al Târnavei Mari. Privit de la distanță Dealul Viilor pare un uriaș amfiteatru orientat spre sud, la marginea de nord-est a orașului Sighișoara. Extremitatea sa vestică este marcată de o falie aproape verticală care constituie cariera de lut din care Fabrica de cărămidă, actuala SICERAM, își extrage materia primă de aproape 100 de ani. Deasupra fabricii, spre nord-est, se află mica așezare numită Cătunul Viilor.

Zonele nord-vestice a acestei ample formațiuni deluroase numit *Dealul Viilor* este dominată de un alt promontoriu puternic afectat de un proces natural de eroziune: Cornul Viilor. La baza acestui promontoriu, în zona în care se află cele

4 gospodării izolate, în zonele mai joasă, dar care probabil cațără pe deal, se află situl numit de către conducătorul săpăturii, Radu Harhoiu, punctul „Așezare” (Fig. 1; Pl. 1).

Cercetările sistematice în acest loc, din punctul „Așezare” au dus la dezvelirea unui număr de 127 complexe arheologice (locuințe, ateliere de ars ceramică, gropi menajere etc.) din secolele III–VIII și din secolul al XII-lea¹.

Pe o altă terasă, tot pe malul drept al Târnavei Mari, la circa 350 m în amonte (est) față de punctul „Așezare” se află punctul denumit de noi „Necropolă”, unde cercetările arheologice întreprinse începând cu anul 1989 și care, din lipsă de fonduri au trebuit să fie întrerupte în anii 1997–1999, au dus la identificarea și cercetarea a unor importante vestigii arheologice (412 complexe) aparținând epocii bronzului (cultura Wietenberg, cultura Noua), epocii postromane și începutului epocii medievale. Ansamblurile postromane sunt reprezentate prin mai multe necropole (sfârșitul secolului al III-lea – începutul secolului al IV-lea; secolul al IV-lea²; secolul al VI-lea), printr-o serie de complexe tipice pentru așezări (cuptor de ars ceramică din secolul al IV-lea; locuință din secolul al VIII-lea) în timp ce începutul epocii medievale este atestat printr-o întinsă necropolă din secolul al XII-lea, respectiv prin prezența unor structuri de habitat (locuințe, gropi menajere, cuptor) tot din această perioadă.³

¹ Harhoiu – Baltag 2006–2007.

² Harhoiu 2014, 153–205.

³ Informații Radu Harhoiu. Este amintit și de Harhoiu 2014, 153–154.

Drumul de țară care leagă Sighișoara de comuna Boiu reprezintă un fel de ax artificial al sitului investigat, complexe arheologice aflându-se, după cum o ilustrează rezultatele cercetării, atât în partea sa de nord (zona A), cât și în cea de sud (zona B) (Fig. 1). Este foarte probabil ca sub drumul actual să se afle depuneri funerare, dar cercetarea lor nu a fost posibilă.

Una dintre problemele care au stat mereu în atenția colectivului de cercetare de la Sighișoara-Dealul Viilor a fost aceea a identificării orizonturilor funerare corespunzătoare diferitelor orizonturi de locuire din situl *Așezare*⁴. În acest scop au fost

efectuate mereu periegeze în zonă, care au dus în anul 1987 la descoperirea unor oase umane în situl denumit ulterior „*Necropolă*”⁵. Ca urmare, s-a trasat aici o secțiunea de verificare (S. III/87) orientată N-S (23 × 2 m), prilej cu care au fost identificate cinci morminte de înmormântare postromane, urmele unei locuințe preromane și a unui mormânt din aceeași perioadă. La cercetările arheologice din acel an și apoi din anii următori au participat, cu intensitate diferită, cercetători, muzeografi și studenți din țară și din străinătate.

Cercetările arheologice întreprinse începând cu anul 1989 până în 2009, și care, din lipsă de fonduri

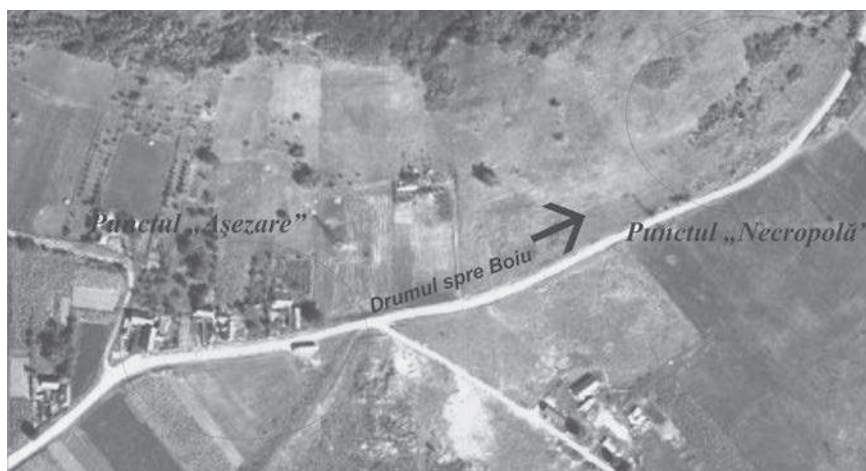

Figura 1. Situația topografică a sitului Sighișoara-Dealul Viilor

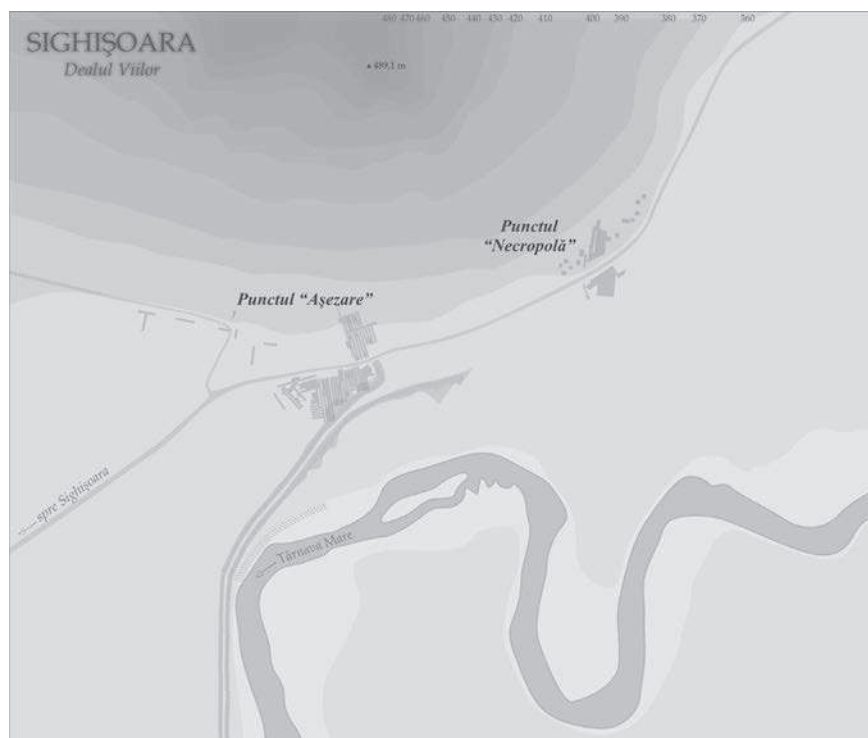

Figura 2. Situația topografică a sitului Sighișoara-Dealul Viilor (reconstituire grafică: Daniel Spănu)

⁴ Harhoiu–Baltag 2006–2007.

⁵ Periegeza a fost efectuată de Alexandru Gheorghe Niculescu și Antal Lukács, iar expertiza oaselor de Nicolae Mirițoiu.

au trebuit să fie întrerupte în anii 1997–1999, au dus la identificarea și cercetarea a unor importante vestigii arheologice (412 complexe) aparținând epocii bronzului (cultura Wietenberg, cultura Noua), epocii postromane și începutului epocii medievale. Ansamblurile postromane sunt reprezentate prin mai multe necropole (sfârșitul secolului al III-lea – începutul secolului al IV-lea; secolul al IV-lea⁶; secolul al VI-lea), printr-o serie de complexe tipice pentru așezări (cuptor de ars ceramică din secolul al IV-lea; locuință din secolul al VIII-lea) în timp ce începutul epocii medievale este atestat printr-o întinsă necropolă din secolul al XII-lea, respectiv prin prezența unor structuri de habitat (locuințe, gropi menajere, cuptor) tot din această perioadă⁷.

II. Catalogul mormintelor din secolul al XII-lea

Mormântul 23 (complex 32) (Pl. 3/M23) [L 19]

Inhumație. Deranjat de amenajarea mormântului nr. 45. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** oase umane răvășite, orientate aproximativ V–E, au apărut la –0,42 m. Fără inventar.

Mormântul 24 (complex 33) [L 19]

Inhumație. Răvășit de lucrările agricole. Câteva oase umane răvășite, orientate aproximativ V–E, au apărut la –0,30 m.

Mormântul 25 (complex 34) (Pl. 3/M25) [K 20]

Inhumație, mormânt dublu. **Vârsta:** A. *adultus*; B. *infans* I. **Sex:** A. probabil femeie (?); B. necunoscut. **Groapa funerară:** groapă rectangulară cu colțurile rotunjite, cu latura de sud ușor curbată. **Orientare:** VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** A. decubit dorsal cu brațele și picioarele întinse; B. (*infans* I) în dreapta adultului, lângă femurul drept: decubit dorsal cu brațele și picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 27 (complex 36) (Pl. 3/M27) [K 19]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă de formă rectangulară cu colțurile rotunjite, care apare la –0,40 m unde are dimensiunile: 2,20 × 1,00, după care se îngustează treptat, având la –0,62 m dimensiunile de 1,75 × 0,45 m. Fundul gropii se află la 0,75 m. **Orientare:** VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, cu mâinile întinse pe lângă corp, mâna dreaptă cu palma pe capătul femurului drept, palma mâinii stângi lângă capătul femurului stâng. Picioarele ușor apropiate de la genunchi.

Fără inventar. Groapa mormântului este tăiată de groapa mormântului 31.

Mormântul 28 (complex 37–38) (Pl. 3/M28) [K 20]

Inhumație. Mormânt. **Vârsta:** A. *adultus*; B. *infans* I. **Sex:** A. probabil femeie (?), B. necunoscut. **Groapa**

funerară care apare probabil imediat sub stratul de moloz, dărâmat și deșeurii ale fabricii de cărămidă nu a putut fi sesizată. **Orientare:** VSV 4300.

Poziția și starea de conservare a scheletului:

Mormântul 28A: craniul scheletului de adult apare la –0,30 m, decubit dorsal, cu mâna dreaptă întinsă pe lângă corp, se sprijină cu palma mâinii pe capătul femurului drept. Mâna stângă îmbrățișează scheletul copilului. Picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 28B: decubit dorsal. Capul întors spre sud, privește spre M 28A. Mâna stângă se sprijină cu palma pe bazin, mâna dreaptă dislocată, are un radius pe bazin, humerusul și cubitusul fiind deplasate.

Inventar: pe toracele drept, probabil într-un recipient din material textil, 35 monede emise de Bela al III-lea (1172–1196) și 2 dinari anonimi. În cadrul monedelor de la Béla III (1172–1196) au fost distinse două grupe de emisiuni după cum urmează⁸:

Grupa de emisiuni A (Pl. 12; Pl. 13/19–21)

Av. Cruce dublă în scut; BELA REX;

Rv. Edificiu stilizat, semilună între două cercuri, două stele, cruce cu brațele egale; H69 (sau CNH, I, 263; Unger 108).

1. AR ↓ 0,27 g; 11,52 mm; Muzeul Orășenesc Sighișoara (în continuare: MOS): inv. 3.
2. AR ↗ 0,26 g; 13,14 mm; MOS: inv. 20.
3. AR ↖ 0,25 g; 12,14 mm; MOS: inv. 22.
4. AR ↖ 0,25 g; 11,97 mm; MOS: inv. 29.
5. AR ↑ 0,25 g; 12,18 mm; MOS: inv. 31.
6. AR ↓ 0,24 g; 11,16 mm; MOS: inv. 27.
7. AR ↙ 0,23 g; 11,83 mm; MOS: inv. 26.
8. AR ↙ 0,23 g; 12,88 mm; MOS: inv. 25.
9. AR ↖ 0,22 g; 12,30 mm; MOS: inv. 1.
10. AR ↘ 0,21 g; 12,05 mm; MOS: inv. 33.
11. AR ↗ 0,20 g; 11,07 mm; MOS: inv. 5.
12. AR ↗ 0,18 g; 11,06 mm; MOS: inv. 4.
13. AR ↖ 0,18 g; 11,59 mm; MOS: inv. 23.
14. AR ↙ 0,17 g; 12,14 mm; MOS: inv. 7.
15. AR ↑ 0,16 g; 12,32 mm; MOS: inv. 10.
16. AR ↖ 0,15 g; 12,14 mm; MOS: inv. 2.
17. AR ↘ 0,15 g; 11,57 mm; MOS: inv. 21.
18. AR ↙ 0,15 g; 11,79 mm; MOS: inv. 24.
19. AR ↖ 0,14 g; 11,59 mm; MOS: inv. 11.
20. AR ↗ 0,13 g; 11,45 mm; MOS: inv. 12.
21. AR ↗ 0,13 g; 16,38 mm; Ruptă; MOS: inv. 14.

Grupa de emisiuni B (Pl. 13/22–30)

Av. Cruce dublă în scut; BELA REX;

Rv. Edificiu stilizat, semilună între două semicercuri, două stele, cruce cu brațele egale; H69 (sau CNH, I, 263; Unger 108).

22. AR ↓ 0,24 g; 11,62 mm; MOS: inv. 9.
23. AR ↖ 0,19 g; 11,88 mm; MOS: inv. 8.
24. AR ← 0,18 g; 10,94 mm; MOS: inv. 32.
25. AR ↗ 0,16 g; 12,24 mm; MOS: inv. 35.
26. AR ↓ 0,14 g; 11,04 mm; MOS: inv. 6.
27. AR ↑ 0,14 g; 16,23 mm; MOS: inv. 15.
28. AR 0,14 g; 13,30 mm; Incusă, fără avers; MOS: inv. 17.
29. AR ↘ 0,14 g; 12 mm; MOS: inv. 28.
30. AR ↗ 0,13 g; 11,53 mm; MOS: inv. 34.

⁶ Harhoiu 2014, 153–205.

⁷ Harhoiu–Ioniță 2008, 199–223.

⁸ Harhoiu–Ioniță 2008, 203–205, Fig. 13–14.

Neprecizate (Pl. 13/31–35)

Av. Cruce dublă în scut; BELA REX;

Rv. Edificiu stilizat, două stele, cruce cu brațele egale; H69 (sau sau CNH, I, 263; Unger 108).

31. AR ← 0,20 g; 11,50 mm; Ștearsă; MOS: inv. 30.

32. AR ↘ 0,17 g; 16,16 mm; Ruptă, se vede doar REX; MOS: inv. 13.

33. AR probabil ↗ 0,16 g; 11,11 mm; Ruptă; MOS: inv. 18.

34. AR ↖ 0,11 g; 14,70 mm; Ruptă; MOS: inv. 16.

35. AR ↗ 0,09 g; 13,17 mm; Ruptă; MOS: inv. 19.

Dinari anonimi

36. Dinar arpadian anonim H127 (sau CNH, I, 137 [Stefan III 1162–1172]; Unger 84). Nu se mai păstrează decât pe un clișeu împreună cu mai multe monede.

37. Dinar anonim neidentificabil. Nu se mai păstrează.

Mormântul suprapune mormintele 32 și 34.

Mormântul 29 (complex 39) (Pl. 4/M29) [K 19]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** necunoscut. Distrus de lucrările agricole. **Groapa funerară:** nu a putut fi observată. **Orientare:** neclară. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** oasele umane apar imediat sub stratul de deșeuri industriale. Se păstrează în poziție oarecum anatomică numai oasele picioarelor. Din restul scheletului s-au mai putut recupera (de la adâncimea de –0,30 m) numai două radii și câteva falange. Fără inventar. Suprapune mormântul 30.

Mormântul 30 (complex 40) (Pl. 4/M30) [K 19]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară** de formă rectangulară cu colțurile rotunjite, care apare la –0,35 m sub mormântul 29. Dimensiuni: 1,25 × 0,52 m. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal cu brațele întinse pe lângă corp, brațul stâng ușor arcuit din cot. Picioarul drept întins, picioarul stâng ușor arcuit din genunchi. Craniul se afla la –0,38 m, bazinul la –0,43 m, fundul gropii la –0,43 m. În dreptul craniului, urme de cărbune.

Inventar: 1. în gura mortului se afla un **obol de argint anonim** H156 (sau CNH, 146), păstrat fragmentar. Mormântul este suprapus de mormântul 29.

Mormântul 31 (complex 41) (Pl. 4/M 31) [K 19]

Inhumație, mormânt dublu. **Vârsta:** **A.** *adultus*; **B.** nenăscut. **Sex:** **A.** femeie; **B.** necunoscut. **Groapa funerară** de formă rectangulară, la –0,30 m, care taie groapa mormântului 27. Groapa are următoarele dimensiuni: 1,78 × 0,45 m. **Orientare:** VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, cu capul ușor aplecat spre nord, brațele întinse pe lângă corp, palmele lângă bazin, picioarele întinse. Pe bazin s-a găsit scheletul unui copil nenăscut, orientat NNE 400, cu capul în cavitatea bazinului, ceea ce indică decesul mamei înaintea nașterii. Fără inventar.

Mormântul 32 (complex 42) (Pl. 3/M32) [K 20]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă de formă rectangular-trapezoidală, cu colțurile ușor rotunjite, la –0,40 m și fundul la 0,60 m. Dimensiunile gropii: 2,00 × 0,75 (picioare), 0,50 (cap). Între craniu și capătul gropii, spațiu liber. Suprapus de

mormântul 28. **Orientare:** VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** craniul a apărut la –0,55 m. Decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp, cu palmele lângă capetele femurelor, picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 34 (complex 44) (Pl. 3/ M 34) [K 20]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** probabil femeie (?).

Groapa funerară: groapă de formă rectangular-trapezoidală, cu colțurile ușor rotunjite, la –0,38 m și fundul la 0,55 m. Dimensiuni: 1,95 × 0,55 m (cap), 0,36 m (picioare). **Orientare:** VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** craniul apare la –0,40 m, bazinul la –0,50 m. Decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp, radiusul și cubitusul ambelor picioare întinse. Fără inventar. Suprapus de mormântul 28.

Mormântul 35 (complex 45) (Pl. 4/ M35) [K 19]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa**

funerară: groapă de formă rectangular-ovală, la –0,30 m și fundul la 0,42 m. Dimensiuni: 0,95 × 0,40 m. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** Craniul apare la –0,35 m, bazinul la –0,39 m. Decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp și palmele lângă bazin, oasele picioarelor întinse. Fără inventar.

Mormântul 36 (complex 46) (Pl. 3/M36) [K 19]

Inhumație. Deranjat. Scheletul intră în profilul de nord al secțiunii. **Orientare:** VSV 4400 (?). **Poziția și starea de conservare a scheletului:** fragmente de la oasele bazinului și femurele. Fără inventar.

Mormântul 38 (complex 48) (Pl. 4/M38) [L 19]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă de formă rectangulară cu colțurile ușor rotunjite, la –0,30 m și fundul la 0,45 m. Dimensiuni: 1,75 × 0,63 m. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, cu capul înclinat spre nord, brațele întinse pe lângă corp cu palmele lângă capetele femurelor. Oasele picioarelor întinse, tibia piciorului stâng este apropiată de calcaneul piciorului drept. Celelalte oase în poziție normală. Craniul apare la –0,36 m, bazinul la –0,43 m, oasele labelor picioarelor la –0,42 m. Fără inventar.

Mormântul 40 (complex 50) (Pl. 4/ M40) [L 19]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă de formă rectangular-ovală, la –0,32 m și fundul la 0,40 m. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** craniul apare la –0,36 m. Decubit dorsal, cu craniul aplecat spre nord, brațul drept întins pe lângă corp, oasele piciorului drept întinse. Lipsesc oasele mâinii și piciorului stâng. Se păstrează numai câteva fragmente din bazin, probabil distruse de lucrări moderne. Fără inventar. Se pare că suprapune un alt mormânt.

Mormântul 41 (complex 51) [L 19]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. Deranjat în zilele noastre. **Groapa funerară:** la –0,38 m, imediat sub stratul de deșeuri industriale se conturează o groapă de formă rectangular-ovală (0,50 × 0,20 m?). **Orientare:** generală probabil VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** câteva oase umane. Fără inventar.

Mormântul 42 (complex 52). [L 19]

Inhumație. **Vârsta:** *infans*. **Sex:** necunoscut. Deranjat în vechime. **Orientare:** VSV 4300. Deasupra mormântului 38, la adâncimea de 0,30 m au apărut oase umane răvășite aparținând unui copil. Fără inventar. Distrus de lucrările agricole. Suprapune mormântul 38.

Mormântul 44 (complex 54) (Pl. 4/M44) [L-M 19]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. Deranjat în zilele noastre. **Groapa funerară:** groapă de dimensiuni mici, rectangulară cu colțurile rotunjite. **Orientare:** SV 4000. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, craniul (-0,30m) *in situ*; restul oaselor deranjate. Fără inventar.

Mormântul 45 (complex 55) (Pl. 3/ M45) [L 19]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** probabil bărbat (?). **Groapa funerară:** la -0,55 m, sub grămada de oase care marchează mormântul 23, se conturează groapa de formă rectangulară, cu capătul de vest arcuit și care are fundul la -0,65 m. Dimensiuni: 1,60 × 0,50m. **Orientare:** VSV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** craniul apare la -0,55 m, bazinul la -0,60 m. Decubit dorsal, cu brațul drept întins pe lângă corp, brațul stâng arcuit din cot se sprijină cu palma pe bazin. Oasele picioarelor, ușor arcuite din șold spre sud, sunt puternic îndoite din genunchi spre nord, tibia și peroneul piciorului drept peste cele ale piciorului stâng. Craniul poartă urma unei lovituri, vindecată până în momentul decesului! Fără inventar.

Mormântul 57 (complex 84) [J 15]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. Deranjat în vechime. **Groapa funerară:** neprecizabilă, a apărut la adâncimea de -1,16 m. **Orientare:** aproximativ VSV 4400. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** oasele craniului lipsesc, toracele era răvășit, coastele împrăștiate până în zona picioarelor. Oasele picioarelor în poziție inițială cu o ușoară abatere spre sud. Brațul drept pare să fi fost întins pe lângă corp, cel stâng era mișcat. Falangele sunt răvășite, două se aflau la nivelul umărului drept, oasele bazinului erau mișcate. **Inventar:** fără inventar.

Mormântul 61 (complex 92) (Pl. 4/ M61) [K 15]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** rectangulară cu colțurile rotunjite care se distinge la -1,28 m și care se îngustează la -1,45 m. Fundul gropii la -1,50 m. **Amenajări:** nișă săpată în pământ pentru cap. **Orientare:** VSV 4400. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, brațele întinse pe lângă corp. Picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 68A (complex 121) [J 15]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** rectangulară, cu colțurile rotunjite, se afla la -1,25 m. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp, picioarele întinse, deplasate puțin spre nord. Adâncime: -1,40 m. Fără inventar.

Mormântul 69 (complex 122) [J 15]

Inhumație. **Vârsta:** necunoscută. **Sex:** necunoscut. Deranjat în vechime. **Groapa funerară:** groapă mai

lată spre vest și mai îngustă spre est, se află la adâncimea de -1,15 m. Se delimitează foarte clar la adâncimea de -1,35 m. **Orientare:** VSV 4400. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** scheletul răvășit în întregime; s-au putut recupera numai câteva fragmente de craniu, o falangă, un fragment de omoplat. Fără inventar.

Mormântul 70 (complex 123) (Pl. 5/ M70) [J 15]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă de formă ovală, cu colțurile rotunjite, care se distinge la -1,14 m și are adâncimea de 1,23 m. **Orientare:** V 4900. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, mâinile întinse pe lângă corp, picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 71 (complex 125) (Pl. 7/M71) [J 15]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** îngustă și lungă de 2,00 m, rectangulară, cu colțurile rotunjite, se afla la adâncimea de -1,25 m. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, cu brațele îndoite din cot și aduse pe abdomen. Picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 72 (complex 126) [L 19]

Un craniu identificat la -0,40 m, peste femurele lui M 90 și un radius descoperit la -0,70 m de M 90. Proven, probabil, de la un mormânt distrus.

Mormântul 76 (complex 134) (Pl. 5/M76) [J 20]

Inhumație. **Vârsta:** *juvenis* (?). **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă rectangulară cu colțurile rotunjite cu dimensiunile de 1,55 × 0,50 m; adâncime 0,54 m. **Orientare:** VSV 4400. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal. Brațul stâng îndoit din cot, cu palma pe abdomen, cel drept îndoit din cot cu palma pe umăr. Picioarele întinse. **Inventar:** *sub mandibulă, pe prima vertebră* o monedă de argint de sec. XII neidentificabilă.

Mormântul 77 (complex 135) [K 20]

Mormânt distrus sau jefuit, cu groapă rectangulară, având colțurile rotunjite și dimensiunile de 1,24 × 0,30 m, iar adâncimea de 0,64 m. Se distinge clar la -0,40 m. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** în groapă s-au găsit numai trei bucăți de craniu, 2 fragmente de maxilar, 2 humerusuri și câteva coaste. Fără inventar.

Mormântul 78 (complex 136) (Pl. 5/ M78) [L 20]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă rectangulară cu colțurile rotunjite, care apare la -0,30 m. Dimensiuni: 0,90 × 0,30 m, fundul gropii la -0,45 m. **Orientare:** SV 4000. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, brațele întinse pe lângă corp, picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 79 (complex 136) (Pl. 5/ M79) [I 19]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** rectangulară cu colțurile rotunjite, apare la -0,35 m și merge până la -0,65 m. Dimensiuni: 1,75 × 0,50 m. **Orientare:** SV 4100. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal. Brațele întinse pe lângă corp, picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 80 (complex 138) [M 18] (documentația grafică distrusă de furtună)

Inhumație, mormânt dublu. **Groapa funerară:** rectangulară cu colțurile rotunjite, sesizată la -0,40 m. Dimensiuni: 1,75 × 0,75 m, adâncimea 0,65 m.

Mormântul 80A. Vârsta: *adultus*. **Sex:** probabil femeie (?). **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal. Brațul drept ușor îndepărtat de corp și întins pe lângă acesta, brațul stâng întins pe lângă corp, picioarele îndoite din genunchi spre dreapta, lăsând loc lui M 80B. Fără inventar.

Mormântul 80B. Inhumație. Vârsta: *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Orientare:** SV 4000. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** se sprijină cu capul pe palma stângă a lui M 80A. Scheletul pare a fi întors spre dreapta. Brațul drept depărtat de corp, cel stâng lipsește, piciorul drept ușor depărtat spre dreapta, este îndoit din genunchi spre interior și se sprijină de tibia lui M 80A. Piciorul stâng în poziție în sus sprijinindu-se pe laba piciorului. Fără inventar. Mormântul 80A este parțial așezat pe calota cuptorului notat cu nr. de complex 146, iar ambele supra-pun mormântul 92.

Mormântul 81 (Pl. 6/M81) (complex 139) [L 19]

Inhumație, mormânt dublu. **Groapa funerară** rectangulară cu colțurile rotunjite care apare la -0,45 m. Dimensiuni: 1,96 × 0,75 m, adâncimea 0,60 m. **Orientare:** VSV 4500.

Mormântul 81A. Vârsta: *adultus*. **Sex:** necunoscut. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, brațele întinse pe lângă corp. Picioarele întinse. **Inventar:** judecând după pata de bronz de pe mandibulă, mortul avusese pe gură o monedă (?) care nu s-a putut recupera.

Mormântul 81B. Vârsta: *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** așezat pe umărul drept al lui M 81a în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp. Femurele ușor îndoite spre dreapta, tibiile drepte. Fără inventar. Mormintele supra-pun o groapă preistorică (C 147) și parțial pe M 82.

Mormântul 83 (complex 141) (Pl. 6/M83; pl. 11/M83, 1-2) [L-M 19]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** probabil femeie (?). **Groapa funerară:** groapă rectangulară cu colțurile rotunjite sesizabilă la -0,75 m. Dimensiuni: 1,80 × 0,70 m. Mai ales colțurile laturii de vest sunt rotunjite, cele de pe latura de sud sunt mai drepte. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal. Brațul stâng întins pe lângă corp. Pe radius se poate observa o umflătură. Brațul drept deplasat. Humerusul îndoit spre coloană, radius și cubitus pe lângă corp. În dreapta femurului și între femure s-au găsit falange. **Inventar:** pe *tâmpla dreaptași stângă 1 - 2* câte un **inel de buclă** din bronz cu capătul răsucit în formă de S (Pl. 11/M83, 1 - 2); *deasupra osului stâng al bazinului:* 3. un **cuțit** de fier cu un singur tăiș (*).

Mormântul 84 (complex 142) (Pl. 6/M84) [L 19]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă formă rectangulară cu colțurile rotunjite,

sesizabilă la -0,55 m. Dimensiuni: 1,05 × 0,70 m, adâncimea: 0,75 m. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, brațele întinse pe lângă corp. Brațul drept ușor îndepărtat din umăr. La cel stâng lipsesc falangele care au fost găsite printre coaste și chiar pe craniu. Picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 85 (complex 143) [M 19] (documentația grafică distrusă de furtună)

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapa, care intră în profilul estic al casei mari, a fost săpată până deasupra vetrei cuptorului 146. Se pare că a distrus cupola cuptorului. Mormântul este suprapus de M 80A. **Orientare:** SV 4100. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, brațele întinse pe lângă corp, picioarele întinse. adâncimea: craniu 0,55 m, bazin 0,70 m, torace 0,70 m. **Inventar:** pe gură o monedă de argint *anonim H158* (sau *CNH, 118*).

Mormântul 86 (complex 144) [M 19]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** formă rectangulară, care intră în profilul estic al casei mari, a perforat vatra cuptorului 146. Adâncimea 1,05 m, dimensiuni: 0,40 m × ? m. **Orientare:** necunoscută. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** craniul se afla la -0,85 m, toracele și bazinul la -0,96 m, respectiv -1,00 m. Decubit dorsal, brațele întinse pe lângă corp, picioarele întinse, arcuite puțin în forma literei O. Fără inventar.

Mormântul 87 (complex 145) (Pl. 6/M87) [M 19]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** necunoscut. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal; în zona toracelui scheletul este răvășit, probabil de animale. Lipsește palma stângă, craniul se afla la -0,62 m, restul oaselor între -0,55 m și -0,70 m. Fără inventar.

Mormântul 88 (complex 148) (Pl. 6/M88) [L 18]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** de dimensiuni mici. **Orientare:** VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, cu brațele și picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 90 (complex 154) [L 19]

Inhumație. **Vârsta:** necunoscută. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă de formă rectangulară, la -0,55 m. Adâncimea -0,90 m, dimensiuni 0,40 × ? m, tăiată la nivelul genunchilor de M 92. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, brațele întinse pe lângă corp, mâna stângă lipsește, doar humerusul există. Picioarele întinse, din tibia stângă se păstrează un mic fragment, cea dreaptă lipsește în întregime. Fără inventar.

Mormântul 91 (complex 155) [L 19]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** la adâncimea -0,60 m. **Orientare:** SV 4100. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, mâna stângă întinsă pe lângă corp, cea dreaptă lipsește, picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 92 (complex 156) [L 19]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** la un moment dat se confundă cu groapa lui M 80. Dimensiuni 1,70 × 0,40 m, adâncimea 0,80 m. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, mâinile întinse pe lângă corp, picioarele întinse. Fără inventar. Suprapus de M 80, taie groapa mormântului 90.

Mormântul 94 (complex 159) (Pl. 6/M94) [J 20]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** nu s-a delimitat. **Orientare:** SV 4100. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, cu mâna dreaptă îndoită și așezată pe bazin. Scheletul este bine păstrat. Adâncime –0,50 m. Fără inventar.

Mormântul 95 (complex 160) [J 20]

Inhumație. Tibia și peroneul găsite în profilul casetei la metrul 16–17. Fără inventar.

Mormântul 96 (complex 161) (Pl. 7/M96) [J20]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** nu s-a sesizat. **Orientare:** aproximativă VSV 4400. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** schelet răvășit, câteva fragmente de craniu, o claviculă, fragment de bazin, femurele la –0,40 m. Fără inventar.

Mormântul 97 (complex 162) (Pl. 6/ M97) [J20]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** nu s-a sesizat. **Orientare:** VSV 4400. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal. Scheletul păstrat parțial, la adâncimea de –0,56 m, craniul spart cu mandibula căzută. Mâna dreaptă întinsă, cu palma sub bazin; lipsește piciorul drept, păstrându-se doar capătul femurului. Fără inventar.

Mormântul 98 (complex 163) (Pl. 7/M98) [K 20]

Inhumație. **Vârsta:** *iuvēnis*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** nu s-a observat. **Orientare:** VSV 4400. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, scheletul bine păstrat la adâncimea de –0,59 m. Deasupra craniului se aflau falange de la mână, lângă umăr două vertebre, lângă palma stângă alte trei vertebre de la un alt schelet. Fără inventar.

Mormântul 99 (Complex 164) (Pl. 7/ M99; pl. 3/ M99) [K 20]

Inhumație. **Vârsta:** *maturus*. **Sex:** probabil femeie (?). **Groapa funerară** nu s-a observat. **Orientare:** SV 4100. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal la adâncimea –0,40 m, –0,60 m. Oasele toracei răvășite. Tibia și peroneul din dreapta deplasate spre exterior. **Inventar:** lângă omoplatul drept s-a descoperit un inel de buclă din bronz cu capătul răsucit în formă de S (pl. 3/M99).

Mormântul 100 (Complex 165) (Pl. 7/ M100) [K 20]

Inhumație, mormânt dublu. **Groapa funerară** deasupra defuncțiilor îngămădire de oase (craniu, femure, os sacral) la adâncimea –0,50 m, –0,60 m. Sub aceste oase, la –0,60 m, –0,80 m se afla depus un *maturus* și un *infans*. **Orientare:** VSV4400.

Mormântul 100A. Vârsta: *matures* (?) **Sex:** probabil femeie (?). **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp, picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 100B. Vârsta: *infans*. **Sex:** necunoscut. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** scheletul copilului între picioarele adultului. Din scheletul copilului s-a recuperat craniul, oasele picioarelor și mâna stângă, așezate peste femurul stâng al scheletului de adult. **Inventar:** în umplutura gropii un ac de bronz (*).

Mormântul 101 (complex 166) (Pl. 7/M101) [K 19]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** rectangulară cu colțurile rotunjite. Adâncimea –0,50 m. **Orientare:** SV 4000. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, cu brațele și picioarele întinse. Partea stângă a scheletului până la femurul stâng în profil. Fără inventar.

Mormântul 102 (complex 167) [K 19]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă rectangulară cu colțurile rotunjite. Adâncimea –0,65 m. **Orientare:** V4700. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, cercetat parțial, din profil ieșeau oasele mâinii drepte, femurele și jumătatea dreaptă a bazinului. Fără inventar.

Mormântul 103 (Complex 168). (Pl. 7/ M103) [K-L 19]

Inhumație, mormânt dublu. **Vârsta:** *infans* II/*infans* II. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă rectangulară cu colțurile rotunjite. **Orientare:** SV 4200. Adâncimea –0,82 m, –0,90 m.

Mormântul 103A. Poziția și starea de conservare a scheletului: decubit dorsal, mâna stângă împreună cu mâna dreaptă a lui M 103B; picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 103B. Poziția și starea de conservare a scheletului: decubit dorsal, mâna dreaptă împreună cu mâna stângă a lui M 103A; picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 105 (Complex 170) (Pl. 7/ M105) [L 18]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară** rectangulară cu colțurile rotunjite. Adâncimea: –0,85 m. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, cu brațele sub bazin și umerii strânși. Fără inventar.

Mormântul 107 (complex 172) (Pl. 7/M107) [L 18]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** nu s-a observat; adâncimea –0,60m. **Orientare:** SV 4000. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal; scheletul este deranjat având humerusul stâng lângă genunchi. Jumătatea lui stângă în profil. Craniul este zdrobit, bazinul fragmentar. Fără inventar.

Mormântul 109 (Complex 174) (Pl. 7/ M109) [L 18]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă rectangulară cu colțurile rotunjite. Adâncimea –0,60 m. **Orientare:** SSV 3800. **Poziția**

și starea de conservare a scheletului: decubit dorsal. Brațul stâng îndoit și așezat cu palma pe șoldul drept. Craniul aplecat spre stânga. **Inventar:** *Pe maxilar* pată de culoare verzuie.

Mormântul 110 (complex 175) (Pl. 8/M110) [L 18]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă rectangulară cu colțurile rotunjite, de dimensiuni mici. Adâncimea –0,70 m. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal; păstrat fragmentar: craniu, mâna dreaptă, humerusul mâinii stângi și coastele. Fără inventar.

Mormântul 111 (complex 176) (Pl. 8/M111) [L 18]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă rectangulară cu colțurile rotunjite, de dimensiuni mici. Adâncimea –0,60 m. **Orientare:** SV4100. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, păstrat fragmentar: craniu, mâna dreaptă, picioarele întinse. **Inventar:** fără inventar.

Mormântul 112 (complex 177) (Pl. 8/ M112) [L 18]

Grămadă de oase răvășite, la adâncimea de –0,65 m. Fragmente de craniu, femure, falange etc.

Mormântul 113 (complex 178) (Pl. 8/M113) [M 18]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă de formă ovală, foarte aproape de cea a lui M 117. **Orientare:** SV 4100. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** la adâncimea de –0,65 m au apărut oase ale picioarelor și un craniu orientat invers; la –0,75 m scheletul unui adult, păstrat doar până la bazin. Fără inventar.

Mormântul 114 (complex 179) (Pl. 8/ M114) [M 18]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** rectangulară cu colțurile rotunjite, intra în profil; adâncimea –0,68 m. **Amenajări:** sub craniu o pată de cărbune cu diametrul de 0,20 m. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, oasele picioarelor intră în profil la nivelul genunchilor. Craniul era deplasat și căzut spre dreapta, deasupra se găseau oasele de la mână. Fără inventar.

Mormântul 117 (complex 183) (Pl. 17/M117) [M 18]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă îngustă, rectangulară cu colțurile rotunjite; adâncimea –1,10 m. **Amenajări:** lângă umărul stâng s-a observat o pată de cărbune. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal cu mâinile și cu picioarele întinse. Scheletul a fost demontat doar până la genunchi, restul oaselor picioarelor intrând în profilul de est al casei. Fără inventar.

Mormântul 119 (Complex 188) (Pl. 9/ M119; pl. 6/M119A) [H 16]

Inhumație; Mormânt cvadruplu; **Groapa funerară** rectangulară cu colțurile rotunjite de dimensiuni mari (1,30 × 1,90 m). Adâncime -1,50 m. **Orientare:** V 4700.

Mormântul 119A: vârsta: *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Orientare:** V 4900; **Poziția și starea de conservare a scheletului:** –1,13 m brațul stâng, –1,20 m

craniul, –1,33 m bazinul. Decubit dorsal cu mâna stângă ridicată în sus, peste craniul lui M 119B; mâna dreaptă în aceeași poziție; femurul piciorului stâng, îndoit spre stânga, peste bazinul lui M 119B; piciorul drept întins, peste partea superioară a lui M 119C, dar și peste femurul lui M 119D; bazinul său se afla peste craniul lui M 119C. Fără inventar.

Mormântul 119B: vârsta: *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Orientare:** V 4500. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** este la -1,30 m brațul stâng, –1,25 m craniul, –1,35 m bazinul. Decubit dorsal cu brațul stâng îndoit din cot așezat pe piept, brațul drept îndoit din cot spre dreapta, sub coloana vertebrală a lui M 119A, dar cu falangele peste craniul lui M 119C; piciorul drept întins peste femurele lui M 119C, cel stâng din care s-au păstrat numai oasele labei piciorului, lângă tibia lui M 119C, ceea ce pare a indica faptul că piciorul stâng a fost îndoit spre stânga. Fără inventar.

Mormântul 119C: vârsta: *infans* II. **Sex:** necunoscut. **Orientare:** V 4800. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** –1,35 m craniul, –1,36 m brațele. Decubit dorsal cu brațele îndoite din cot pe umeri, picioarele îndoite din bazin spre stâng și din genunchi în jos; partea dreaptă a scheletului suprapune femurul stâng al lui M 119D. **Inventar:** în fața bazinului și în imediata apropiere a brațului scheletului *infans* 119C se află o **cataramă** ovală de bronz cu spin de fier (Dm.: 3,5 × 3 cm) (Pl. 6/ M119).

Mormântul 119D: vârsta: *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Orientare:** V 4700; **Poziția și starea de conservare a scheletului:** –1,30 m craniul, –1,31 m sternul, –1,36 m colul femural drept. Decubit dorsal, cu brațul stâng deplasat spre stânga, sub craniul lui M 119C, brațul drept întins cu mâna pe bazin; picioarele întinse, femurul stâng sub scheletul lui M 119C. Fără inventar.

Sucesiunea de înmormântare A–D.

Mormântul 120 = M165 (complex 189 = Complex 296) (Pl. 11/120=M165) [H 17]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus* (?). **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** nu s-a observat. **Orientare:** SV 4000. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal cu brațele îndoite din cot și așezate cu palmele pe bazin; la -1,40 m craniul, la 1,46 m bazinul; s-a surprins numai partea superioară a scheletului. Fără inventar.

Mormântul 121 (Complex 190) (Pl. 8/ M121) [J 15]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară** rectangulară cu colțurile rotunjite. apare la –1,50 m și are fundul la –1,70 m **Orientare:** SV 4400. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, brațele întinse pe lângă corp, picioarele întinse. Fără inventar. Suprapus, dar nederanjat de M 69.

Mormântul 122 (complex 194) (Pl. 8/M122) [H 16]

Apare în porțiunea cu care s-a lărgit S–3/1989, la adâncimea de –1,25 m.

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, apare la adâncimea de –1,25 m, fundul gropii la –1,45 m. **Amenajări:** pe latura de sud o bârnă de lemn. Deasupra scheletului s-a depus o scândură, păstrată sub forma unui

strat compact de lemn carbonizat. Sub schelet s-au observat urme de lemn. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, cu mâna dreaptă întinsă pe lângă corp, iar cea stângă îndoită puțin și adusă pe bazin. Picioarele întinse, tibia și peroneul piciorului drept fiind deplasate puțin spre nord. Fără inventar. Suprapune cu colțul de NE, fără a deranja, groapa mormântului M 75.

Mormântul 125 (Complex 133) (Pl. 9/ M125) [K15]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** dreptunghiulară cu colțurile ușor rotunjite apare la -0,40 m. L: 2,10 m, l: 0,60 m. **Orientare:** VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, mâinile întinse pe lângă corp, picioarele întinse. **Inventar:** în umplutura gropii un inel de bronz cu capetele petrecute, cel interior fiind puțin aplatizat și tăiat drept.

Mormântul 125A

M 125 a deranjat alt mormânt și anume pe M 125A, care probabil a fost reînhumat parțial: craniul întreg a fost deplasat lângă cel al lui M 125 la aceeași adâncime, humerusul drept se afla peste cel al lui M 125; la adâncimea de -1,47 m s-au mai găsit câteva vertebre răspândite în groapă, fără a se putea preciza cărora dintre cele două schelete le aparțin, deoarece și mormântul 125 are coloana lipsă în zona abdomenului. M 125 suprapune ușor groapa lui M 126, iar în zona picioarelor este suprapus de M 127.

Mormântul 126 (Complex 195) (Pl. 9/M126) [J 15]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Adâncime de -1,60 m. Dimensiuni groapă: 1,20 × 0,35 m. **Orientare:** VSV 4500. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** schelet păstrat foarte prost, fragmentar. S-au păstrat oasele brațelor care sunt *in situ* (?) în poziție anatomică: brațul drept este îndoit din cot și adus spre interior. În zona picioarelor este tăiat de M 125. Fără inventar.

Mormântul 127 (Complex 199) [K 15]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Adâncimea -1,25 m, **Orientare:** VSV 4500. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** schelet prost conservat: se păstrează doar craniul și câteva coaste. Fără inventar. Suprapune în zona picioarelor pe M 125, fără a-l deranja.

Mormântul 129 (Complex 203) (Pl. 8/ M129) [I 16]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** insesizabilă. **Orientare:** VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** craniul apare la ad. -1,15 m, restul scheletului foarte prost conservat la ad. -1,20 m. Fără inventar.

Mormântul 130 (Complex 196) (Pl. 9/ M130) [J 15]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Apare la adâncimea -0,90 m; dimensiuni: L: 1,80 cm, l: 0,45 m; ad.: -1,20 m. **Orientare:** VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** adâncimi: craniu: -1 m, schelet: -1,10 m, -1,15 m. Decubit dorsal, mâinile întinse pe lângă corp, picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 132 (Complex 204) (Pl. 8/ M132)

[I 15-16]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** insesizabilă. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** la adâncimea: -0,90 m craniu. Decubit dorsal, mâinile întinse pe lângă corp, picioarele întinse. Tibia stângă lipsește. Starea scheletului foarte proastă. Fără inventar.

Mormântul 133 (Complex 205) (Pl. 9/ M133) [J 16]

Inhumație, mormânt triplu (?). **Groapa funerară:** insesizabilă.

Mormântul 133: Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** probabil femeie (?). **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, brațul drept lipsește, cel stâng îndoit din cot; îmbrățișa un copil (M.133A); picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 133A. Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** din schelet s-au putut recupera numai coastele și un humerus.

Mormântul 133B. Inhumație. **Vârsta:** *infans* II. **Sex:** necunoscut. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** Lângă tibia dreaptă a lui M 133 scheletul unui alt copil (M 133B), din care s-au păstrat fragmente de craniu, coaste, oasele bazinului și oasele brațului drept în poziție anatomică. Fără inventar. Sub piciorul drept al lui M 133, se afla M 136.

Mormântul 134 (Complex 206). (Pl. 9/ M134) [I 16]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* II. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** dreptunghiulară cu colțurile rotunjite; apare la -1,23 m adâncime, având dimensiunile de: L: 1,0 m, l: 0,25 m, ad. -1,25 - 1,30 m. **Orientare:** SV 4000. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, cu brațele pe lângă corp, picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 135 (Complex 211). (Pl. 10/ M135)

[I 16]

Mormântul 135. Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** insesizabilă. **Orientare:** SV 4000. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, picioarele întinse. Lângă antebrațul stâng s-au găsit oasele scheletului unui copil, notat M 135A. Fără inventar.

Mormântul 135A. Inhumație. **Orientare:** SV 4000. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** s-au păstrat numai coastele, bazinul și piciorul drept. Suprapus de M 136. Lângă partea superioară a scheletului lui M 135, a apărut la o adâncime mai mare (-1,40 m) M 137.

Mormântul 136 (Complex 210) (Pl. 9/ M136);

Pl. 10/ M136) [J 16]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** insesizabilă. **Orientare:** SV 4000. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, mâinile pe lângă corp, picioarele întinse. Femurul stâng deplasat spre stânga, tibia și peroneul deplasate și ele. Fără inventar. Suprapus parțial de M 133; suprapune picioarele lui M 135.

Mormântul 137 (Complex 209) (Pl. 10/M137)
[I 16]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** insesizabilă. Apare în zona bazinului la -1,40 m. Suprapus parțial de M 135. Necercetat.

Mormântul 138 (complex 208) (Pl. 10/ M138)
[J 15-16]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară :** groapă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite (1,80 × 0,60 m) care se sesizează limpede la -1,30 m și are fundul la -1,55 m. **Orientare:** VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** oasele scheletului la -1,50 m, craniul la -1,45 m; decubit dorsal cu brațele întinse pe lângă corp, picioarele întinse. Cotul drept puțin îndoit și adus pe bazin, cel stâng pe lângă corp cu degetele sub oasele bazinului. Fără inventar. Suprapune pe M 144.

Mormântul 140 (complex 129) [I 16]

Inhumație. Craniul în profilul de est al lui S.3/1989; necercetat.

Mormântul 144 (complex 205) (Pl. 10/ M144)
[J 16]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* II. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară** dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. care se sesizează la -1,30 m și are fundul la 1,50 m. **Orientare:** VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** oasele scheletului la -1,45 m, craniul la -1,40 m; s-au păstrat doar oasele până la nivelul coatelor; câteva vertebre sunt căzute mai spre vest. Fără inventar. Suprapus de M 138.

Mormântul 145 (Complex 247) (Pl. 9/ M145)
[J 16]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară** îngustă, de formă rectangulară cu colțurile rotunjite, s-a sesizat destul de greu la -1,30 m, fundul ei la -1,45 m. **Orientare:** VSV4300. în groapă foarte mulți melci (cca 65 bucăți); antrenate fragmente ceramice preistorice. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** Decubit dorsal, brațele întinse pe lângă corp, picioarele întinse, ușor strânse la genunchi. Fără inventar.

Mormântul 148 (Complex 251) (Pl. 10/ M148)
[I-J 16]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară** a putu fi sesizată clar, craniul fiind surprins la -1,30 m. **Orientare:** VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, brațele întinse pe lângă corp. Fără inventar, cu mențiunea că în groapă s-au găsit câțiva melci și un ciob preistoric peste femurul stâng.

Mormântul 149 (Complex 252) (Pl. 9/ M149)
[I 16]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară** nu s-a putu sesiza; oasele umane au apărut la -1,35 m; **Orientare:** VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** puternic deranjat; s-a păstrat doar un fragment din humerusul stâng, radiusul și

cubitusul corespunzător, se pare în poziție anatomică s-a păstrat o parte din toracele stâng. Fără inventar.

Mormântul 151 (Complex 257) (Pl. 10/ M151)
[I 16]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** probabil bărbat (?). **Groapa funerară:** groapă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, sesizabilă la -1,30 m. **Orientare:** VSV 4400. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** craniul lipsește; decubit dorsal cu brațele întinse pe lângă corp; picioarele întinse. Fundul gropii s-a măsurat la -1,50 m, toracele: -1,35 m, femurele: -1,45 m. Fără inventar.

Mormântul 152 A – C (Complex 260) (Pl. 11/ M152) [I 16]

Inhumație, mormânt triplu conținând trei schelete, probabil mama și doi copii. **Groapa funerară:** groapa putea fi sesizabilă numai la nivelul scheletelor și anume la -1,50 m. **Orientare:** SV 4100.

Mormântul 152A: vârsta: *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, cu brațele și picioarele întinse; depus pe brațul drept al lui M 152B; adâncimea: -1,50 m (craniu). Fără inventar.

Mormântul 152B: vârsta: *adultus-maturus*. **Sex:** probabil femeie (?). **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, minile și picioarele întinse. Pe brațul drept se află M 152A, pe cel stâng M 152C; adâncimea: la -1,0 m craniul, iar la -1,55 m toracele. Fără inventar.

Mormântul 152C: vârsta: *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** depus pe brațul și umărul stâng al lui M 152B. Decubit dorsal, scheletul puțin strâns pe verticală datorită cuprinderii lui de către M 152B; mâinile pe lângă corp, picioare întinse; adâncimea: -1,50 m. Fără inventar.

Mormântul 153 (Complex 261) (Pl. 11/ M153) [I 16]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** nu s-a putut observa. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal cu brațele pe lângă corp, picioarele întinse. Fără inventar. Se află lângă și este mai adânc (adâncimea: -1,70 m) decât M 152, dar nu se deranjează reciproc.

Mormântul 155 (Complex 263) (Pl. 10/ M155) [J 15]

Inhumație. **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară** îngustă, dreptunghiular-ovală cu colțurile rotunjite, care s-a putut observa numai la -1,20 m; dimensiuni: 1,50 × 0,40 m; adâncimea: -1,30 m. **Orientare:** SV 4100. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, mâinile întinse pe lângă corp, picioarele întinse; craniul apare la -1,20 m, bazinul la -1,27 m. Fără inventar.

Mormântul 156 (Complex 265) (Pl. 10/ M156)
[I 16]

Inhumație; **Vârsta:** *infans* I. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** groapă mică, dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, sesizabilă la -1,60 m; ad. scheletului la -1,70 m. **Orientare:** SV 4100; **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal cu mâinile pe lângă corp, picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 157 (complex 266) [I 16]

Fără schelet și inventar. **Groapa funerară:** îngustă, dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. **Orientare:** V 5000. Suprapune M 151.

Mormântul 158 (Complex 267) (Pl. 10/M158)

[I 16–17]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** ovală, îngustă. **Orientare:** SV 3900. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** craniul: -1,55 m, bazin: -1,60 m, femur: -1,70 m. Decubit dorsal, brațele întinse, picioarele îndoite din genunchi. Fără inventar.

Mormântul 159 (complex 268) [I17]

Inhumație. Mormânt necercetat.

Mormântul 164 (Complex 277) (Pl. 10/ M164)

[I 16]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** dreptunghiulară cu colțurile rotunjite; fundul gropii: -1,70 m. **Orientare:** VSV 4300. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal, brațele întinse pe lângă corp, picioarele întinse. Fără inventar.

Mormântul 165 = M120 (Complex 296 = Complex 189) (Pl. 10/ M165) [H 17]

(v. suprap.)

Mormântul 166 (Complex 297) (Pl. 10/M166)

[H 16]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară** nu s-a observat. **Orientare:** SV 4000. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal cu brațele îndoite din cot și așezate cu palmele pe bazin; -1,40 m (craniu); 1,50 m (bazin); s-a putut surprinde numai partea superioară a scheletului. Fără inventar.

Mormântul 169 (complex 330) (Pl. 12/M169) [I 16]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară:** îngustă, dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, se suprapune parțial cu groapa lui M 171. **Orientare:** SV 3900. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal cu brațele întinse pe lângă corp, picioare întinse; adâncimea bazinului -1,50 m. Craniul lipsește, poate deranjat de groapa lui M 171; fragment de mandibulă deasupra părții drepte a bazinului. Fără inventar.

Mormântul 170 (Complex 331) (Pl. 11/ M170)

[I 16]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară** îngustă, dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Groapa îngustă de formă rectangulară se sesizează la -1,65 m; (dimensiuni: 1,90 × 0,40 m). **Amenajări:** nișă săpată în pământ pentru cap. **Orientare:** SV 4200. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal cu brațele întinse pe lângă corp; picioarele întinse; adâncimi: -1,63 m (craniul), -1,83 m (bazinul), fundul gropii -1,90 m. Fără inventar.

Mormântul 171 (Complex 332) (Pl. 11/ M171)

[I 17]

Inhumație. **Vârsta:** *adultus-maturus*. **Sex:** necunoscut. **Groapa funerară** îngustă, dreptunghiulară cu colțurile rotunjite a apărut în malul de sud al secțiunii; s-a dezvelit numai partea stângă a scheletului. **Orientare:** SV 3900. **Poziția și starea de conservare a scheletului:** decubit dorsal cu brațul stâng pe lângă corp; piciorul stâng întins. Fără inventar.

Mormântul 172 (complex 304) [I 17]

A apărut în malul de sud al secțiunii; necercetat. **Groapa funerară:** îngustă, dreptunghiulară cu colțurile rotunjite.

Mormântul 173 (Complex 333) (Pl. 11/ M173)

[I 16]

A apărut în malul de sud al secțiunii; necercetat. **Groapa funerară** îngustă de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite; dimensiuni: 1,60 × ? m; se sesizează la -1,65 m. **Amenajări:** nișă săpată în pământ pentru cap.

Așa după cum vedem, au fost cercetate 94 de morminte, în care au fost identificate 106 schelete pe care, pe baza poziției topografice, respectiv, pe baza inventarului le-am pus în legătură cu necropola medievală. În totalitate, a fost recuperat un număr de 101 schelete intacte, în timp ce alte 5 schelete, identificate în 5 morminte, au fost distruse (mormintele 36, 72, 77, 95, 112). 4 morminte nu au putut fi cercetate din motive obiective (mormintele 140, 159, 172, 173), iar una din gropi nu a conținut niciun schelet (157). Per total, putem vorbi de cel puțin 99 de morminte (împreună cu groapa fără oase), din care ar fi rezultat, probabil, un număr de cel puțin 110 schelete (incluzând și groapa cotate M. 157 fără oase).

III. Observații privind poziția topografică a cimitirului și a zonei (Pl. 1)

Situația concretă din teren a determinat numai cercetarea părții nord-estice, care din punct de vedere topografic reprezintă zona mai înaltă a cimitirului (mormintele: 57, 61, 68A, 69, 70, 71, 72, 119A–D, 121, 125, 126, 127, 129, 130, 132, 133A–B, 134, 135–135A, 136, 137, 138, 140, 144, 145, 148, 149, 151, 152A–C, 153, 156, 157, 158, 159, 164, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 120=165) și zona sud-vestică, mai joasă, care se află la baza dealului (mormintele: 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 42, 44, 45, 76, 77, 78, 79, 80A–B, 81A–B, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103A–B, 105, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 117). Dispoziția mormintelor cercetate pune în evidență cu siguranță limitele de nord, sud

și de vest și cu oarecare probabilitate și pe cea de est, ale locului funerar.

Locul unde a fost amenajat cimitirul a fost indirect legat de comportamentul funerar al comunității. Microcomunitatea medievală de la *Dealul Viilor*, care foarte probabil locuia la circa 350 de m pe terasa din apropiere⁹, a ales locul de veci în amonte (est) față de așezare, pe panta lină a terasei de pe malul drept al Târnavei. Distanța destul de mare față de partea așezării cercetate împreună cu complexele aparținând acestei perioade, aflate în imediata apropiere a necropolei (complexele 065–394, 118, 236, 274, 318, 334, 335, 365, 366, 372, 377, 381, 382, 386, 397, 407) (vezi *Fig. 1; Pl. 1–2*), și analogiile cunoscute din epocă de la Dăbâca, Kána, Visegrád-Várkert¹⁰ indică faptul că așezarea aferentă necropolei se întindea pe o mare parte a terasei sau, așa cum au dovedit cercetările de pe tronsonul autostrăzii M3 de pe lângă Budapesta și de la Hajdúdorog¹¹, așezările își schimbau în mod regulat locul. De fapt puteau să fi fost mai multe așezări ale aceleiași comunități¹².

Cu toate că nu știm în ce măsură unele date ale informației scrise pot avea relevanță pentru microregiunea Sighișoara-*Dealul Viilor*¹³, o oarecare imagine asupra situației demografice dintr-o microregiune o poate oferi primul izvor despre mănăstirea de la Tihany (1055) care menționează că așezarea din împrejurul mănăstirii avea 139 de persoane care slujeau mănăstirea (de exemplu 60 de slugi [*mansio, mansus*], 20 de slugi de cavalerie, 10 pescari etc.¹⁴).

Chiar dacă ultimul orizont funerar de la Sighișoara-*Dealul Viilor* se încheie cel târziu la jumătatea secolului al VII-lea, nu este lipsit de interes de arătat că izvoarele narative ale epocii arpadiene ne-au lăsat indicii privind stabilirea

locului necropolei. Importante în acest sens sunt legile lui Ștefan I unde se indică faptul că nu pot fi folosite vechile cimitire păgâne, iar pământul locurilor de veci trebuie să fie sfințit de către preoți¹⁵. Folosirea în continuare în cursul secolului XI a necropolelor păgâne, însă în care se poate observa o schimbare radicală a ritualurilor, ne îngăduie să presupunem că aceste legi au fost tolerate de foarte multe ori de către reprezentanții bisericii sau poate este vorba despre acte de corupere pe diferite căi a preoților. Recomandările lui Ștefan I și apoi legile lui Ladislau I și Coloman Cărturarul de la sfârșitul secolului XI și de la începutul secolului XII au devenit obligatorii și au stabilit pentru aproape 1000 de ani regulile de „funcționare” a cimitirului creștin: și anume defuncții trebuie să fie înmormântați în jurul bisericilor¹⁶, adică biserica să devină centrul spiritual al comunității, fapt care va determina pe de altă parte și coeziunea socială a microcomunităților, contribuind cu timpul la întărirea identităților locale și microregionale. Legea ca defuncții să fie înmormântați „creștinește” în jurul lăcașurilor de cult și în grădina bisericilor a devenit generală în/din secolul XII¹⁷. Legile menționate ne lasă și o altă mărturie privind amplasarea cimitirelor: ideologia creștină introdusă de către Ștefan I nu mai permitea manifestările rituale care aveau legătură cu obiceiuri „păgâne”¹⁸, problemă care la Sighișoara-*Dealul Viilor*, din cauza hiatusului cronologic de aproape de o jumătate de mileniu de la ultimele înmormântări, este irelevantă.

Așa cum s-a menționat, cauze obiective au determinat cercetarea doar a zonelor de nord și de sud ale cimitirului de la *Dealul Viilor*. Astfel, existența drumului care leagă Sighișoara-*Dealul Viilor* de Boiu – zona centrală a cimitirului nu a putut fi cercetată. Această împrejurare determină ca cele 94

⁹ Așezarea a fost parțial cercetată și valorificată: Harhoiu-Baltag 2006–2007, Vol. I–II.

¹⁰ Gáll 2011, Pl. 64; Terei 2010, 81–112; Kovalovszki 1994, Fig. 1.

¹¹ La Hajdúdorog și Szentés au fost identificate așezări care se întindeau pe mai multe hectare. Fodor 2005, 201; Türk 2005, 213.

¹² Rácz 2010, 69–81.

¹³ Trebuie să specificăm faptul că nici după 100 de ani de cercetare nu avem o așezare cercetată în totalitate. Întinderea, numărul caselor în cadrul acestor așezări puteau să fi fost foarte variate. Cea mai mare săpătură a fost executată în așezarea de la Bratei, dar nici aceasta nu este integral cercetată. Au fost dezvelite 31 de locuințe semiadâncite, 18 anexe gospodărești, trei cuptoare gospodărești, un cuptor de olar, un depozit pentru unelte, respectiv 112 gropi cu diverse funcții. În cazul a 11 complexe nu s-a putut preciza, din diverse motive, funcția acestora. Ioniță 2009, 11–21.

¹⁴ Írott Források 1050–1116, 22–23.

¹⁵ În acest sens poate fi citată activitatea episcopului Sf. Gellért. De exemplu: Szuromi 2005, 10.

¹⁶ Decretul lui Ladislau I: „*Si quis... mortuos suos ad ecclesiam suam non sepeliert duodecim diebus pane et aqua poenitaet in cippo*”; iar decretul lui Coloman Cărturarul: „*Sepultura christianorum non nisi in atris ecclesiarum fiat*”. Corpus Iuris Hungarici, 56. l. art. 25., 116. l. art. 73.

¹⁷ Excepțiile reprezentate de cimitirele de la Zăbala și Peteni sunt foarte suspecte. În cazul necropolei de la Zăbala, lipsa înmormântărilor în partea nord-vestică a necropolei sugerează foarte clar existența bisericii de lemn. Székely 1993–1994, Abb. 3. Elek Benkő a interpretat lipsa înmormântărilor într-o zonă care se poate delimita pe planul necropolei, ca fiind zona stabilită pentru biserică și pe care comunitatea la un moment dat a abandonat-o. E. Benkő 2010, 222. În privința bisericilor de lemn care apar și în izvoare literare, vezi: Németh 2002, 84–91.

¹⁸ De exemplu, la Hajdúdorog necropola păgână din secolele X–XI a fost descoperită la circa 500 de metri de biserică și de cimitirul acesteia. Fodor 2005, 200.

de morminte cu 106 de schelete să ne ofere doar o imagine incompletă despre cimitir și implicit despre comunitatea de pe Dealul Viilor. Nu se poate clarifica câte morminte avea cimitirul în momentul abandonării sale de către această comunitate, ceea ce permite numai estimări relative privind numărul indivizilor care trăiau în așezarea din zona cimitirului. Cele două zone cercetate, organizate de altfel foarte riguros, ne determină să presupunem că limita locului de înmormântare era foarte clar marcată în teren și respectată cu strictețe. Această împrejurare ne duce cu gândul la *Grădina bisericilor* pomenită și în articolul 73 al decretului de lege a regelui Coloman Cărturarul¹⁹, ceea ce sugerează existența unei demarcații a locului funerar²⁰. În orice caz, cele două zone cercetate evidențiază destul de limpede întinderea cimitirului dinspre nord spre sud, respectiv spre vest; în schimb înspre est limita cimitirului a putut fi precizată numai aproximativ.

Având în vedere caracteristicile necropolelor din jurul bisericii care se caracterizează, ca și cimitirul de la Sighișoara-Dealul Viilor, prin mai multe nivele succesive de înmormântări, este mai mult decât probabilă și existența unei biserici, care din cauza drumului actual nu a putut fi identificată și cercetată. Topografic, nu putem avea propuneri privind poziția bisericii de la Sighișoara-Dealul Viilor în cadrul cimitirului. În alte situații bisericile erau plasate în diferite locuri ale cimitirului, cu predilecție însă spre mijlocul acestuia²¹, însă sunt și cazuri când biserica era plasată în zonele laterale ale cimitirului, de exemplu la Dăbâca-Incinta IV²².

IV. Rit și ritualuri funerare

Ritul funerar este reprezentat exclusiv de inhumație. În mormintele acestui interval cronologic au fost identificați mai ales adulți și adulți-maturi, dar și 2 *iuvenis*, respectiv mulți *infans*. Fără să intrăm în analize paleodemografice, pe care întinderea săpăturii nu le îngăduie, numărul destul de mare de schelete de copii mici, *infans I*, este în concordanță cu observațiile din epoca medievală

¹⁹ *Corpus Iuris Hungarici*, 116. l. art. 73.

²⁰ Un gard de piatră improvizat pare să fi existat la Zábala (secolele XII–XIII), iar la Veszprémfajsz (secolul XII) un gard de piatră a tăiat mai multe morminte. La Ilidia (secolele XII–XIII) a fost ridicat un șanț în care a fost montat un gard cu stâlpi. La Visegrád (epocă arpadiană), cimitirul protopopiatului a fost îngrădit cu un gard viu. Urmele unui șanț a putut fi observat la Csátalja (epocă arpadiană). E. Benkő 2010, 229, Fig. 2; Uzum-Lazarovici 1971, 160; M. Szöke 1979, 105; Ritoók 1997, 169, Nota 18; Cs. Sós-Parádi 1971, 136. Prima mărturie scrisă de pe teritoriul Regatului Maghiar privind gardul bisericii datează din anul 1313. Ritoók 2004, 117, nota 21.

²¹ Ritoók 2007, Fig. 2, 6.

²² Gáll 2011, Appendix.

timpurie. Astfel, din cele 101 de schelete recuperate 30 au fost *infans I* (29,70%), în cinci cazuri au fost copii *infans II* (4,95%) și de trei ori nu s-a putut decide (2,97%). În cazul a două schelete credem că erau *iuvenis* (1,98%), tot de două ori persoanele erau *maturus* (1,98%). De 32 de ori s-a putut decide asupra vârstei biologice (*adultus-maturus*) (31,68%), respectiv de 22 ori se pare că personajul era doar *adultus* (21,78%). În cazul mormântului 31, în pânțele mamei s-a înregistrat un prunc nenăscut, mort din cauza complicațiilor la naștere (0,99%). Analizele din necropola de la Vâl din secolele XII–XVI au arătat că cel mai mare risc de viață îl aveau copii între 5–9 ani, iar printre femei între 15–19 ani²³. Nu putem exclude ca mortalitatea mare a copiilor *infans I* (30) și *adultus* (22) de la Sighișoara-Dealul Viilor să aibă o explicație asemănătoare cu situația din necropola de la Vâl (una dintre explicații ar fi lipsa fierului din organism).

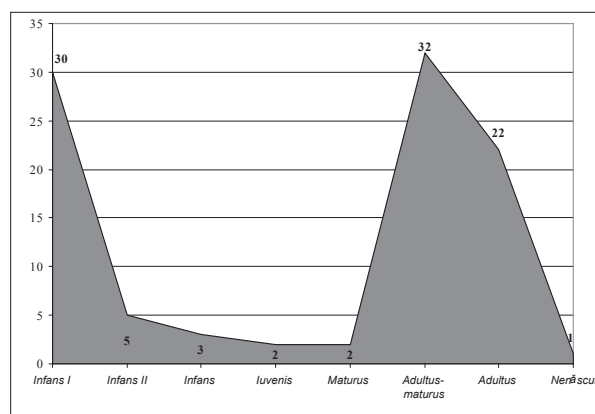

Figura 3. Vârsta scheletelor de la Sighișoara-Dealul Viilor

Din cauza lipsei analizei antropologice s-a putut stabili numai ipotetic și numai în anumite cazuri sexul (biologic) celor depuși. Portul mortuar ne indică, deși cu semne mari de întrebare, probabilitatea sexului defuncțiilor. Din punct de vedere biologic a fost femeie scheletul A din mormântul 31 (în pânțele căreia a fost găsit pruncul nenăscut), și după toate probabilitățile au fost femei în majoritatea cazurilor înmormântărilor cu copii *infans I* (25A, 28A, 34, 80A, 100A, 152B), sau care aveau inel de buclă cu capătul în formă de S, care este mai degrabă o bijuterie feminină (83, 99). Cazurile observate în mormintele 45, 94 și 151 le-am asociat cu bărbați. În cazul restului de 89 de schelete, printre care și 38 de *infans*, doar cu ajutorul antropologiei fizice s-ar fi putut stabili sexul. Dacă facem conexiunea cu riscul de viață al femeilor între 15–19 ani și cu numărul mare de

²³ Bernert *et alii* 2003, 9.

adultus (22) de la Sighișoara-Dealul Viilor probabil scheletele erau mai ales de femei. În stadiul actual al cercetării atât se poate spune.

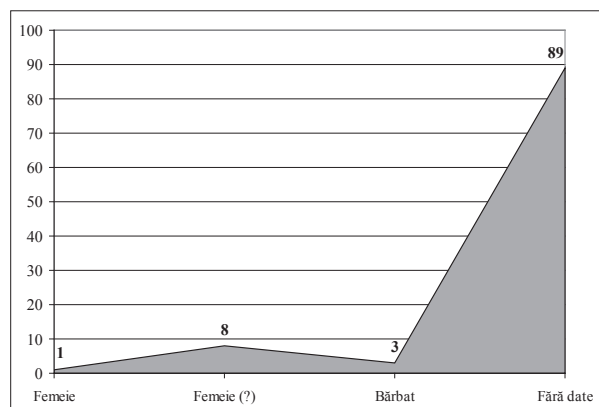

Figura 4. Sexul pe baza observațiilor arheologice al scheletelor de la Sighișoara-Dealul Viilor

IV.1.1. Amenajări ale gropii (Fig. 4; Anexa 1; Pl. 4/M61, pl. 11/M170, M173)

De la început trebuie specificat că din cauze obiective (suprapuneri de morminte, deranjări moderne sau antice) nu s-a putut documenta forma gropii la un număr de 36 de morminte, adică la 37,89% dintre ele (mormintele: 23, 29, 36, 42, 57, 72, 85, 87, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103 A-B, 105, 107, 109, 112, 129, 131, 132, 133 A-C, 135 A-B, 136, 137, 148, 149, 152 A-C, 153, 159, 164, 165/120, 166).

Tendința generală a practicii de săpare a gropilor de către comunitatea de la Dealul Viilor a fost după dimensiunea conturului corpului uman, în formă rectangulară, a căror margini au devenit „rotunjite”, uneori ovale, în cursul săpării. De cele mai multe ori între corpul uman și peretele gropii există o oarecare distanță, dar sunt și cazuri în care groapa este foarte strâmtă, brațele fiind în imediata apropiere a pereților gropii (mormintele: 27, 35, 61, 130, 134, 145, 158, 173). Datele avute la dispoziție privind dimensiunea gropilor de la Sighișoara-Dealul Viilor nu pun în evidență nici o regulă aflată în legătură cu o amenajare specială a acestora.

În necropola de la Sighișoara-Dealul Viilor au fost documentate însă de trei ori (mormintele: 61, 170 și 173) gropi denumite în „formă de mumii”²⁴ sau „groapă în trepte cu nișă specială pentru cap”²⁵.

Mormântul 61 se situează în extremitatea nord estică a cimitirului, iar mormintele 170 și 173 în imediata vecinătate a zonei unde a fost construit drumul care a distrus o mare parte a cimitirului. Având însă în vedere că o mare parte a cimitirului nu a putut fi cercetat, la care se adaugă imposibilitatea precizării conturului gropilor la 36 dintre morminte, numărul mormintelor cu gropi în „formă de mumii” putea fi mai mare.

Pentru descifrarea semnificației acestor detalii de amenajare a gropilor funerare am încercat, evident fără pretenția de a fi exhaustivă, cartarea descoperirilor din Bazinul Carpatic.

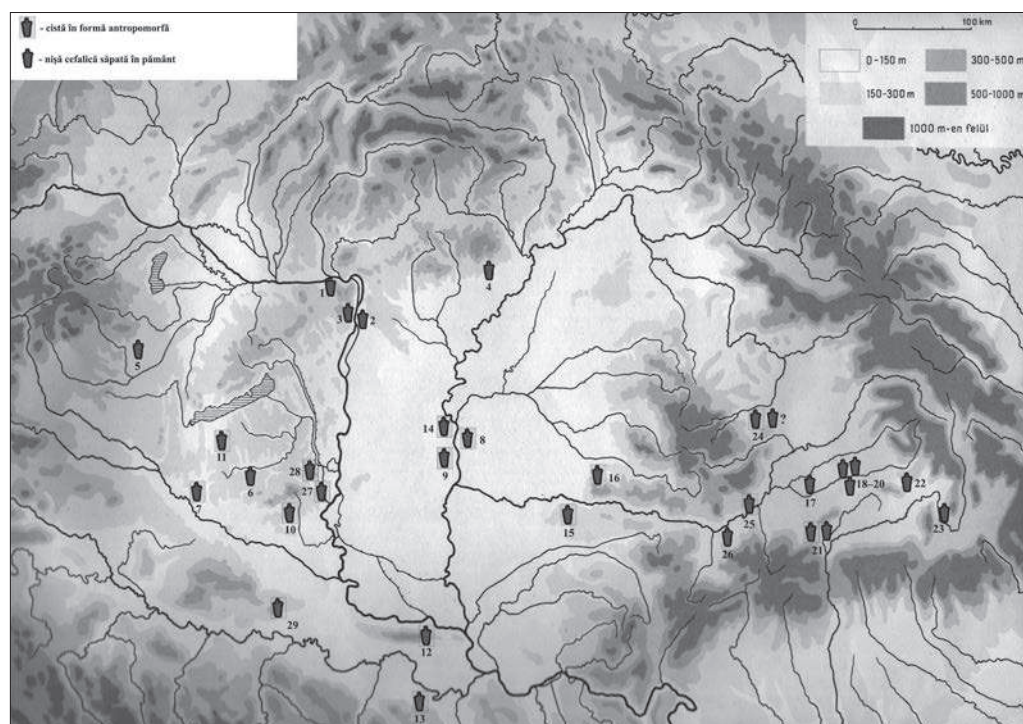

Figura 5. Răspândirea în Bazinul Carpatic a siturilor funerare cu morminte în ciste construite în formă antropomorfă și a mormintelor cu nișă cefalică săpate în pământ (pentru lista descoperirilor și bibliografie, vezi și Anexa 1)

²⁴ Bárdos 1978, 189.

²⁵ Despre diferite denumiri vezi: Ioniță et alii 2004, 46-55.

În urma cartării acestor descoperiri, putem deduce următoarele:

I. Stadiul cercetării formelor de gropi antropomorfe practic este încă la începuturile sale. În afară de meritoasa analiză a lui Adrian Ioniță nu s-a realizat până acum nici un demers în acest sens în arheologia est-central europeană. Chiar dacă o (mare) parte din aceste monumente arheologice nu sunt publicate se poate totuși evidenția că mediul social-politic în care apar astfel de gropi funerare este foarte diferit:

1. Centre nobiliare (Babócsa-Nárciszkert)

2. Mănăstiri (Báta, Cikádor, Cluj-Napoca-*Mănăstur*, Csongrád-Ellésmonostor, Frumușeni/Bizere, Ópusztaszer-Monostor, Somogyvár, Rakovac, Mačvanska Mitrovica, Tăuți, Vokány)

3. Centre politico-religioase (Alba Iulia, Cluj-Napoca-*Mănăstur*)

4. Comunități sătești, unele poate chiar pre-orășenești (Budapest-sectorul XVI, Budapest-Kána, Eger, Esztergom-Zsidód, Feldioara, Kaposvár, Orăștie-Cetate, Požega/Slavonska Požega, Sighișoara-*Dealul Viilor*, -*Dealul Mănăstirii*, -*Biserica Mănăstirii*, Sibiu-*Piața Huet*, Szombathely, Viscri).

Din aceste date putem deduce că originea socială a indivizilor înmormântați de către comunitățile lor după acest ritual trebuie să fi fost profund diferită. Putem remarca faptul că fenomenul construcției cistelor în formă umană era foarte răspândit în cazul mănăstirilor, ceea ce cu siguranță are legătură cu înrădăcinarea sistemului ordinelor mănăstirești în Regatul Maghiar. Aceasta a însemnat și circulația ideilor, respectiv a unor obiceiuri care au putut fi răspândite în primă fază printre călugări, după care s-au răspândit într-o formă mai simplă în zonele rurale (groapa în formă antropomorfă săpată în pământ), printre cei care n-au avut resurse materiale pentru a construi asemenea monumente funerare. Putem spune că (și) acest obicei se înscrie din punct de vedere social în teoria centru-periferie, adică răspândirea unei mode funerare de elitele societății (de exemplu centrul mănăstiresc, care de obicei aveau o capacitate economică importantă în epoca medievală) spre straturile sociale inferioare (zonele rurale, cu o populație săracă și aservită sistemelor medievale ca de exemplu proprietăți regale, mănăstirești sau proprietari feudali).

II. Din baza de date a lui Adrian Ioniță, care a încercat o repertoriere a acestor morminte atât în vestul, cât și în centrul și sud-estul Europei²⁶, reiese că acest obicei a devenit o modă, în prima sa fază, în

²⁶ Ioniță *et alii* 2004, 46–55.

rândul elitelor sociale ale Europei medievale vestice în special începând cu secolul XI. Dar, extinderea sa geografică (orizontală) și socială (verticală) poate fi documentată masiv începând cu secolul XII, când această modalitate de săpare a gropii funerare se răspândește din Scandinavia până în Regatul Maghiar²⁷, în consecință și în Transilvania, și de aici înspre Balcani, ceea ce evidențiază limpede caracterul fără valențe etnice ale acestui ritual funerar.

III. Răspândirea unor ritualuri pe spații mari fără legătură cu migrații sau mișcări de populație nu cunoaștem numai din această perioadă, ci încă din cele mai vechi timpuri. De exemplu, înmormântarea calului sau a diferitelor părți ale calului a fost în secolele VI–VIII un ritual răspândit în macrospațiul eurasiatic, fără a avea valențe etnice²⁸.

IV. În cazul mormintelor cu nișă la cap săpate în pământ și nu construcții de piatră, se pune și o problemă tehnică, specifică săpăturilor în necropolele din jurul bisericilor. De multe ori este greu sau chiar imposibil de determinat forma gropii, deoarece în jurul bisericilor sunt înregistrate în marea majoritate a cazurilor mai multe nivele succesive de înmormântări²⁹. Un bun exemplu în acest sens îl poate oferi necropola de la Dăbâca-*Incinta IV*, unde în secțiunea IV, practică într-o zonă apropiată bisericii, au fost descoperite pe lângă 16 schelete nederanjate și 102 de cranii anterioare acestora, a căror groapă funerară nu a putut fi observată.

V. Trebuie să amintim și un aspect geologic foarte important, care influențează profund observațiile arheologice. Zone foarte întinse ale Bazinului Carpatic au subsol nisipos, în care nu se păstrează formele de gropi săpate. În acest sens, cel mai bun exemplu este cazul necropolelor de la Karos necropola II–III în cazul cărora László Révész nu a reușit să identifice forma vreunei gropi³⁰.

Din cauza numărului mic al mormintelor cu nișă la cap de la Sighișoara-*Dealul Viilor* ar fi o maximă iresponsabilitate științifică de a-i cataloga, într-un fel sau altul (german, secui, maghiar sau pur și simplu creștin etc.) pe acești indivizi, despre

²⁷ Kieffer-Olsen 1997, 186.

²⁸ Asemenea înmormântări sunt cunoscute din Marea Britanie, Peninsula Apennină, Scandinavia, zona nordică a estului Europei (Sudovia, Pomerania și Mazovia) și zona baltică, Europa Centrală, zonele locuite de longobarzi sau din teritoriul regatului gepid: Müller-Wille 1970–1971, 119–248; Steuer 2003, 50–96.

²⁹ Deja în 1997 Ágnes Ritoók a atras atenția că formele gropilor se păstrează doar în cazul mormintelor din zonele exterioare ale cimitirelor din jurul bisericii sau dacă aceste cimitire au fost abandonate de o scurtă perioadă de timp. Ritoók 1997, 169. În acest sens vezi și Szathmáry 2005, 64.

³⁰ Révész 1996.

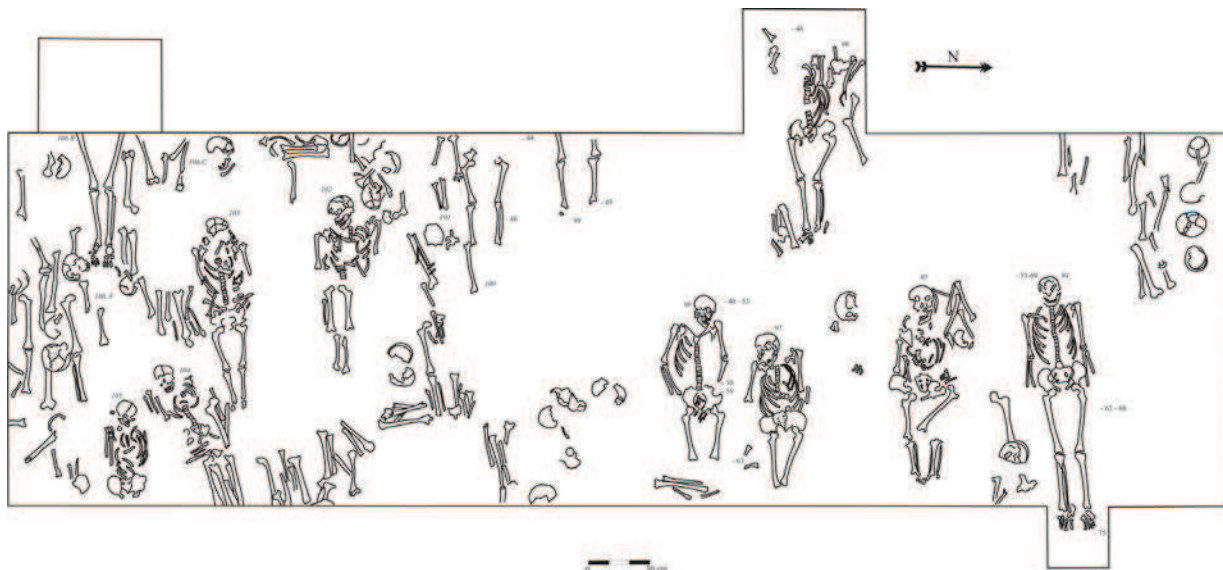

Figura 6. Dăbâca-Incinta IV secțiunea IV (Gáll 2011, Pl. 6).

care, în afară de faptul că erau adulți, nu cunoaștem nici cele mai elementare date. Poziția lor în cadrul necropolei, ne oferă însă o posibilitate, dar în mare măsură ipotetică, de încadrare cronologică: mormântul 61 a fost descoperit la marginea necropolei, putând să indice perioada abandonării acesteia, iar mormintele 170 și 173 au fost descoperite într-o zonă în care înregistrăm suprapunerea unor morminte care se găsesc în apropierea extremității nordice a necropolei, ceea ce ar putea sugera, mai ales mormântul 61, ultima fază de folosire a necropolei.

IV.1.2. Cazul mormântului 122.

Înmormântarea în sicrie? (Pl. 8/M122)

La marginea nord-estică a cimitirului, aproape de mormântul 119 (cu patru schelete) a fost cercetat mormântul 122. Deasupra scheletului s-a depus o scândură, păstrată sub forma unui strat compact de lemn carbonizat. Sub schelet s-au observat urme de lemn, ceea ce teoretic ar putea indica urmele unui sicriu. Încadrarea cronologică în secolul XII se bazează mai ales pe poziția topografică a mormântului și anume la marginea presupusului perimetru funerar al acestui veac. Având în vedere că este singura dotare de acest fel a gropii funerare, ea poate fi reflexul unei noi mode răspândite în rituurile funerare ale secolului XII.

Depunerea defunctului în sicriu în Bazinul Transilvaniei în secolul XII urmează o tendință crescătoare, însă aceste tendințe se diferențiază de la o comunitate la alta³¹. Datele despre înmormântările în sicriu au fost adunate acum 30 de ani de

către Sarolta Tettamanti³². De atunci, numărul descoperirilor de înmormântări în sicriu a crescut în mod semnificativ, dar cu toate acestea, o analiză pe scară macroregională pe Bazinul Carpatic nu a fost realizată până la ora actuală.

IV.2. Orientare

Orientarea mormintelor cu capul la VSV și mai ales SV se integrează în tendința generală de orientare a mormintelor din secolele XI–XIV, și anume V–E³³. În necropola din secolul XII de la Dealul Viilor, majoritatea înmormântărilor respectă tendința VSV–ENE și SV–NE. Doar în cazul a șase morminte orientarea este aproape V–E.

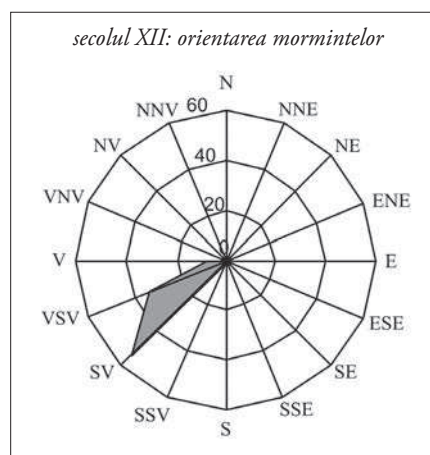

Figura 7. Orientarea mormintelor în necropola de la Sighișoara-Dealul Viilor.

³¹ Gáll et alii 2010, 44.

³² Tettamanti 1975, 94.

³³ Din secolul XIV apar cazuri de orientări diverse. Ritoók 1997, 170. În acest sens grăitoare sunt mormintele de la Dăbâca-Grădina lui A. Tămaș M. 44, sau cele nepublicate de la Dăbâca-Boldăgă/Boldogasszony, Geoagiu de Jos etc. O sinteză în această privință vezi: Gáll 2011, 53–55.

În grupul sudic de morminte orientări diferite de restul mormintelor au fost înregistrate în cazul mormântului 102 (V4700), iar în cazul grupului nordic în cazul mormântului 157 (V5000) dar acestea, împreună cu celelalte morminte orientate V–E nu pot avea vreo relevanță.

IV. 3. Poziția scheletului (Fig. 8–13)

Din cele 106 de schelete înregistrate, doar în 68 dintre cazuri s-au păstrat intacte și au putut fi documentate oasele mâinilor, ceea ce înseamnă o pierdere de informație de 35,85%. În cursul analizei poziției brațelor trebuie să avem în vedere în primul

rând, cauze obiective care nu pot fi puse în legătură cu așezarea corpului în mormânt, ci mai degrabă cu deplasarea unor părți ale corpului odată cu putrezirea acestuia. După analiza poziției brațelor defuncțiilor din Bazinul Carpatic am stabilit 24 de poziții³⁴, pe care le-am încadrat în șapte grupe principale. Am încercat să încadrăm poziția brațelor într-un sistem utilizat și în alte studii³⁵, la care am adăugat încă șase poziții într-un alt studiu monografic³⁶, pe care le-am clasificat în șapte grupe principale (tot acolo descrierea fiecărei situații).

Dintre aceste 24 de poziții, la Sighișoara-Dealul Viilor am putut documenta șapte poziții:

Poziții	Cazuri
<i>Poziția I:</i> brațele așezate pe lângă corp	Mormintele 25A–B, 27, 30, 31A, 32, 34, 35, 38, 45, 57, 61, 68a, 70, 78, 79, 80A–B, 81A, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 97, 98, 99, 100A, 103A–B, 103b, 114, 117, 121, 126, 130, 132, 134, 135, 136, 145, 148, 151, 152A, 152B, 152C, 153, 155, 156, 158, 164, 166, 170 – 56 de cazuri
<i>Poziția II:</i> brațul drept așezat pe lângă corp, iar cel stâng îndoit la 90° pe bazin/stomac.	Mormântul 109 – 1 caz
<i>Poziția IV:</i> ambele brațe au fost îndoite la 10–20° și așezate pe marginea bazinului	Mormântul 138 – 1 caz
<i>Poziția V:</i> brațul drept așezat pe lângă corp, iar cel stâng îndoit la 45°, așezat pe bazin	Mormântul 45 și 129 – 2 cazuri
<i>Poziția VI:</i> brațul stâng așezat pe lângă corp, iar cel drept îndoit la 45°, așezat pe bazin	Mormintele 119D și 169 – 2 cazuri
<i>Poziția XIII:</i> brațele așezate unul peste altul sau puse unul lângă altul pe pântec	Mormântul 165 – 1 caz
<i>Poziția XIV:</i> brațele așezate în formă de cruce peste osul sacru sau așezate unul în altul, fie lăsate unul pe lângă altul, fie unul peste altul	Mormintele 71 și 94 – 2 cazuri
<i>Poziția XVIII:</i> brațul drept adus la umăr, iar cel stâng îndoit pe lângă corp	Mormântul 76 – 1 caz
<i>Poziția XXI:</i> ambele brațe au fost întinse, dar sub bazin	Mormintele 105 și 125 – 2 cazuri
<i>Fără date</i>	Mormintele 23, 24, 28A–B, 29, 36, 40, 41, 42, 44, 69, 72, 77, 80B, 95, 96, 101, 102, 107, 110, 111, 112, 113, 119A–C, 127, 133, 133A–B, 135A, 137, 140, 144, 149, 157, 159, 171, 172, 173 – 40 de cazuri

Figura 8. Poziția brațelor scheletelor în necropola de la Sighișoara-Dealul Viilor

Chiar dacă despre un număr important de morminte nu avem date, din cele 24 de variante ale poziției brațelor determinate în orizonturile funerare contemporane, am determinat nouă poziții, pe departe cea mai reprezentativă fiind poziția nr. I.

³⁴ Gáll 2004–2005, 369, Abb. 8.; Gáll 2011, 25: Fig. 13 (vezi aici descrierea fiecărei situații).

³⁵ Gáll 2004–2005, 369, Abb. 8.

³⁶ Gáll 2011, 25: Fig. 13.

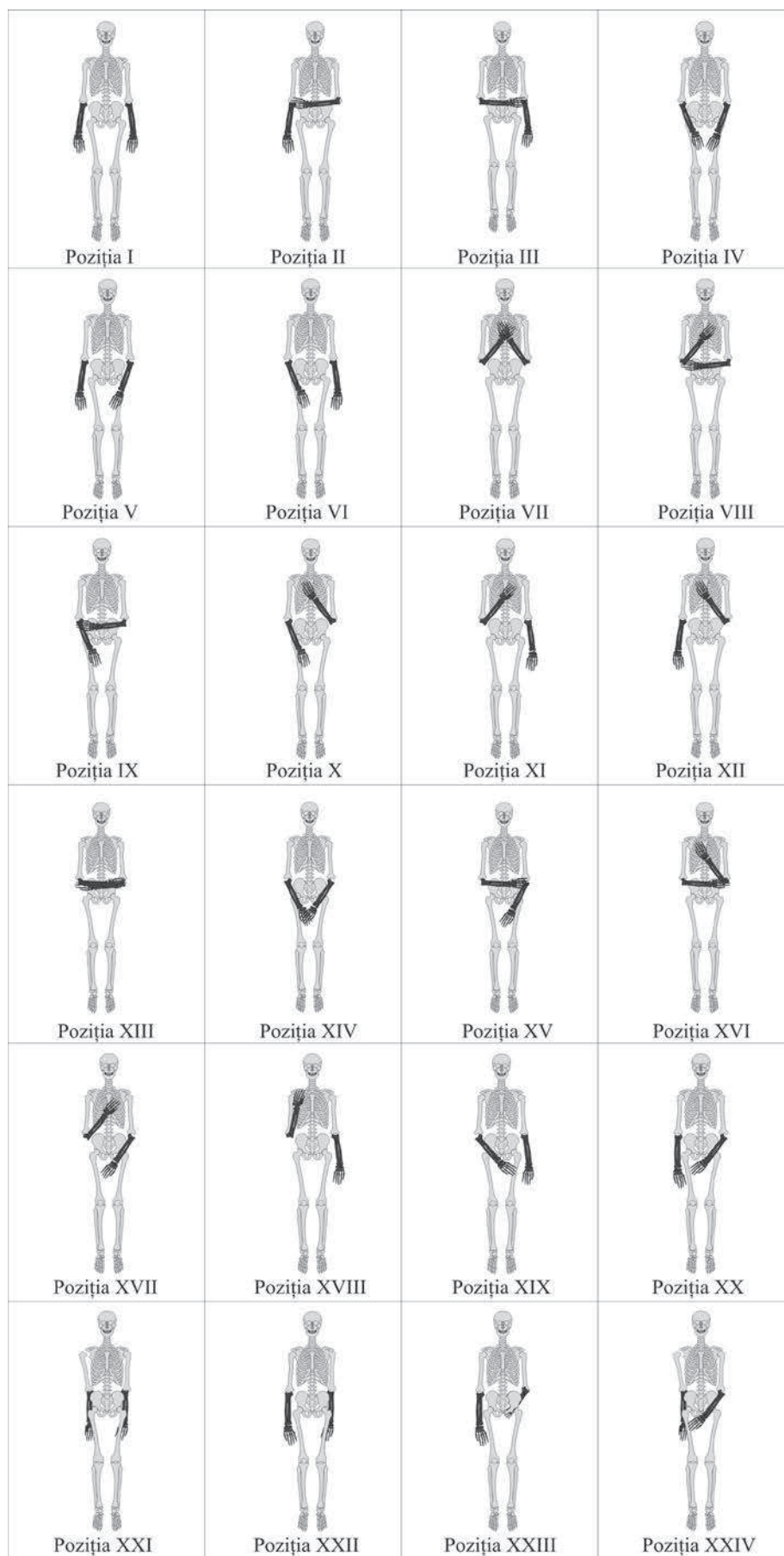

Figura 9. Variante ale poziției brațelor identificate în necropola de la Sighișoara-Dealul Viilor

Variantele poziției brațelor identificate au fost integrate în șapte grupe principale:

Morminte	Grupe	Poziții
Mormintele 25A–B, 27, 30, 31A, 32, 34, 35, 38, 45, 57, 61, 68A, 70, 78, 79, 80A–B, 81A, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 97, 98, 99, 100A, 103A–B, 103B, 114, 117, 119D, 121, 126, 129, 130, 132, 134, 135, 136, 138, 145, 148, 151, 152A, 152B, 152C, 153, 155, 156, 158, 164, 166, 169, 170	Grupa I	Pozițiile I, IV, V, VI: 61 de cazuri
Mormântul 109	Grupa II	Pozițiile II–III, IX, XV, XIX–XX: 1 caz
–	Grupa III	Pozițiile VII–VIII, X–XII, XVI–XVII: nu este cunoscut nici un caz
Mormintele 71 și 94	Grupa IV	Poziția XIV: 2 cazuri
Mormântul 120=165	Grupa V	Poziția XIII: 1 caz
Mormântul 76	Grupa VI	Poziția XVIII: 1 caz
Mormintele 105 și 125	Grupa VII	Pozițiile XXI–XXIV: 2 cazuri

Figura 10. Grupele pozițiilor brațelor scheletelor în necropola de la Sighișoara-Dealul Viilor

Din următoarea reprezentare grafică reiese faptul că grupa I-a reprezintă 88,63% din total, în schimb celelalte grupe, reprezintă procentaje nesemnificative:

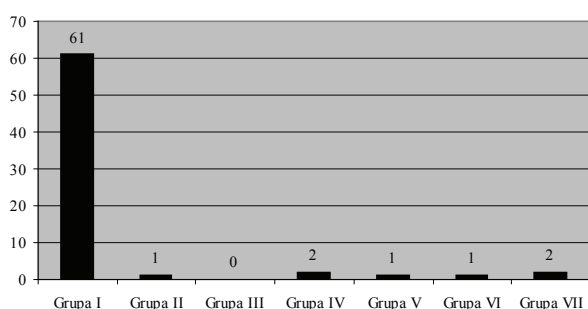

Figura 11. Graficul grupelor pozițiilor brațelor scheletelor în necropola de la Sighișoara-Dealul Viilor

Analiza ritualurilor funerare a reliefat poziția dominantă a grupei I în secolele XI–XIII în Bazinul Transilvaniei:

Dăbâca-Incinta IV	238 de cazuri	89,13%
Cluj-Napoca-Mănăstur	65 de cazuri	72,22%
Cluj-Napoca-Piața Centrală	11 cazuri	78,57%
Viscri	20 de cazuri	74,07%
Jucu	17 cazuri	85,00%
Feldioara	53 de cazuri	85,48%

Figura 12. Cantitatea grupei I în câteva necropole din Bazinul Transilvaniei

O tendință asemănătoare poate fi urmărită și în cazul necropolelor de la Sibiu-Piața Huet, Șirioara, Geoagiu de Jos sau Moigrad-Porolissum³⁷, fără să

³⁷ Sibiu-Piața Huet: Marcu Istrate et alii 2007; Șirioara: Iambor 2005, 196–197; Geoagiu de Jos: Petrov 1996, 403–413; Moigrad-Porolissum: Informație Ünige Bencze.

cunoaștem exact date statistice. Din aceste date reiese că în Transilvania propriu-zisă în secolul XII defuncții au fost înmormântați în marea lor majoritate cu mâinile pe lângă corp.

Grupa a VII-a este caracteristică exclusiv secolelor posterioare veacului al XII-lea.

În privința cazurilor din grupele II–VI, acestea pot fi interpretate ca fenomene izolate în necropola de la Dealul Viilor. Totodată, observațiile în cazul necropolei de la Dăbâca sunt demne de luat în considerare: pozițiile mâinilor aparținând grupelor II–VII sunt caracteristice aproape în exclusivitate indivizilor adulți-maturi, iar poziția XIV (grupa IV) este înregistrată doar în zona centrală a cimitirului, mai ales în zona bisericii³⁸. Din păcate stadiul cercetării cimitirului de la Dealul Viilor nu ne îngăduie să avem observații orizontal-stratigrafice de această natură; cu toate acestea merită amintit și cazul celor șapte schelete din grupele II–VII care aparțin unor adulți-maturi (mormintele: 71, 76, 94, 105, 109, 125, 120=165) (Pl. 5/M71, M76, pl. 6/M94, pl. 7/M105, M109, pl. 9/M125, pl. 10/M120=165).

Mormintele 71 și 94	Grupa IV	Poziția XIV: 2 cazuri
Mormântul 165	Grupa IV	Poziția XIII: 1 caz
Mormântul 76	Grupa VI	Poziția XVIII: 1 caz
Mormintele 105 și 125	Grupa VII	Pozițiile XXI–XXIV: 2 cazuri

Figura 13. Numărul mormintelor din grupele IV–VII

³⁸ Gáll 2011, 24, Pl. 49.

Conform anumitor opinii, grupele II–VI reprezintă *influențe ale creștinismului bizantin*³⁹. Contrar acestei teorii putem cita poziții asemănătoare ale brațelor documentate în necropolele galo-romane din secolele II–III⁴⁰, din epoca antică târzie – din aria culturii Sântana de Mureș-Cernehov sau din Germania⁴¹, respectiv din necropolele gepidice, longobarde sau merovingiene din secolele V–VII⁴². Din epoca „mongolă”, adică din secolele XIII–XIV, provin două morminte cu brațele așezate unul peste celălalt (poziția XIV) descoperite în zona Altailor, la Kudyrge⁴³, dar și un mormânt în care brațele erau așezate unul peste celălalt, în regiunea Tuva vestică la Sut-Chol, kurgan KĖ–1 (poziția III), datat în secolul VIII⁴⁴.

Totodată, dorim să atragem atenția și asupra unor descoperiri sarmatice din zona Prutulului și a Nistrului: la Plavni tumulul II – mormântul 2, brațul stâng al decedatului a fost așezat pe abdomen (poziția II), iar în necropola II, tumulul II-mormântul 9 de la Taraclia, mortului i-au fost așezate ambele mâini pe clavicule (poziția VII)⁴⁵. Cum interpretăm această situație? În orice caz, cu greu putem lega aceste morminte datate în secolul I p. Chr. de creștinism. De menționat că și în aceste cazuri amintite pozițiile mâinilor pe care le-am încadrat în grupele II–VI apar într-o cantitate nesemnificativă.

Într-o analiză excelentă care a urmărit necropolele din secolele VIII–X și pe cele din secolele X–XI de pe teritoriul Bulgariei, comparându-le cu cele din Serbia, Macedonia și Croația⁴⁶, Miklós Takács a reușit să demonstreze că poziția mâinii pe lângă corp pe teritoriul bulgar este documentată într-un procent redus (fără să lipsească!), iar poziția mâinii considerată „bizantină” de către Szabó reprezintă un procentaj mult mai mare și este foarte diversificată⁴⁷. În acest sens, Takács a citat și un izvor

³⁹ Aceste poziții ale brațelor au fost legate de creștinismul bizantin de către J. Gy. Szabó 1984, 83–97.

⁴⁰ De exemplu, poziția brațelor din necropola de la *Avenche*. Castella 1999, Fig. 87. T. 55, Fig. 99. T. 343, Pl. IV. T. 343.

⁴¹ De exemplu, necropola din epoca antică târzie de la Maurten-Burggartengasse. Wewerka 2004, 415, Fig. 4.

⁴² Asemenea situații au fost documentate în necropola din secolele IV–VII de la Yverdom și în cea de la Grande Oye, datată în secolele VI–VII. Urlacher *et alii* 1998, m. 39: fig. 197; m. 68: fig. 199; m. 74: fig. 200; m. 295: fig. 251; m. 302: fig. 258; Steiner–Menna 2000, vol. I., Fig. 16., Fig. 39: T. 221., Fig. 69., Fig. 83: T. 163., Fig. 84: T. 60., Fig. 146: T. 177., Vol. II. Fig. 336: T. 18., Fig. 330: T. 7–8, 12., Fig. 331: T. 10., Fig. 347: T. 36.

⁴³ Kenk 1982a, 70–73, Abb. 26–27.

⁴⁴ Kenk 1982b, 37, Abb. 30.

⁴⁵ Bărcă 2006, 347, 362, Abb. 93, 123.

⁴⁶ Takács 2005, 85–102.

⁴⁷ Takács 2005, 89–92.

narativ ortodox din secolul XIII, în care era amintit că „*ei (latinii) când înmormântează un mort, nu îi pun mâinile în formă de cruce, ci le întind pe lângă corp*”⁴⁸. Trebuie amintit și faptul că din secolul XIII–XIV pozițiile brațelor încep să se diversifice foarte mult⁴⁹; această tendință poate fi constatată și în cazul necropolelor din Bazinul Transilvaniei.

Toate aceste exemple în timp și spațiu evidențiază de fapt irelevanța cronologică, socială sau etnică a celor mai multe poziții.

IV.4. În mormântările duble, întretăieri, suprapuneri (Pl. 3/M25, M28, pl. 4/M31, pl. 6/M81, pl. 9/M133, M136, pl. 10/M135–136, pl. 11/M152–153)

În mormintele 152 și 153 au fost depuși câte doi adulți, poate doi soți. În mormântările duble ale soților sunt cunoscute în toată epoca medievală. Szabolcs Szuromi citează în acest sens dreptul canonic aflat în vigoare până în 1230⁵⁰.

În cazul celorlalte morminte s-a efectuat înmormântarea concomitentă a unui matur cu un *infans*, așa cum s-a întâmplat în M25 (scheletul A și B), M28 (scheletul A și B), M31 (scheletul A și B), M81 (scheletul A și B). Chiar dacă nu avem datele unei analize antropologice este de presupus ca în aceste cazuri să fie vorba despre mamă și copilul ei. Într-un caz, mormântul 31, am putut înregistra o situație terifiantă, și anume femeia a murit înainte sau în timpul nașterii.

Este interesant cazul scheletelor din mormintele 133, 135, 136 și 137, care se suprapun. Cu cele două schelete mature (133 și 135) au fost înmormântați doi *infans*, 133A și 133B cu 133, iar sub aceasta împreună cu individul adult-matur 135 au fost înhumați *infans* 135A și 136. O astfel de înmormântare simultană a avut loc și în cazul scheletelor 133 și 133A, respectiv 135 și 136: scheletul 133 îmbrățișa copilul 133A, iar probabil împreună cu defunctul din mormântul 135 a fost înmormântat copilul 136. Adâncimea la care a fost depus scheletul *infans* 135A (mai jos de scheletul 135) indică faptul că aceasta este cea mai veche înmormântare din acest grup, deși nu putem exclude că nu a fost înmormântat împreună cu 137, care este suprapus parțial de 135, fiind înregistrat tot la adâncimea de 140 de cm. În orice caz, după cum se întrevăde, împreună sau separat, din această grupă cele mai vechi înhumări sunt scheletele înregistrate cu numerele 135A și 137. În acest caz, tendința de a avea același loc de înmormântare

⁴⁸ Takács 2005, 91.

⁴⁹ Ritoók 2007, 249–250.

⁵⁰ Szuromi 2002, 103–105.

a familiei surprinde de fapt solidaritatea determinată de relațiile genetice și sociale.

Tendința familiei de a se înmormânta în același loc se poate observa în cazul mormintelor 152 și 153. Cel mai adânc a fost înmormântat individul adult-matur 153 (la adâncimea de 170 de cm), după care, la un anumit interval de timp a avut loc înmormântarea simultană a defuncțiilor 152A–C.

Tot în categoria înmormântărilor simultane duble se situează cazul mormântului 103, în care au fost înhumați doi indivizi de infans II.

De ritualurile funerare se leagă indirect și întretăierile parțiale ale mormintelor, pricinuite de legile dispuse de Ladislau I (1077–1095) și Coloman Cărturarul (1095–1116), potrivit cărora defuncții trebuiau să fie înmormântați în jurul bisericilor, iar arealul consacrat al locului funerar nu permitea extinderea acestora. Clădirea bisericii a devenit astfel centrul spiritual al comunității, în jurul căruia gravitau⁵¹ și după moarte, membrii comunității.

IV.5. Situații anormale. Ritualuri neobișnuite (Pl. 9/M119A–D; pl. 10/M151)

Necropola de la *Dealul Viilor* nu ne oferă numai elemente generale cunoscute din cimitirele epocii, ci și elemente diferite față de practicile funerare obișnuite.

Primul caz este al mormântului 151, în cazul căruia putem constata lipsa craniului. Întrebarea este dacă moartea acestuia s-a produs în urma unei activități războinice – posibil indiciu al profesiei individului decedat – dar care rămâne, în lipsa analizelor antropologice, fără răspuns.

Al doilea caz neobișnuit ne oferă cele patru schelete din mormântul 119, dintre care doar primul a fost așezat normal (D), întins în groapă, restul de trei (A–C), după pozițiile lor, au fost aruncați în groapă fără discernământ. Îngroparea lor la marginea necropolei sugerează și un statut inferior, fiind excluși din cadrul comunității de la *Dealul Viilor* (cel puțin în momentul aruncării lor în această groapă comună).

În trei morminte (M30, M114, M117) au fost înregistrate pete de cărbune în zona capului. Situația este cu atât mai interesantă, deoarece asemenea cazuri au fost înregistrate atât în necropolele păgâne din secolul X (Cluj-Napoca – strada

Zápolya), cât și în cele din secolul XI (Alba Iulia – strada Brândușei).⁵² Ne punem întrebarea dacă (și) în acest caz putem vorbi de integrarea vechilor obiceiuri într-un nou cadru socio-religios?

În cursul săpăturilor s-a observat o groapă de mormânt în care nu a fost depus defunctul. Evident ar fi ușor să îl interpretăm ca *cenotaf*, însă în cadrul unei necropole din jurul bisericii în care mormintele nu de puține ori se suprapun, este aproape fără sens. Mai degrabă este o groapă nesăpată, dintr-un oarecare motiv rămasă nefolosită, mai ales că suprapune mormântul 151. Credem că dacă ar fi fost *cenotaf*, ar fi trebuit săpat la marginea cimitirului pentru a se vizualiza cât mai profund amintirea celui dispărut în altă parte.

IV.6. Ofrande

Răspândirea creștinismului instituționalizat în secolul XI a determinat simplificarea ritualurilor funerare, mai bine zis a ritualurilor care lasă urme arheologice (depunerea pieselor de podoabă și de port, a ofrandelor, înmormântarea resturilor calului, a armamentului a pieselor de harnașament etc.), ceea ce a determinat o sobrietate accentuată a inventarului funerar.

Această „sărăcire” a inventarului este evidentă și în cazul necropolei de la Sighișoara-*Dealul Viilor*, unde din cele 106 de schelete datate în secolului XII, doar în nouă cazuri am putut constata prezența inventarului funerar (8,41%), în majoritate monede.

IV.6.1. Monede în morminte. Problema „tezaurului” 53 din mormântul 28B. Oboluri (Fig. 14; Pl. 12–13)

În necropola de la Sighișoara depunerea de monede a fost identificată în șase morminte, ceea ce reprezintă 5,66% din totalul înmormântărilor (Fig. 12)⁵⁴. Este interesant că toate cele șase morminte care conțin monede aparțin grupului sudic al necropolei. În mormântul 85 a fost depusă o jumătate de monedă, în cazul căreia nu trebuie văzut însă cauze care ar fi legate de aspecte de ritual, deoarece jumătăți de monedă se foloseau și în circulația comercială⁵⁵.

⁵¹ Din legile lui Ștefan I cunoaștem și dispoziția conform căreia duminica toți membrii comunității trebuie să meargă la biserică, în afara celor care au grijă de focuri. Evident este și în acest caz palpabil, pe lângă rolul religios, cel social, încercarea de coagulare a comunităților. ÁKÍF 52–54: Legea lui Sfântul Ștefan I art. 8–9.

⁵² Gáll 2013a, Vol. I., 636.

⁵³ Folosirea termenului „teaur” este impropriu, deoarece acest teaur nu reflectă tendința de a oferi celui decedat un număr de monede pentru viața de dincolo. Harhoiu–Ioniță 2008, 199.

⁵⁴ Nu intră aici în calcul „tezaurul din mormântul 28B” care reflectă o altă problemă.

⁵⁵ Hävernick 1973–1975, 37.

Nr. de mormânt	Anii de domnie a regelui emițător de monede	Nr. de monede	Tipul în sistem Huszár	Tipul în sistem Réthy	Tipul în sistem Unger	Poziția monedei/ monedelor	Stare	Funcție
M28B (<i>infans</i> I)	Béla al III-lea (1172–1196)	35, 2	H69, H127	CNH I, 269, CNH I, 137	U84	pe toracele drept		rol economic în viața de dincolo?
M30 (<i>infans</i> I)	denar anonim	1	H156	CNH I, 146	U79	în gură		obol
M76 (<i>juvenis</i> (?))	neidentificat încă, denar anonim?	1	?	?	?	sub mandibulă		obol
M81A (<i>adultus</i>)	Neidentificabilă	1	?	?	?	pe gură		obol
M85 (<i>adultus</i>)	denar anonim	1	H158	CNH I, 118	U75	în gură	înjumătățit	obol
M109 (<i>adultus- maturus</i>)	neidentificabil	1	?	?	?	gură	<i>pe maxilar pată de culoare verzuie</i>	obol

Figura 14. Monedele depuse în mormintele de la Dealul Viilor

Monedele din mormintele necropolei de la Dealul Viilor, găsite în gură, pe stern și în mâini pot fi interpretate în mod sigur ca obol.

O întrebare foarte importantă este când s-a răspândit sau a (re)apărut acest obicei în Bazinul Carpatic? Pavel Radomerský și Béla Szőke datează acest obicei din secolul XI⁵⁶ în urma influenței bizantine,⁵⁷ sau sub influența francă, cu mijlocire moravă⁵⁸. Béla Miklós Szőke și Béla Szőke susțin reînvierea unui obicei cunoscut și în perioade anterioare⁵⁹.

În mod sigur o răspândire largă se datează în secolul XI, însă existența acestui obicei în secolul X este subliniat de un număr important de descoperiri. László Kovács a reușit să strângă 56 de descoperiri în Bazinul Carpatic dateate în secolul X și printre cele mai timpurii trebuie să menționăm mormântul 52 din necropola II de la Karos⁶⁰, dar aproape la fel de timpuriu este și mormântul de copil orientat în direcția N–S de la Uivar (pe care nu avea de unde să-l cunoască arheologul maghiar)⁶¹. După teoria lui Kovács acest obicei a fost adus în Bazinul Carpatic de către *maghiarii cuceritori* dinspre est, dar deja sub influența bizantină⁶².

⁵⁶ Radomerský 1955, 3–7; B. Szőke 1962, 92.

⁵⁷ Bálint 1976, 240. Trebuie să amintim că acest obicei este cunoscut și pe teritoriul Munteniei în secolul X, vezi: Fiedler 1992, 170.

⁵⁸ Kolníková 1967, 214–216.

⁵⁹ Szőke–Vándor 1987, 78.

⁶⁰ Révész 1996, 26, Pl. 78, pl. 84. 13–14.

⁶¹ Gáll 2004–2005, 373.

⁶² Kovács 2004, 46–47.

Monedele depuse ca obol, ca și „tezaurul” apar în primul rând la cei cu o vârstă fragedă, așa cum ne arată mormintele 28 și 30 (*infans* I), 76 și 81A (*adultus*), doar cel din 109 a fost *adultus-maturus*. În ceea ce privește poziția lor, în toate cazurile în care au fost depuse ca obol sunt înregistrate în gură – zona gurii. Trebuie să amintim că și în Bazinul Transilvaniei numărul cel mai mare de monede s-a înregistrat în gură⁶³.

Depunerea în morminte a unui număr mai mare de monede („tezaure”) a fost o practică rară în toată epoca medievală, ca și în epoca arpadiană.

Depunerea unui număr mai mare de monede nu poate fi asociată cu practica depunerii de oboluri, ci este un fel de *Grabbeigabe*, a cărei rădăcini mentale trebuie să fi fost în strânsă legătură cu practicile „păgâne”, și anume depunerea diferitelor categorii de piese în vederea folosirii lor în lumea de dincolo, conform unei imagini sociale reale sau imaginate. Pe de altă parte, așa cum am amintit, depunerea în mormânt a unui număr mai mare de monede este o practică rară în Bazinul Carpatic între secolele X–XIV⁶⁴.

Secolul X (context „păgân”):

1. Kúnágota m. 1: 60 de monede bizantine, din care au fost recuperate doar 2, găsite pe marginea gropii⁶⁵.

⁶³ Gáll 2013b, 212–214, Fig. 15–16.

⁶⁴ Lista într-o parte a fost pus la dispoziția noastră de către Antal Lukács, căruia îi mulțumim.

⁶⁵ Kovács 1983, 138, nr. XVII.

Secolele XI–XIV:

1. Esztergom-Budai Nagy Antal u. 7: necropolă din secolele XI–XVI, dintr-un mormânt 32 de monede din secolul XI (1–Andrei I, 8–Bela dux și 48–Béla rex)⁶⁶.

2. Rezi-Gyöngyös csárda: 57 de monede de argint (1–Andrei I, 8–Bela dux și 48–Béla rex) pe lângă partea interioară a tibiei stângi, peste laba stângă, fiind depuse într-o pungă de material textil⁶⁷.

3. Kaposvár-m. 501: 14 monede de argint, dintre care 6 de *H35* și 8 de *H49*⁶⁸.

4. Sárosd-Pusztatemplom m. 13: pe bazin 7 monede de *Friesach*, alături de o cataramă rotundă pe bazin, respectiv un inel de buclă cu capătul în formă de S⁶⁹.

5. Pécs-Jakabhegy m. 1: 18 denari *Friesach* între cele două femure, probabil într-o pungă⁷⁰.

6. Hódmezővásárhely-Erzsébet telek: 4 monede sub cap, trei *Friesach* și o monedă „Ștefan III”⁷¹.

7. Krásno nad Kysucou (m.: Karásznó, Krásznó) m. 705: la mâna dreaptă 28 de pfenigi vienezi și urmele unei Geldbeutel (Albrecht 1282–1308) într-o pungă⁷².

8. Ágasegyháza: într-un mormânt 200 de denari a lui Ludovic de Anjou (1342–1382)⁷³.

Câteva exemple, pe care le enumerăm mai jos, din zonele Europei Centrale și de Est, la rândul lor ne arată că această practică fusese destul de rară și în zonele învecinate Bazinului Carpatic, respectiv în Europa estică și centrală:

1. Grajewo Prostki: 16 dirhemi Ismail ibn Ahmed (906/907)⁷⁴.

2. Libice nad Cidlineu-m. 53: 10 denari Boleslav II (967–999)⁷⁵.

3. Rokytná: șase denari de la Conrad I, duce de Boemia (1092)⁷⁶.

4. Surovo: 13 monede bizantine de la împărații Andronic I Comnen (1183–1185) și Isaac Anghelos (1185–1195)⁷⁷.

5. Tilleda: 35 de bracteate din 1185–1190⁷⁸.

6. Sonneborn: într-un tumul trei schelete, dintre care pe bazinul scheletului 2 o cataramă și o pungă cu 26 de monede, dintre care 13 întregi

și 13 jumătăți emise de arhiepiscopul de Mainz, Siegfried II (1208–1230), abate de Hersfeld, lan-grofi de Turingia⁷⁹.

7. Srby: 11 monede boeme neidentificate⁸⁰.

În tabloul auster al inventarelor mormintelor din necropolele datate în secolele XI–XIII de pe teritoriul Regatului Maghiar (în consecință și în Transilvania), depunerile monetare reprezintă unul dintre puținele aspecte arheologice care individualizează siturile funerare. O asemenea excepție este și cazul celor 37 de monede depuse într-o pungă de material textil (?) sau din piele din mormântul 28B de copil, care reprezintă singura descoperire de acest gen din Bazinul Transilvaniei, dar și o raritate în general pe teritoriul Bazinului Carpatic al secolului XII. Depunerea unei pungi cu monede nu poate fi legată de comportamentele funerare creștine austere propovăduite în această perioadă de către biserică. Mormântul 28B de la *Dealul Viilor* reprezintă un caz particular al peisajului arheologic al secolului XII, dar a cărui explicație nu trebuie căutată în continuitatea practicilor păgâne în sânul comunității de la Sighișoara. Nu este vorba aici de prezervarea în memoria colectivă a unor practici păgâne legate de ritualurile funerare, ci mai degrabă de o dovadă a sincretismului mental privind imaginea creștină⁸¹ și pre-creștină a lumii de apoi. Lipsa inventarului și apariția monedelor ca simple depuneri sau ca oboluri a fost interpretată în alte regiuni, atât în zonele slave, cât și în zonele vikinge, ca *Beigabenersatz*⁸², o interpretare care este valabilă și în cazul mormântului 28B. Austeritatea în inventar a celorlalte morminte demonstrează că nu mai putem presupune continuarea unor practici funerare păgâne în cazul comunității de la Sighișoara-*Dealul Viilor*.

IV.6.2. Ritualurile funerare și regulile de port (funerar) (Pl. 11/1–3)

Sobrietatea inventarului funerar oferă numai o imagine extrem de sumară asupra regulilor de port, mai bine zis asupra portului funerar. De fapt pot fi folosite în acest sens numai inele de buclă cu capătul în forma literei „S” din mormintele 83 și 99 și o cataramă (din mormântul 119C).

Răspândirea acestor bijuterii, denumite în literatura de specialitate *inel de buclă cu capătul în formă de S*, semnifică apariția unei noi mode de port a părului. Însă au existat indivizi care le-au folosit ca cercei.

⁶⁶ Horváth 1977, 59–60: nr. 135.

⁶⁷ Müller 1987, 75–81.

⁶⁸ Bárdos 1978, 195, Pl. X. 10–23.

⁶⁹ Csukás 1975, 367–369.

⁷⁰ Gál 1985–1986, 45–46.

⁷¹ Varga 1894, 137–140.

⁷² Kolníková 1967, 193.

⁷³ K. Szabó 1938, 40.

⁷⁴ Kolníková 1967, 230.

⁷⁵ Kolníková 1967, 228; Radoměrský 1955, Kat. 11.

⁷⁶ Kolníková 1967, 227.

⁷⁷ Spinei 1985, 117; Dobroliubskii–Stoliarik 1983, 71–75.

⁷⁸ Hävernack 1973–1975, 46.

⁷⁹ Kaufmann 1952, 144.

⁸⁰ Kolníková 1967, 229; Radoměrský 1955, Kat. 26.

⁸¹ Rush 1941.

⁸² Steuer 1970, 146; Gräslund 1965–1966, 179.

Trebuie să specificăm faptul că utilizarea bijuteriilor nu este (numai) o chestiune *practică sau mecanică*, ci în primul rând una *social-psihologică*. Dimensiunea socială a utilizării bijuteriilor diferă semnificativ în cadrul fiecărei societăți, chiar și în cadrul fiecărei micro-comunități, respectiv de la individ la individ⁸³, așa cum demonstrează și cele două exemplare de la Sighișoara-Dealul Viilor.

În necropola din secolul XII de la Sighișoara-Dealul Viilor inelele de buclă reprezintă un procent nesemnificativ, fiind documentate doar în două morminte, ceea ce sugerează că membrii comunității de la Sighișoara-Dealul Viilor nu foloseau în portul mortuar, dar probabil nici în cel cotidian, bijuteriile în general, respectiv inelele de buclă cu capătul în formă de S în special. Ambele morminte au fost identificate, ca și în cazul mormintelor cu oboluri, în partea sudică a necropolei.

Un rol important în portul epocii secolelor XI–XIII, atât feminin, cât și masculin, l-au avut așa zisele *inele de buclă cu un capăt în forma literei „S”*⁸⁴. Funcția acestor inele, realizate în marea lor majoritate din argint și din bronz și mai puțin din aur⁸⁵, pornind de la poziției lor în mormânt, putea să fi fost aceea de *inel de buclă*, dar și de *cercel*⁸⁶.

În cazul mormântului 83 cele două exemplare de inele de buclă din bronz s-au aflat pe tâmpla dreaptă și stângă, ceea ce presupune o *bandă textilă pe care au fost montate* (vezi Pl. 11. 1–3). Total altă poziție are piesa din bronz din mormântul 99, și anume pe *lângă omoplatul drept*, ceea ce ne determină să presupunem că piesa cu inel mult mai gros și capătul în formă de „S” rupt avea mai degrabă rolul de inel de buclă.

În zona bazinului mormântului 119C s-a aflat o *cataramă ovală* din bronz, cu spin de fier. Asemenea cataramă sunt cunoscute și din unele tezaure de pe teritoriul Regatului Maghiar⁸⁷. Pe baza poziției acesteia, în prima fază am putea interpreta că piesa aparține centurii. Pornind de la observațiilor noastre mai amănunțite, și anume că piesa nu se afla pe bazin, ci lângă bazin și în

imediată apropiere a brațului scheletului *infans* 119C, credem că în cazul de față catarama este un indiciu al răspândirii unei mode vestimentare occidentale și anume a tipului de cămașă denumită *Cotte*, care avea la guler o tăietură verticală, fiind legată sub bărbie cu ajutorul unei cataramă metalice⁸⁸. Răspândirea acestui tip de îmbrăcăminte este sugerată de cataramele din zona umărului din descoperirile din secolul XII de la Drăușeni m. 15 sau Zăbala⁸⁹. După părerea noastră o funcție asemănătoare putea să aibă și piesa din mormântul 119.

Observațiile lui Elek Benkő privind răspândirea acestui port în Transilvania, cu prilejul analizei necropole de la Zăbala⁹⁰, ne atrag atenția asupra caracterului internațional, fără valențe etnice ale acestui port preferat la sfârșitul secolului XII într-un mediu care nu se poate lega de cel occidental sosit în Transilvania.

V. Analiza materialului arheologic

Piesele înregistrate în mormintele necropolei de la Sighișoara pot fi încadrate din punctul de vedere al funcției/destinației lor, în două grupe: piese de port sau de podoabă și monede.

V.1. Piese de port:

V.1.1. Inele de buclă, cu capătul în formă de S (Pl. 11/1–3, pl. 14)

Unul dintre inelele din mormântul 83 are diametrul de 4,2 × 2,9 cm, în consecință acest exemplar de la Sighișoara se integrează perfect în urma analizei pe baza formei și mărimii inelelor de buclă din Bazinul Transilvaniei, în grupa „inelelor de buclă cu diametrul foarte mare” (mai mari de 4 cm).

Asemenea exemplare sunt cunoscute din contexte databile sigur în secolele XII–XIII, însă portul lor a rămas marginal, dispărând în cursul secolului al XIII-lea. Asemenea bijuterii de păr au fost relativ rar documentate în Bazinul Transilvaniei, după cum o dovedesc piesele similare descoperite la Alba Iulia-Catedrala Romano-Catolică, Dăbâca-Incinta IV (M. 114, 176, 212 și M.267), Gilău (M. 2), Ulieș (M.43), Peteni (M. 79 și 193) sau Zăbala (M. 54, 74, 117, 168 și 184)⁹¹. Poziția lor

⁸³ O analiză în acest sens vezi în cazul necropolei de la Dăbâca-Incinta IV: Gáll 2011, 36–39, Fig. 21–26.

⁸⁴ Pentru prezența lor în necropolele din Bazinul Transilvaniei din secolele X–XI: Gáll 2013a, Vol. I., 649–653. Pentru cele din necropolele secolelor X–XIII din zona Clujului: Gáll *et alii* 2010, 65–69, Fig. 24–26, iar pentru cele din necropola din secolele XII–XIII de la Dăbâca-Incinta IV: Gáll 2011, 35, Abb. 20.

⁸⁵ În 1983 Károly Mesterházy a strâns doar 13 exemplare din inelele de buclă cu capătul în formă de S, confecționate din aur. Mesterházy 1983, 143–151.

⁸⁶ În acest sens vezi: Gáll 2013a, Vol. I., 653.

⁸⁷ Parádi 1975, Fig. 7. 1–2, fig. 8. 9, fig. 9. 1–2, fig. 11. 2–3, fig. 14. 4, fig. 16. 1, fig. 18. 1.

⁸⁸ E. Benkő 2010, 229.

⁸⁹ E. Benkő 2010, Fig. 3.

⁹⁰ E. Benkő 2010, 229.

⁹¹ *Alba Iulia-Catedrala Romano-Catolică*: Crângaci et alii 2002–2003, 91–106; *Dăbâca-Incinta IV*: Gáll 2011, 40, 74, 85, 92, 101, Pl. 38. 12, pl. 39. 8, pl. 40. 15; Gilău: Isac *et alii* 2012, Fig. 4/1; Isac *et alii* 2012, Pl. 3. 1; Ulieș: Derzi-Sófalvi 2008, 269, 275, Pl. 11. 5; Peteni: Székely 1990a, Fig. 12. 4, fig. 13. 13; Zăbala: Székely 1993–1994, 284, 4. táb. 2, 4–8.

în aceste morminte reflectă faptul că aceste piese cu diametre mari nu au o funcționalitate specială, diametrul lor se apropie însă de verigile mari⁹², care la rândul lor au aparținut categoriei podoabelor de cap⁹³. Aceste bijuterii sunt caracteristice portului din a doua parte a secolului XII și din secolul XIII în Bazinul Transilvaniei.

Formele inelelor de buclă descoperite în Bazinul Transilvaniei databile în secolele XI–XIII sunt atestate în procente importante în necropolele din Europa Estică și Centrală. Portul acestor podoabe a fost foarte variat, reflectând nivelul de civilizație est-europeană al epocii, în acest caz *portul diferit al părului*⁹⁴.

V.1.2. *Cataramă ovală* (Pl. 6/1)

Catarama ovală din bronz cu spin de fier descoperită în mormântul 119C este o formă care apare în mai multe necropole din secolul al XII-lea de pe teritoriul Transilvaniei⁹⁵, dar a cărei analize formale și funcționale (în unele cazuri pentru încheierea cămășilor *Cotte*) încă nu au fost realizate.

V.1.3. *Ace de păr*

Este problematic dacă acul de păr din groapa mormântului 100B face parte din inventarul acestuia.

V.1.4. *Cuțit din fier*

Cuțitele, respectiv ustensilele, cunoscute ca inventare obișnuite în necropolele păgâne, sunt cunoscute și mai târziu, în cimitirele secolului al XI-lea⁹⁶. Până acum, din necropolele datate în secolul al XII-lea încă nu au fost descoperite, astfel că avem în acest caz al mormântului 99 o altă situație în care putem vorbi de integrarea de către creștinism a unui obicei mai vechi sau de noi veniți în cadrul acestei comunități.

V.2. *Monede* (Pl. 12–13)

Monedele nu oferă doar indicii privind unele aspecte ale ritualului funerar, ci reprezintă sursa de datare mai precisă, absolută și relativă a necropolei. Din acest punct de vedere, un rol important îl ocupă cele 37 de monede din mormântul 28B, dintre care 35 au fost emise în timpul lui Béla al III-lea (1172–1196), iar două sunt denari anonimi. Analiza realizată acum câțiva ani de

către Adrian Ioniță, cu ajutorul lui Aurel Vălcu⁹⁷, a stabilit următoarele:

1. Cele 37 de monede au fost clasate, pe bază decorării reversului, în două grupe de emisiuni. În grupa de emisiuni *A* s-au încadrat 22 de exemplare, iar în grupa de emisiune *B* nouă. Din cauza stării de conservare, cinci exemplare nu au putut fi precizate.

2. Monedele din grupa de emisiune *A* au reversul decorată cu un *edificiu stilizat, cu o semilună între două cercuri, cu două stele și cu o cruce cu brațele egale*.

Monedele din grupa de emisiune *B* au reversul decorat cu un *edificiu stilizat, cu două stele, cu o semilună între două semicercuri și cu o cruce cu brațele egale*.

3. Au fost folosite cel puțin 5 ștanțe diferite.

4. Monedele au un gramaj cuprins între 0,13–0,27 de grame și diametrul între 10,94–16,38 mm. Din prezentarea comparativă a greutateii monedelor celor două grupe, se degajă impresia că monedele grupei *A* sunt în general mai grele decât cele ale grupei *B*; exemplarele neprecizate au pierdut din greutate din cauza corodării:

Grupa A (greutate monede în g.)	Grupa B (greutate monede în g.)	Neprecizate (greutate monede în g.)
0,27	0,24	
0,26		
0,25		
0,25		
0,24		
0,23		
0,23		
0,22		
0,21		
0,20		0,20
	0,19	
0,18	0,18	
0,18		
0,17		0,17
0,16	0,16	0,16
0,15		
0,15		
0,15		
0,14	0,14	
	0,14	
	0,14	
0,13	0,13	
0,13		
		0,11
		0,09

Figura 15. Greutatea (în g) a monedelor „tezaurului” din mormântul 28B

⁹² Mai demult au fost considerate brățări. Parádi 1975, 124, 129, 132, 136, 138, 140, 142, 149.

⁹³ Kulcsár 1992–1995, 249–275.

⁹⁴ Bálint 2006, 322.

⁹⁵ E. Benkő 2010, 229.

⁹⁶ Gáll 2013a, 755–763.

⁹⁷ Harhoiu–Ioniță 2008, 203–206.

5. Cele 35 monede cântăresc în total 5,95 de grame. Din cauza lipsei analizelor metalografice nu putem preciza puritatea argintului, dar în orice caz acest tezaur reprezintă o descoperire importantă mai ales din punctul de vedere al practicii funerare, dar și pentru probleme de încadrare cronologică și nu neapărat prin valoarea sa economică. Cu toate acestea, numărul monedelor de același tip, *H69*, indică o activitate comercială intensă a comunității de la *Dealul Viilor* sau beneficiile drumului de tranzit care presupunem că trecea prin zonă.

6. Nu credem că aparenta diferență de greutate între monedele celor două grupe (A și B) ar putea sugera un decalaj cronologic⁹⁸. Împotriva presupusei diferențe cronologice, dedusă numai pe baza greutății, pledează numărul mare de monede din grupa A care cântăresc mai puțin de 0,20 grame, deci la fel ca marea majoritate a monedelor din grupa B.

Trebuie însă subliniată importanța „tezaurului” atât pentru datarea mormântului 28B, cât și pentru încadrarea cronologică a necropolei. Poziția sa topografică la marginea necropolei, la care se adaugă suprapunerea mormintelor 32 și 34, sugerează sfârșitul folosirii locului funerar. Chiar dacă aceste emisiuni monetare se schimbau rapid, monedele „tezaurului” nu se pot data mai precis în cadrul intervalului cronologic al domniei lui Béla al III-lea.

În ceea ce privește celelalte monede din morminte trebuie arătat că dinarul anonim *H156*⁹⁹ din mormântul 30, care este suprapus de mormântul 29, nu poate fi datat cu precizie, iar mormântul 85, cu o monedă de argint anonim *H158*¹⁰⁰, era suprapus de M80A.

În schimb moneda din mormântul 76 aflată sub mandibulă, pe prima vertebră, nu a putut fi identificată, după cum nici moneda din mormântul 81A, sugerată de o pată de bronz de pe mandibulă, nu s-a putut recupera.

VI. Evoluția cronologică a cimitirului (Fig. 16–19)

Uniformitatea ritului și ritualurilor de înmormântare împreună cu marea sobrietate a inventarului funerar fac dificilă stabilirea cronologiei relative

⁹⁸ Harhoiu–Ioniță 2008, 205.

⁹⁹ Moneda *H156*, obol de argint, a fost atribuită monetărilor din epoca lui Béla al III-lea, Imre și András al II-lea de către László Réthy: CNH, 146. În acest sens, vezi: Réthy 1899, 24.

¹⁰⁰ Moneda *H158* este atribuită monetărilor din epoca lui Béla al III-lea, Imre și András al II-lea de către László Réthy CNH, 118. În acest sens, vezi: Réthy 1899, 22.

a poziționării mormintelor. O oarecare posibilitate pentru descifrarea acestor relații ar putea fi dedusă din adâncimea la care au fost depuși defuncții sau din situațiile de întreținere a mormintelor.

După István Méri, care a elaborat metodologia de analiză a tipului de necropole din jurul bisericilor, mormintele săpate la aceeași adâncime nu aparțin în mod necesar aceleiași perioade¹⁰¹. Din această cauză credem că folosirea termenului „*orizont*” în loc de „*straturi de morminte*” propus de Ágnes Ritoók este mai corectă, deoarece aceasta nu se leagă de coordonate spațiale, ca practică metodologică a analizei nivelurilor de morminte, ci reflectă o schemă cronologică¹⁰². De obicei, în zona centrală a necropolelor din jurul bisericilor *analiza orizontală* trebuie combinată cu *analiza verticală*, în cazul căreia trebuie urmărite în paralel suprapunerile de morminte, orientările acestora și datele despre adâncimea mormintelor. Alta este situația în zonele marginale ale cimitirelor unde se identifică de obicei un singur strat de înmormântare, ceea ce permite folosirea clasicei analize orizontale.

Așa cum se poate urmări de pe planul necropolei, la Sighișoara-*Dealul Viilor* au putut fi cercetate numai zonele de nord și de sud ale cimitirului. Cu toate acestea chiar și aici s-au constatat suprapuneri morminte.

Pornind de la aceste considerații mai mult sau mai puțin teoretice, am încercat în prima fază a analizei să sistematizăm acele situații din cele două zone ale necropolei unde am constatat înmormântări pe mai multe niveluri sau cel puțin o suprapunere a două morminte (Fig. 15–16)¹⁰³.

În zona nord-estică s-au constatat mai multe suprapuneri sau tăieri de morminte, ceea ce sugerează nivele cronologice diferite. Trebuie însă să specificăm faptul că în grupa nordică groapa mormintelor este săpată mai adânc în comparație cu cea sudică și aceasta din motive obiective: aici terenul este mai sus, sunt aluviuni din deal, jos s-a tăiat drumul etc. Deosebiri între adâncimile de morminte ne-ar putea ajuta în câteva cazuri la elucidarea cronologiei înmormântărilor. Astfel în grupa nordică mormintele de la marginea vestică a necropolei (mormintele: 169, 170, 156, 170, 151, 120 = 165) sunt în general parte săpate la același nivel de adâncime. Suprapunere

¹⁰¹ Méri 1944, 28.

¹⁰² Ritoók 2005, 175.

¹⁰³ În grupa nordică s-a presupus numai într-un singur caz și acesta datorită adâncimii diferite a mormintelor 85 și 86, că mormântul 86 ar putea fi ulterior mormântului 85.

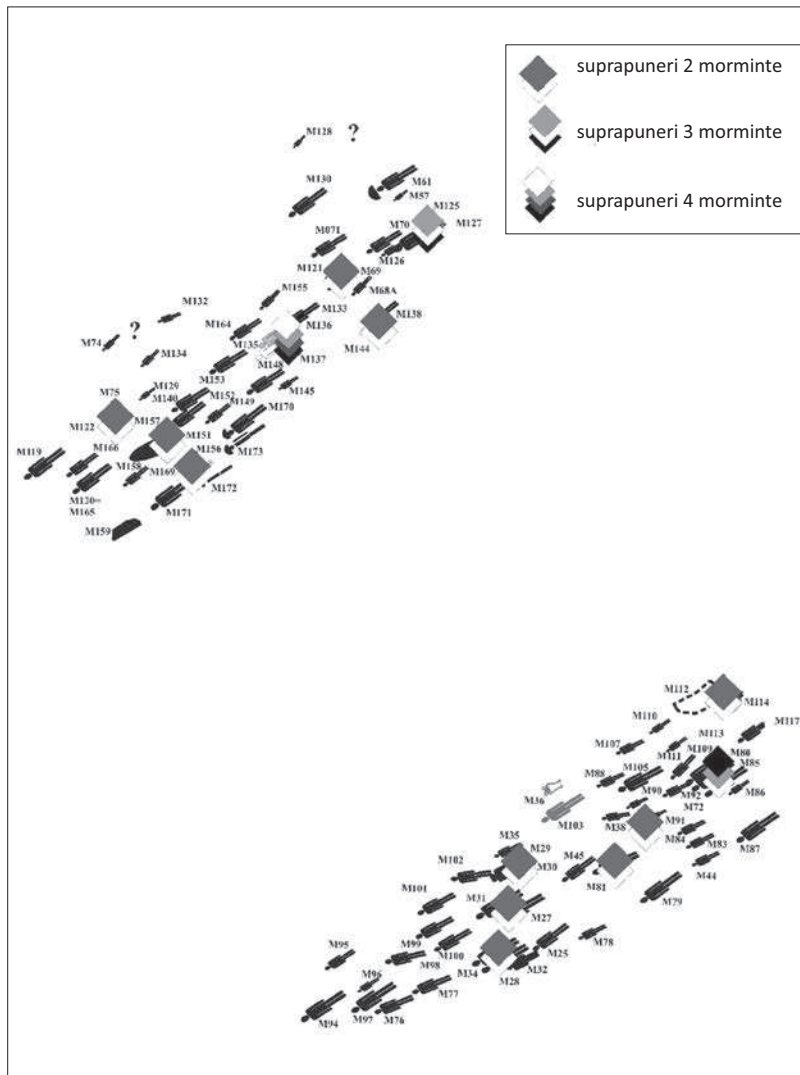

Figura 16. Suprapunerile și întretăierile mormintelor în necropola de la Sighișoara-Dealul Viilor

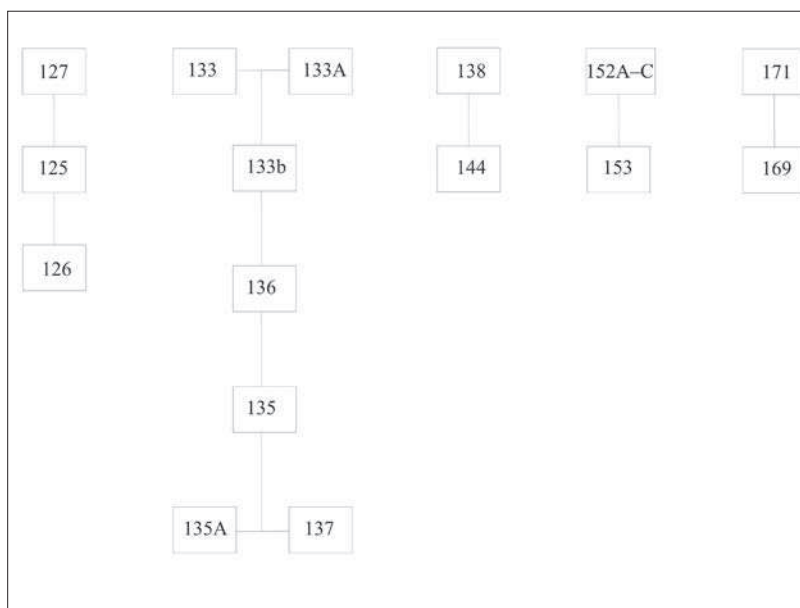

Figura 17. Suprapunerile mormintelor în partea nord-estică a cimitirului

am constatat doar în două cazuri: mormântul 151 suprapunea mormântul 157 (deci M 157 este mai târziu decât M 151), iar mormântul 171 pe mormântul 169 (deci M169 este mai târziu decât M171). Tot în această zonă a necropolei se înregistrează o suprapunere a mormintelor 122 cu 75, iar în partea de est a zonei de nord cea a mormintelor: 127/125/126, 69/121 sau 138/144. Cea mai interesantă situație o reprezintă suprapunerile din zona centrală, unde se înregistrează o suprapunere sau o întretăiere de patru morminte (133/136/135/137). În urma acestor observații se pot detecta ipotetic trei orizonturi de înmormântare (Fig. 17).

În partea sudică am putut înregistra un număr mult mai mare de suprapuneri de morminte, ceea ce poate sugera o imagine mai clară a evoluției înmormântărilor în necropolă. Pe de altă parte, în această zonă a necropolei se înregistrează și un număr mult mai mare de înmormântări decât în zona nordică; la Sighișoara, dar și în alte părți ar putea fi vorba de o zonă centrală mai densă urmată de o zonă/zone circulare ceva mai puțin dense, fenomen care se generalizează în epoca medievală târzie, cu posibile ecouri și la Sighișoara-Dealul Viilor¹⁰⁴.

Dispunerea mormintelor în plan pare să ilustreze la prima vedere o tendință de împărțire a mormintelor în cadrul a cinci grupe. Totuși o analiză atentă a imaginii planimetrice nu poate omologa, nici măcar cu titlu de ipoteză, această impresie.

Importantă pentru înțelegerea evoluției cronologice a necropolei este relația dintre suprapunerile de morminte și mormintele cu monede (Fig. 18).

¹⁰⁴ Ritoók 2007, 482, notele 84–85 (cu bibliografia problemei).

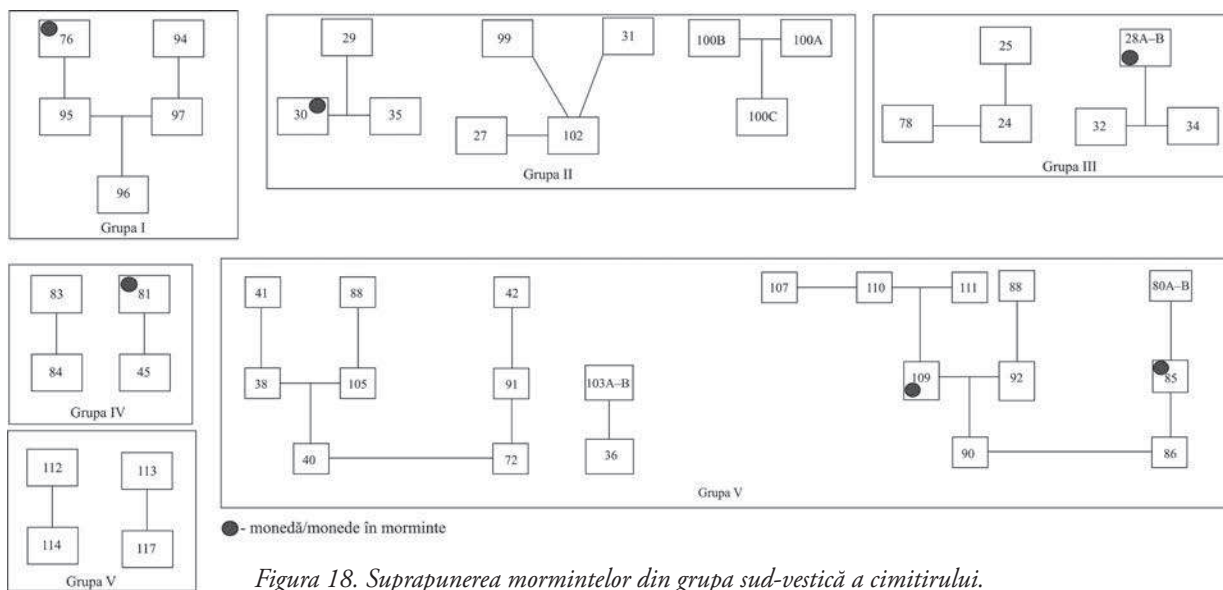

Figura 18. Suprapunerea mormintelor din grupa sud-vestică a cimitirului.

Monedele *H69*¹⁰⁵ ale lui Béla al III-lea din mormântul 28, care planimetric este la marginea cimitirului, sugerează perioada abandonării necropolei, în timpul lui Béla al III-lea (1172–1196). Un indiciu în plus în acest sens îl oferă suprapunerea mormântului 28 cu mormintele 32 și 34 (*Pl. 3/M28, M32, M34*), ceea ce indică două faze de înmormântare. Sugestivă este și situația în care mormântul 29 suprapune mormântul 30, care conținea un dinar anonim *H156*¹⁰⁶. Am putea paraleliza, cel puțin ipotetic, mormântul 29 cu mormântul 28, iar mormântul 30 cu mormintele 32 și 34. Se conturează astfel un orizont de înmormântare datat cu monede de la Béla al III-lea și un al doilea orizont funerar anterior, datat posibil cu monedă de la Ștefan al III-lea.

Chiar dacă moneda din mormântul 76 aflată sub mandibulă, pe prima vertebră, nu a putut fi identificată, situația este importantă deoarece în acest caz avem trei niveluri de suprapuneri: 76/97/96. Cu alte cuvinte, mormântul 79 s-ar putea paraleliza cu mormintele celui de-al doilea presupus orizont de înmormântare, în timp ce mormântul 96 sugerează un al treilea posibil orizont de înmormântare.

Imaginea se întrecește cu suprapunerile mormintelor 86/85/80A–B. În acest caz, dacă dinarul anonim *H158*¹⁰⁷ este anterior domniei lui Béla al III-lea, găsit în mormântul 85 care era suprapus de M80A–B și care suprapune la rândul său mormântul 86, atunci am putea presupune chiar patru orizonturi de înmormântare. În acest caz, ultimul orizont de înmormântare se datează cu moneda *H69* a lui Béla al III-lea (mormântul 28B) (Fig. 19).

IV	76 Neidentificabil		28A – B <i>H69</i> –Béla al III-lea (1172–1196)		29
III	97	80A–B	32	34	30 <i>H156</i>
II	96	85 <i>H158</i>	92		
I		86	90		

Figura 19. Monede în morminte suprapuse

¹⁰⁵ Bálint Hóman a presupus datarea în jurul anilor '90 ai secolului XII, dar după părerea lui László Kovács, bazată și pe lucrarea lui Ján Hunka, aceasta nu poate fi demonstrată. Hóman 1916, 238, 254–255; Hunka 1996, 119; Kovács 1997, 306, nota 2051.

¹⁰⁶ Moneda *H156*, obol de argint, a fost atribuită monetărilor din epoca lui Béla al III-lea, Imre și András al II-lea de către László Réthy: CNH, 146. În acest sens, vezi: Réthy 1899, 24.

¹⁰⁷ Moneda *H158* este atribuită de către László Réthy: CNH, 118 monetărilor din epoca lui Béla al III-lea, Imre și András al II-lea. În acest sens, vezi: Réthy 1899, 22.

Având în vedere că aceste morminte din zonele periferice ale cimitirului suprapuneau mai multe niveluri de înmormântări anterioare, trebuie să presupunem o perioadă în jur de 50 de ani de folosire a părții cercetate. Din analiza planului necropolei reiese însă clar că în zona centrală a necropolei nivelurile de înmormântare trebuiau să fi fost mult mai numeroase¹⁰⁸. Astfel că abandonarea necropolei se poate data în perioada domniei lui Béla al III-lea, iar începutul folosirii sale rămânând însă un lucru incert. Ipotetic, dacă periferia cimitirului a fost folosită începând cu anii '30-'40 ai secolului XII, primul nivel de înmormântare din centrul cimitirului trebuie să fi fost cel puțin cu câteva decenii mai timpuriu. Aceasta ne determină, cu tot riscul, să propunem folosirea cimitirului începând cu prima treime a secolului al XII-lea, ceea ce este în concordanță (fără să explicăm existența oricărui cimitir pe baza acestor legi), după cum am arătat mai sus și cu legile de la Esztergom și Strigonium ale lui Ladislau I și Coloman Cărturarul. În concluzie, necropola a putut fi folosită de la începutul secolului al XII-lea și abandonată probabil în anii de domnie a lui Béla al III-lea (1172–1191).

VII. Ritualurile funerare medievale și cimitirele din jurul bisericii – idei de bază

Ritualurile funerare oglindesc sentimentele și emoțiile umane resimțite la trecerea în lumea de dincolo a unei rude, a unei persoane apropiate, dar și cele mai diverse atitudini, sentimente și emoții resimțite în sânul unei comunități la moartea unui membru al ei. Ceremoniile funerare pot constitui totodată și un prilej de legitimare la scară micro-sau macrosocială a poziției sociale la care accede moștenitorul¹⁰⁹, dar indirect pot reflecta și statutul social (și) în viața de dincolo a individului¹¹⁰. Decesul unui membru al comunității determină o reacție instituționalizată a celor rămași în viață, care în perioada de care ne ocupăm a fost controlată și manipulată de instituția bisericii¹¹¹.

În cazul necropolelor epocii medievale timpurii din Europa distingem mai multe tipuri de cimitire, caracteristice pentru trei perioade – *epoca precreștină* (*epoca păgână*), cea de *propagare a creștinismului* și cea de *generalizare a creștinismului*. Specifice

epocii medievale creștine sunt așa-numitele „necropole din jurul bisericii”¹¹².

În acest context facem câteva precizări cu privire la ritualurile funerare medievale. În mormântarea în epoca medievală este strâns legată de convingerile religioase fundamentale ale oamenilor din acea vreme, astfel că toate caracteristicile esențiale ale înmormântării sunt într-o anume relație cu învățămintele ecleziastice ale Bisericii, respectiv cu prescrierile disciplinare ale acesteia. În cursul epocii medievale dezvoltate (secolele XII–XIII), Biserica era forul competent al organizării ceremoniilor funerare¹¹³. Spre deosebire de epoca creștinismului timpuriu, acum doar episcopul era îndreptățit să înființeze cimitire, *atât în cadrul așezărilor, cât și în afara acestora*. Cimitirul putea fi plasat *pe lângă biserică*, în *jurul zidurilor bisericii*, dar *biserica* putea să funcționeze și *ca loc de înmormântare*¹¹⁴.

Posibilitatea înmormântării sub biserică a intrat în „*modă*” la începutul secolului al IX-lea¹¹⁵, dar probabil din cauza situației politice, o asemenea practică funerară este necunoscută în Bazinul Carpatic în secolul X. Primele reglementări asupra utilizării cimitirelor în cadrul așezărilor aparțin epocii carolingiene, când capitulariile lui *Carol cel Mare* din 786, respectiv 810/813, au legiferat (cu referire în mod special la saxoni) abandonarea cimitirelor păgâne, respectiv organizarea cimitirului în jurul bisericii creștine¹¹⁶.

Sinodul din 895 a abordat prima oară această chestiune și în canonul 25 se precizează că *dacă* există posibilitatea, defuncții trebuie să fie înmormântați în jurul bisericii¹¹⁷.

Dacă în epocile anterioare în Bazinul Transilvaniei distincția socială a fost reprezentată de arme, uneori împodobite cu garnituri de argint și aur, de îngroparea cailor/calului lângă defunct, foarte multe podoabe etc., începând cu procesul de creștinare distincția socială a individului, respectiv a familiei, o va reprezenta o înmormântare cât mai apropiată de biserică sau chiar în biserică. O tendință de acest gen, de fapt o *modă* de reprezentare

¹⁰⁸ De exemplu la Dăbâca într-o secțiune aflată în mijlocul necropolei, în apropierea bisericii, s-au descoperit 102 de cranii, împreună cu alte 16 schelete. Gáll 2011, Taf. 4.

¹⁰⁹ Parker Pearson 2001, 196.

¹¹⁰ Privind acest proces în Bazinul Transilvaniei în epoca medievală timpurie vezi: Gáll 2013b, 182–302.

¹¹¹ Szuromi 2002.

¹¹² Catalogul acestor necropole din Bazinul Transilvaniei, vezi: Gáll 2013b, 197–200.

¹¹³ Despre această problemă cu o bogată literatură, vezi: Szuromi 2005, 9–10.

¹¹⁴ De exemplu, scrisoarea de privilegii a papei Pascal II din 1105 către Guido Papiensis – Szuromi 2005, 10, nota 22.

¹¹⁵ Printre capitulariile lui Theodulf, episcop de Orleans (798–818) găsim prima reglementare de atenuare asupra acestor norme. După normele *Decretum Gratiani* episcopul, abății, respectiv preoții și laicii vrednici de aceasta pot fi înmormântați în biserică. Szuromi 2005, 10, nota 28.

¹¹⁶ Despre această problemă cu o literatură abundentă vezi: Ritoók 2004, 115–124.

¹¹⁷ Hassenpflug 1999, 62; Ritoók 2004, 116.

socială, este ilustrată în vestul Europei de capitulariile lui Theodulf, potrivit cărora în biserică se puteau înmormânta *episcopul, abații*, respectiv *preoții* și, în acest context un lucru foarte important, *laicii* vrednici de aceasta. Cu alte cuvinte, ierarhia socială poate fi urmărită prin poziția ocupată de morminte în spațiu, ilustrarea poziției sociale devine clară din momentul în care înmormântarea în biserică era permisă.

Acest „*concur*” de reprezentare a bogăției, a puterii și a poziției familiale a însemnat pentru laicii epocii medievale exact același lucru ca și pentru strămoșii lor depunerea armelor sau a cailor, respectiv a podoabelor foarte diverse. Prin „*sărăcia*” inventarului funerar nu trebuie să vedem însă o „*sărăcie*” în sensul ei social, ci o modestie, o sobrietate a comportamentului funerar al creștinismului medieval, aceasta cel puțin până în secolele XV–XVI când a început să se răspândească din nou obiceiul depunerii inventarelor variate, în unele cazuri, unele dintre aceste piese reprezentau chiar piese de rang¹¹⁸. Comportamentul modest este cuvântul cheie în domeniul funerar, însă încercarea de a ilustra puterea și prestigiul a rămas, doar a găsit noi forme de exprimare, dintre care cea mai importantă a fost *în*mormântarea în biserică, respectiv cât mai aproape de aceasta.

VIII. Despre policulturalitatea microcomunității de la Sighișoara-Dealul Viilor (Fig. 20)

În discursurile arheologice se pune mereu problema interpretării, pe lângă aspectele funerare generale, ale acelor semne pe care le putem surprinde prin metodele arheologiei și pe care din punct de vedere procentual le putem socoti particulare. De cele mai multe ori asemenea situații se interpretează ca semne de distincție sau stratificare socială, respectiv deosebiri „*etnice*”. Dorim să menționăm că observațiile noastre nu urmează această interpretare, deoarece o socotim destul de departe de realitățile existente, ci doar încercăm să înfățișăm unele probleme de interpretare pe baza semnelor particulare găsite în necropola de pe

¹¹⁸ Depunerea de *săbii* sau *spade* în mormintele importantelor personaje transilvane (re)devine o modă din secolele XVI–XVII, mai ales în cazul persoanelor înmormântate în biserică. În acest sens cel mai bun exemplu este săpătura de la Alba Iulia a lui Béla Pósta, Márton Roska și István Kovács: Pósta 1917, 1–155. La Văleni, Csongor Derzsi a reușit să cerceteze un mormânt cu o sabie din secolul XVI (informații Csongor Derzsi). Un fenomen asemănător este cunoscut și în Scandinavia, în epoca medievală târzie: Kieffer-Olsen 1997, 188, nota 17. Trebuie amintit și cazul mormântului 4 de la Nălați, unde decedatul a fost depus în cămașă de zale: Rusu 1991, 136.

Dealul Viilor, care se deosebesc frapant de ritualurile funerare generale și a căror probe materiale au ajuns până la noi. Și din acest punct de vedere este regretabil că nu au fost realizate analize adiacente arheologiei, cum ar fi antropologia fizică sau analizele ADN.

Astfel am încercat să introducem într-un tabel aceste situații particulare din cadrul necropolei:

Ritualul funerar: scopul	Urmele sale/ Materialitatea
arderea în groapă	urme de pete de cărbune (M30, M114, M117)
mijloace de a mânca sau de a munci în viața de dincolo	cuțit (M99)
rol economic în viața de dincolo?	„ <i>tezaur</i> ” (M28B)
casa mortului?	sicriul (M122)
amenajări ale gropii	nișă săpată în pământ pentru cap (M61, M170, M173)
plata lui „ <i>Charon</i> ”	Obol (monedă) (M30, M76, M81A, M85, M109)

Figura 20. Particularitățile funerare în necropola de la Sighișoara-Dealul Viilor

Cum putem interpreta aceste particularități funerare? Aceste ritualuri funerare pot fi împărțite în mai multe grupe, dintre care unele sunt reminiscențe ale unor obiceiuri multimilenare (arderea în groapă, simbolul mâncării/muncii), altele se răspândesc odată cu propaganda creștinismului din secolele anterioare (obolul, sicriul), sau sunt semne arheologice ale unei noi mode funerare din secolul XII (nișă pentru cap săpată în pământ). După cum am precizat, numărul mare de monede din M 28B este o dovadă practică a sincretismului privind imaginea creștină și pre-creștină a lumii de apoi („*tezaur*”). Cum putem interpreta aceste semne arheologice particulare? De ce au procedat acele familii la înmormântare în acest mod? Sunt întrebări la care nu propunem răspunsuri, ci teme de reflectare.

În primul rând, particularitatea unui ritual funerar poate fi legată, pe lângă unele obiceiuri vechi ale familiei sau ale comunității, de unele aspecte care implică mobilitatea membrilor comunității, prin care se realizează interdependența unor obiceiuri pe arii uneori foarte mari. Astfel, unele ritualuri funerare multisekulare sunt reprezentate și la Sighișoara, dar totodată apar altele noi care caracterizează secolul XII, cum ar fi folosirea sicriului

și nișa săpată în pământ pentru cap. Acestea, după părerea noastră, pot fi legate în primul rând de circulația unor membri ai comunității, precum și a ideilor, informațiilor și a obiceiurilor culturale. Nu trebuie să uităm faptul că așezarea se află pe un drum important pe axa vest–est a Târnavei, iar numărul mare de monede depuse poate fi interpretat în acest sens.

O altă interpretare poate fi aceea că în cursul funcționării așezării s-au așezat familii nou venite, care au adus cu sine alte obiceiuri.

De asemenea, se mai poate presupune că în prima fază s-au așezat/au fost așezate familii ale căror origini (culturale) difereau profund de la unele la altele. Această teorie este una foarte statică, nu are în vedere dinamica socială și nu dă un răspuns la observațiile cronologice. De exemplu, de ce numai în ultima etapă surprindem unele ritualuri particulare, cum ar fi nișa săpată în pământ pentru cap și nu în prima fază a folosirii necropolei?

Oricum am interpreta aceste situații particulare, comunitatea de la Sighișoara-Dealul Viilor prezintă semne ale unei comunități policulturale – poate și din punct de vedere al originilor – dar în orice caz din punct de vedere al acțiunilor sociale, pe care le putem înregistra în ritualurile funerare prezentate.

IX. Statutul comunității de la Dealul Viilor. Relațiile sociale (Fig. 21)

Având în vedere faptul că în urma răspândirii creștinismului instituționalizat dispar acele semne arheologice pe baza cărora putem deduce statutul unei comunități în general (sau cel puțin imaginea acestora privind viața și ierarhia în lumea de dincolo) și statutul membrilor săi în special¹¹⁹, astfel și în cazul comunității de la Sighișoara putem găsi doar indici „exteriori” și anume:

1. Observațiile privind urmele de tăietură, lovitură de pe schelete.

2. Piesele cu caracter militar al inventarului așezării aferente (pintenii, vârfuri de săgeți).

Având în vedere că din motive obiective analizele antropologice nu au putut fi realizate, putem folosi totuși în trei cazuri observațiile asupra scheletelor. Mormintelor 94 și 151, aflate la marginea zonei sudice, respectiv la marginea zonei nordice, le lipsește craniul. Urma unei lovituri, vindecată până în momentul decesului pe craniul mormântului 45, subliniază la rândul ei activități violente ale unora dintre membrii comunității. Aceasta poate să indice o ocupație strâns legată de ocupații

militare sau conflicte agresive în care au fost implicați unii dintre membrii comunității.

În cazul analizei așezării aferente necropolei, totuși trebuie să precizăm, ca și în cazul altor așezări abandonate, că principala problemă este selecția obiectelor, efectuată de cei care au părăsit așezarea. Așezarea nu a fost abandonată în urma unei acțiuni agresive exterioare, astfel că echipamentele militare de mare valoare în epocă (în special spadele) au fost luate de către locuitori cu ei. Așadar și acest izvor extern este foarte mult viciat. În urma repertoriului inventarului așezării din secolul al XII-lea, am putut detecta doar în trei sau patru cazuri armament, respectiv harnașament: un vârf de spadă (?), respectiv doi pinteni¹²⁰, respectiv cu semne de întrebare structura metalică a unei tolbe¹²¹, câteva fusaiole, o mârgea de sticlă, nasture și cheie¹²², împreună cu o mare cantitate de ceramică. Au mai fost descoperite și două vârfuri de săgeți, izolate, dar care probabil aparțin tot orizontului cronologic al secolului al XII-lea.

În concluzie, aceste argumente externe ne oferă puține date privind statutul social, respectiv ocupațiile comunității de pe Dealul Viilor. Poate sunt mai concludente observațiile noastre privind poziția topografică a așezării din secolul XII care se află pe panta lină a Dealului Viilor, imediat lângă râul Târnava Mare. După cum vom ilustra mai jos, drumul trecea pe la baza pantei în zona așezării, înspre vest trecând Târnava, în direcția defileului, unde se va ridica fortificația săsească mai târziu și unde probabil a existat o fortificație regală de pământ și lemn. Nu este exclus ca în direcția estică drumul să fi făcut legătura cu *Terra Siculorum* (denumire care apare în izvoare în anul 1218 și care mai cuprindea Țara Ocnei și zona Homorodului, adică zonele cu sare). (Fig. 21)

Poziția topografică a așezării și a necropolei ar putea explica unele aspecte ale statutului și rostului comunității de pe lângă Târnava Mare. Chiar dacă izvoarele narrative ale vremii nu ne oferă date concludente, așezarea ar fi putut să funcționeze ca punct vamal în transportul sării spre vest. Un argument în sprijinul acestei ipoteze îl poate oferi tezaurul de la Sânpaul-Bélabánvára, cu monede de la Ladislau I, Coloman Cărturar și Béla al II-lea¹²³.

¹²⁰ Harhoiu–Baltag 2006–2007, Vol. I: 17, 43, 94, Vol. II: Pl. 26. 5, pl. 73. 10, pl. 183. 9.

¹²¹ Harhoiu–Baltag 2006–2007, Vol. I: 369, Fig. 680, Vol. II: 53, Pl. 94. 4.

¹²² Harhoiu–Baltag 2006–2007, Vol. I: Fig. 680, 682, Vol. II: 20–21, 42–43, 47, 74, Pl. 31. 11, pl. 74. 8, pl. 153. 11.

¹²³ Orbán 1868, 166; Kanosy–Banner 1964, 21–23; Kovács 1997, Tab. 83. a–b.

¹¹⁹ Pe baza ritualurilor funerare, a analizei antropologice și a componenței inventarului am presupus existența la Cluj a unor comunități militare. Gáll 2013c, 461–481.

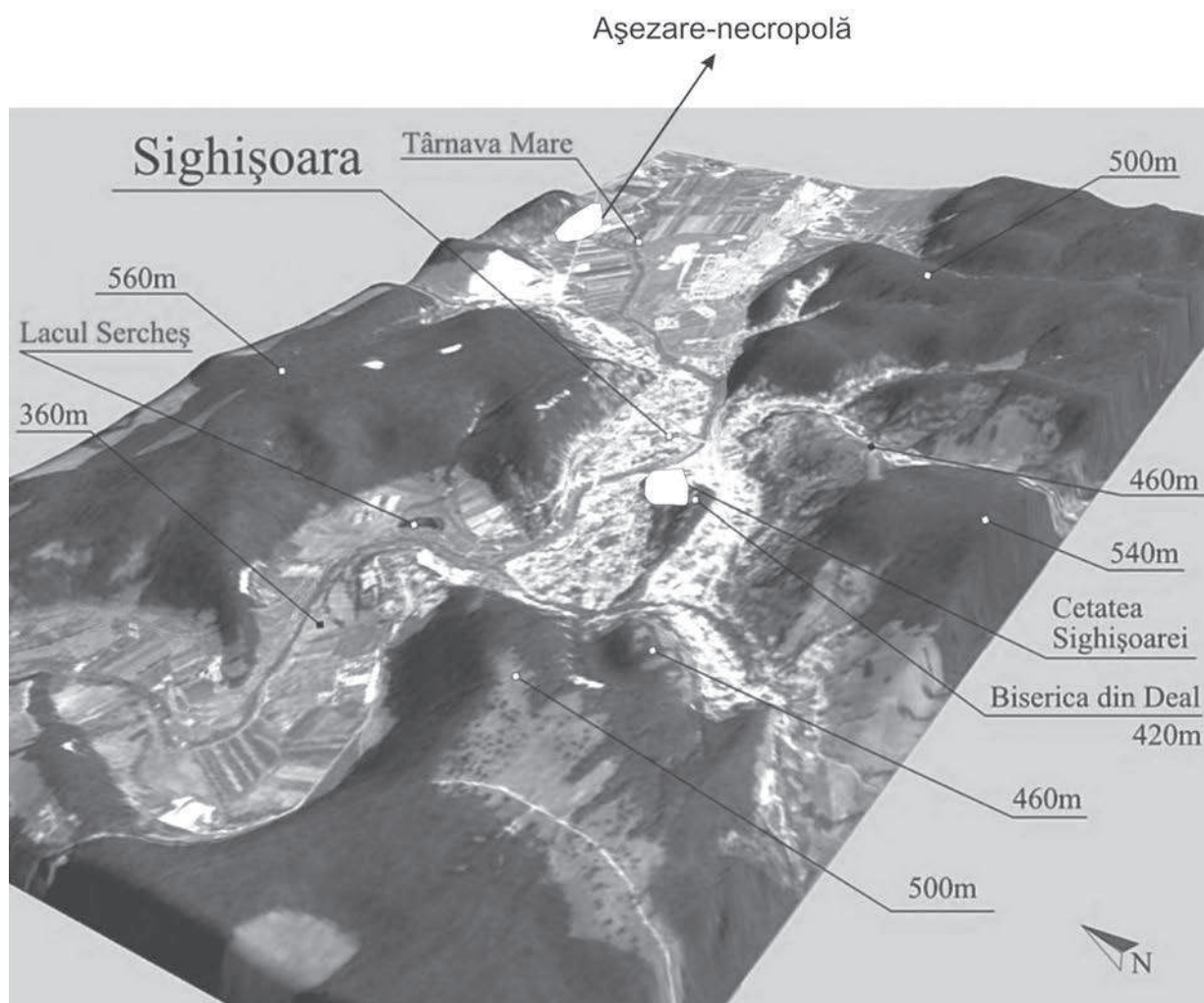

Figura 21. Situl arheologic Sighișoara-Dealul Viilor și cetatea de la Sighișoara.

Nu este cu totul de exclus ca, deși nu avem date concludente privind exploatarea sării în secolele X–XII din aceste zone (zona Homorodului, Ținutul Ocnelor)¹²⁴, cetatea turn din secolul XII de la Ocland-Kustalyvár¹²⁵ să se fi aflat în legătură cu exploatarea și comercializarea timpurie a sării din zona Homorodului. Este posibil ca toponimul *Akana*, unde mai târziu cavalerii teutoni au avut drept de exploatare a sării, să se refere la ocnele de sare din zona Homorodului¹²⁶, care să fi funcționat și anterior.

Lipsa analizelor chimice ale oaselor ne privează de date esențiale privind modul de viață și alimentația comunității de la Sighișoara-Dealul Viilor, deși se consideră că până în secolul al XIV-lea

creșterea animalelor a fost dominantă¹²⁷. Dacă analizăm atent mediul înconjurător al așezării și necropolei de la Dealul Viilor, spațiul larg și apropierea apei, se poate deduce creșterea animalelor mari de către comunitatea de pe Dealul Viilor¹²⁸, care a fost determinată în mod esențial și de evolu-

¹²⁷ Kordé 1991, 22, nota 132.

¹²⁸ În acest sens este foarte importantă analiza materialului zooarheologic din așezarea contemporană de la Bratei, care indică următoarele specii: bovine 54% (*Bos taurus* 331 oase), ovicaprine 19,1% (*Ovis aries* / *Capra hircus* 117 oase), porcine 18% (*Sus scrofa domesticus* 110 oase), cabaline 6,2% (*Equus caballus* 38 oase), canine 0,6% (*Canis familiaris* 4 oase), păsări domestice 0,4% (*Gallus domesticus* 3 oase), gâscă 0,1% (*Anser domesticus* 1 os), iepure 1% (*Lepus europaeus* 6 oase), cerb 0,1% (*Cervus elaphus* 1 os), scoică 0,1% (1 cochilie). Ioniță 2009, 43, Pl. 274. Analizele arheozoologice pe mai mult de 400 de oase în 13 așezări arpadiene efectuate de Márta Daróczi-Szabó ne arată un procent asemănător. Daróczi-Szabó 2008, 99–101. Interesante vor fi rezultatele după ce vor fi prelucrate a peste 15000 de oase de la Kána, recoltate de pe teritoriul satului având o extindere de 16 hectare.

¹²⁴ Sófalvi 2005, 170–172. Prima mențiune despre comerțul cu sare din zona Țara Sării este din 1453, deși este aproape exclus ca de sarea ieftină să nu se fi folosit sașii din zonele din apropiere de Homorod și ținutul Ocnelor. SZO III, 63–65; Sófalvi 2005, 173.

¹²⁵ Sófalvi 2009, 5–30.

¹²⁶ EO I, 154–155.

ția climei¹²⁹. În acest sens ar fi fost foarte important analiza arheozoologică a lotului de oase recoltat în cursul săpăturilor din complexe aparținând secolului al XII-lea.

Pe baza tuturor acestor date recoltate din necropolă și așezare: ceramică, armament, piese de harnașament, urmele de pe scheletele din mormintele 45 și 76, respectiv scheletele fără craniile din mormintele 94 și 151, topografia locului, respectiv mediul înconjurător al sitului putem presupune polifuncționalitatea socială a așezării, varietatea social-economică a comunității de pe Dealul Viilor.

X. Câteva concluzii preliminare privind situl arheologic din secolul XII de pe Dealul Viilor

X.1. Considerații arheologice privind realitățile microregionale din secolele XII–XIII

Necropola din secolul XII a început să fie folosită din primele decenii ale secolului XII și până la sfârșitul domniei lui Béla al III-lea. Contemporană cu necropola și așezarea de la Dealul Viilor trebuie să fi fost în microzonă o fortificație de pământ și lemn, și anume cetatea regală care controla defileul și drumurile care se intersectau aici¹³⁰. După presupunerea lui Gheorghe Baltag, cetatea de lemn trebuie să fi fost amplasată pe vârful actualului Deal al Școlii, acest vârf având o valoare strategic deosebită¹³¹. Așezarea corespunzătoare cetății nu a fost identificată până la ora actuală, astfel că nu putem fi de acord cu opinia sa, în lipsa unei așezări identificate în zona cetății, că așezarea de la Dealul Viilor reprezintă „*satul secuiesc al cetății timpurii*”¹³². Distanța mare între locul cetății Sighișoara și așezarea de pe Dealul Viilor (3,7 de km), ne demonstrează foarte clar că din punct de vedere strategic cetatea ar fi fost inutilizabilă. Exemplele arheologice din alte microzone, de exemplu zona Cluj-Napoca, Dăbâca¹³³, ne arată că în jurul centrelor de putere medievale de la începutul evului mediu s-au creat rețele de așezări la distanțe mai mici sau mai mari față de nucleul centrului de putere. Rămâne în sarcina cercetărilor ulterioare identificarea, dacă este posibil, a cetății timpurii (*Segesvár*), după care viitorul oraș sășesc va primi numele de Schässburg/

Sighișoara¹³⁴. Observațiile lui Gh. Baltag privind „*activitatea umană pe vârful Dealului Școlii*” din secolele XII–XIII ar fi indicii în acest sens¹³⁵. Chiar dacă nu s-a identificat până acum cetatea de lemn, mormintele cele mai timpurii descoperite la Biserica din Deal și biserica indică o datare în secolul XII¹³⁶, deci sunt probabil contemporane cu așezarea și necropola de la Dealul Viilor. Aceluiași interval cronologic îi aparține și mormântul 4 cu nișă cefalică descoperit la Biserica Mănăstirii, deși autorul săpăturii, Angel Istrate a datat mai târziu, în cursul secolului 13, legând de invazia tătară¹³⁷. Foarte importante vor fi pentru elucidarea problemei observațiile Danielei Marcu-Istrate și a lui Angel Istrate referitoare la cercetarea acestor situri, deși din nou ne împiedicăm de imposibilitatea de a lărgi săpăturile în aceste suprafețe.

Tot acestui interval cronologic îi aparține și o monedă de la Béla al III-lea (1172–1196) (Huszár nr. 72)¹³⁸ dintr-o descoperire recuperată din grădina lui S. Roth¹³⁹.

Din punct de vedere topografic de situl de pe Dealul Viilor era apropiat mormântul (?) descoperit pe locul fostului stadion municipal, la circa 2 kilometri distanță înspre vest, și care, probabil pe baza spadei din mormânt, a fost interpretat ca înmormântarea unui *germanic*¹⁴⁰. Din păcate lipsa contextului ne îngreunează formarea unei imagini mai clare asupra acestui posibil sit funerar, respectiv nu știm dacă putem vorbi de unul sau de mai multe morminte. Spada cu buton *H*¹⁴¹, care după părerea lui Karl Zeno Pinter se poate data la mijlocul secolului XIII¹⁴², adică într-un orizont funerar care a succedat orizontul cronologic al necropolei

¹³⁴ Diferitele teorii privind numele orașului le-a sintetizat Baltag 2004, 24–27.

¹³⁵ Așa cum a remarcat și Gheorghe Baltag, construirea bisericii de mari dimensiuni de pe vârful Dealului școlii a fost precedată de ample lucrări de nivelare a platoului. Urmele unui zid mai vechi au fost găsite pe versantul nordic al dealului. Baltag 1979, 92–93, Pl. LIV–LV; Baltag 2004, 27.

¹³⁶ „*Biserica din etapa I pare să fi fost rotundă și deplasată spre NE față de pereții exteriori ai criptei actuale; urmele au apărut pe partea de N și NE a corului actual. Din punct de vedere cronologic presupunem că acesta este lăcașul de cult căruia îi aparțin mormintele cu nișă, și de asemenea, mormintele fără pigment de mortar în umplutura identificate în diferite puncte, în interiorul și pe latura de S a bisericii actuale. În linii mari putem data această etapă în secolul al XII-lea*”. Marcu 2000, 96, Pl. 48.

¹³⁷ Istrate 2006, 328–329.

¹³⁸ Huszár 1979, 40.

¹³⁹ Interesant ar fi identificarea pe teren a proprietății respective. Sabău 1958, 293/39.

¹⁴⁰ Pinter 2007, 37.

¹⁴¹ Oakeshott 1997, 95.

¹⁴² Pinter 2007, 92–93.

¹²⁹ Din păcate, datele referitoare la evoluția climei și în consecință a mediului se referă exclusiv la zonele de câmpie, respectiv la regiunile de nord- și nord-vest ale Regatului Maghiar din secolele XI–XII. În acest sens: Kiss 2000, 249–263; Rácz 2008, 21–35.

¹³⁰ Baltag 2004, 24.

¹³¹ Baltag 2004, 24.

¹³² Baltag 2004, 24.

¹³³ Gáll *et alii* 2010, Pl. 1; Gáll–Laczkó 2013, Pl. 14.

de la *Dealul Viilor* și pe care l-am putea lega de unii reprezentanți ai populației germanice așezate aici de către regalitate¹⁴³ sau, după părerea noastră, de un membru al unei populații păgâne despre a cărei existență în jurul Sighișoarei nu avem izvoare narative¹⁴⁴.

Toate aceste date sunt importante din mai multe punct de vedere:

1. ne demonstrează faptul că în zonă existau mai multe locuri funerare folosite în secolele XII–XIII, a căror deslușire și analizare mai detaliate se vor putea realiza numai după publicarea siturilor cercetate de către Daniela Marcu Istrate;

2. mormântul, din al cărui inventar făcea parte o spadă și un vas, reprezintă după părerea noastră o manifestare funerară cu caracter evident păgân, care este în concordanță cu datele izvoarelor narative medievale strânse de Gyula Kristó¹⁴⁵ și care menționează de multe ori morminte „păgâne” la punctele de graniță dintre așezări¹⁴⁶.

În stadiul actual al cercetării nu avem dovezi privind un posibil contact între populația vorbitoare de limbă maghiară și populația germanică așezată aici de către regalitate. Și dacă a avut loc, în ce a constă? Putea să fi existat un amestec sau poate numai influențe culturale între aceste populații¹⁴⁷? Conflicte locale? Contacte comerciale? Care sunt căile științifice de a identifica aceste contacte (dacă au existat)? În orice caz, așezarea aici a populației germanice nu trebuia să însemne direct și fără echivoc mutarea în altă parte a populației locale. Ilustrativ în acest sens este chiar și exemplul secuilor de la Saschiz¹⁴⁸, localitate aflată la 13 kilometri de Sighișoara, în valea Saschizului. Și acest

¹⁴³ Pinter 2007, 37.

¹⁴⁴ Pálóczi Horváth 1994, 143. Din mormintele cumanilor care s-au mutat în Ungaria sunt cunoscute arme provenit din vestul Europei, împrejurare care ne determină să precizăm din nou, că între elementele *culturii materiale și identitatea etnică* nu avem voie să punem mecanic semn de egalitate.

¹⁴⁵ Kristó 1981, 21–23.

¹⁴⁶ De exemplu, în documentul fals al lui Béla al II-lea din 1138 în două pasaje apare mențiunea „mormintelor păgâne”. Kristó 1981, 23.

¹⁴⁷ În acest sens sunt interesante și importante casele din bârne incendiate, construite în stilul numit *Fachwerk* și un vas din bronz *Grappe* specific germanic, descoperite la Cristuru Secuiesc. În acest caz se poate pune întrebarea dacă aceste descoperiri arheologice reprezintă preluări din mediul cultural german sau o populație germanică la Cristuru Secuiesc. Analizele radiocarbon au datat aceste complexe între 1150–1250. E. Benkő 1992, 28, 166–171; E. Benkő 2010, 233. Fără îndoială contactele dintre comunitățile din *Terra Siculorum* și *Terra Saxorum* erau mult mai complexe și variate, deci este o greșeală după părerea noastră să interpretăm documentele arheologice foarte rigid, adică *german* sau *secui*.

¹⁴⁸ Niedermaier 1979, 68.

exemplu ne arată că nu este exclus ca cel puțin într-o primă fază să fi avut loc o evoluție paralelă, o conviețuire a acestor comunități pe același areal geografic și nu trebuie imediat presupusă o colonizare înspre est a populațiilor vorbitoare de limbă maghiară, mai ales că exemplul comunității de la Saschiz, așezată mai târziu în zona Turda–Arieș, ne demonstrează exact direcția inversă (de la răsărit la apus) a colonizării¹⁴⁹.

Izvoarele scrise evidențiază la Sighișoara o cetate regală (*castrum Sex*) în secolul XII, ceea ce presupune existența în zonă a unor proprietăți regale, districte de cetăți, dar și a unor comunități de slujitori care se îngrijeau de proprietățile particulare regale sau de proprietățile particulare laice, cu alte cuvinte realități sociologice și economice mult mai complexe ale unei societăți stratificată în sens medieval.

Pe de altă parte, o simplă despărțire duală sașiu–secui a unui material arheologic destul de opac pentru interpretări etnice (în general de grupă secundară), așa cum se obișnuia în literatura arheologică tradițională, reprezintă de fapt: 1. abuzarea datelor oferite de arheologie; 2. necunoașterea realităților medievale în cadrul Regatului Maghiar; 3. transpunerea realităților din secolele XV–XVI, ale stărilor secuiești și săsești deja formate într-o altă perioadă, și anume în secolele XII–XIII.

X.2. Istoria „mare” și necropola de la Dealul Viilor (Fig. 22)

Încă de la apariția sa arheologia, mai ales arheologia epocii de început a evului mediu, avea rolul de a justifica diferitele surse narative și, în consecință, se afla mereu în slujba acestora¹⁵⁰.

Într-o optică dominată de presiunea izvoarelor scrise, evident extrem de relative, situl *Dealul Viilor* ar trebui să fie interpretat ca necropolă și așezare a populației secuiești, colonizată aici de regalitate și strămutată mai târziu în Secuime.

Analiza aspectelor cronologice ale necropolei de la *Dealul Viilor* a evidențiat că primele înmormântări se pot data în primele decenii a secolului XII, ceea ce înseamnă că populația comunității s-a așezat/a fost așezată aici în jurul acestei perioade; în schimb „tezaurul” de monede în mormântul 28B reprezintă ultima perioadă de folosire a necropolei, care aparține sfârșitului secolului XII sau începutului celui următor.

Din punct de vedere al statutului social nu avem la dispoziție izvoare narative privind realitățile sociale și evoluția proprietăților zonei Sighișoara.

¹⁴⁹ Niedermaier 1979, 68; E. Benkő 2012, 156.

¹⁵⁰ Young 1992, 135–147.

Microzona noastră aparține teritoriului comitatului *Fehér*, care avea o mare întindere. Datorită impreciziei izvoarelor narrative existența diferitelor tipuri de proprietăți cunoscute în Regatul Maghiar (proprietăți regale, districte de cetăți, comunitățile de slujitori care se îngrijeau de proprietăți particulare regale, proprietăți particulare laice), dar și a conglomeratelor de populații¹⁵¹ de pe teritoriul acestuia ne împiedică să avem o părere clară privind statutul și identitatea de grup, izvorâtă din statutul său, a comunității de la *Dealul Viilor*. Menționăm că pe lângă garnizoanele militare de secuși, se cunosc în zonă și mari proprietăți laice și eclesiastice, cărora regele le donase importante domenii pe Târnava Mare¹⁵².

Arheologic nu ne putem pronunța foarte clar în ceea ce privește statutul și identitatea de grup a acestei comunității, cu mențiunea însă că observațiile de pe unele schelete ar putea indica posibilitatea ca unii indivizi să fi avut avut ipotetic legătură cu activități agresive, războinice și/sau au fost victimele unor acțiuni de acest gen. În afară de această observație, topografia locului ar putea indica, cu foarte mari rezerve însă, un statut legat de organizarea militară a regatului.

Trebuie să precizăm că stadiul cercetării este incipient. Pe baza datelor arheologice pe care le avem la diposiție, putem preciza însă foarte clar că populația stabilită aici nu putea să fi fost așezată în cea mai estică și sud-estică zonă de graniță a regatului. Începând probabil cu secolul XII, după cum ne lasă să înțelegem și necropola de la Sighișoara-*Dealul Viilor*, regatul maghiar a inițiat o puternică politică de organizare teritorială și a zonelor central-estice ale Transilvaniei¹⁵³. Contemporane cu necropola analizată sunt așezările, bisericile, cimitirele, tezaurele, descoperirile izolate, care se situează la sud-est și est de această

linie și care demonstrează foarte clar existența unei rețele dense de locuire. O demonstrează necropolele, probabil toate *din jurul bisericii*, de la Avrămești, Chilieni, Cristuru Secuiesc, Drăușeni, Feldioara, Jacodu, Miercurea Ciuc-Șumuleu, Odorheiu Secuiesc-Szentimre, Mugeni, Merești, Ocland, Peteni, Petriceni, Reci, Ulieș, Viscri, Zăbala¹⁵⁴ (Figura 17, Anexa 2), apoi observațiile stratigrafice din care reiese că în câteva cazuri biserici romanice tăiau schelete anterioare, ca la Daia și Forțeni¹⁵⁵; toate la un loc pun în evidență rețele mult mai dense de așezări decât s-a presupus la est și sud-est de Sighișoara și care se datează cel puțin din a doua jumătate/sfârșitul secolului XII. La acestea se adaugă și urmele de așezări din secolul XII, reprezentată în cea mai mare parte de ceramică, provenită de la Forțeni, Hoghia și Polonița¹⁵⁶.

Foarte importante sunt și observațiile privind cele două cetăți de turn, construcții seniorale de tip „*motte*”, de la Ocland și de la Racoșu de Jos-Rika, databile în secolul al XII-lea. La Ocland-Kustaly vâra descoperirile arheologice cele mai timpurii se datează în acest secol, datare sprijinită și de analizele de radiocarbon¹⁵⁷.

Pe baza descoperirilor arheologice din cetatea de la Ratsch-Rika, aflată la 5–6 km, Zs. L. Bordi a propus o datare asemănătoare, confirmată și aceasta de datele radiocarbon¹⁵⁸.

Urmele altor cetăți din această perioadă au fost identificate în bazinul Târnavei Mari la Odorheiu Secuiesc-Budvár (probabil cetate regală¹⁵⁹), iar în cel al Târnavei Mici la Praid-Rapsonné.

Imaginea demografică a zonei este ilustrată și de numărul din ce în ce mai mare de biserici romanice din zona Sighișoarei (Vânători), sau din fostele scaune Cristur și Odorhei. Unele nu au structuri sau morminte anterioare secolului al XIII-lea, ca cele de la Praid-Ocna de Sus, Bădeni, Filia-Dobeni,

¹⁵¹ În acest sens este interesant numele Drăușeni, care în maghiară apare sub numele de *Darócz*, desemnând acea meserie care se ocupa cu anumite secvențe ale vânătoriei, de exemplu jupuirea animalelor vânate. În legătură cu numele localității *Darócz*, G. Heckenast a observat că acesta reprezintă populațiile slujitoare regelui și este caracteristic în special secolului XII: Heckenast 1970, 26–27. La nord-est de Sighișoara se găsesc Șoimușu Mic și Șoimușu Mare, care la rândul lor au legătură cu vânatul. Privind relația dintre denumirea localităților și ocupații în epoca arpadiană, vezi: Heckenast 1970. Despre denumirea de localități în epoca arpadiană, vezi: Kristó *et alii* 1973–1974, 26–27; Kristó 2005, 117–133.

¹⁵² Sunt cunoscute două domenii laice și unul ecleziastic Baltag 2004, 21–22.

¹⁵³ La Sighișoara-*Dealul Viilor*, dar și în alte părți ale zonei, ultimul nivel de locuire atestat arheologic aparține sfârșitului secolului VIII și primelor decenii ale secolului IX.

¹⁵⁴ E. Benkő 1992, 152–158, 213, 223, Fig. 34; E. Benkő 2010, 223; Derzsi-Sófalvi 2008, 267–285; Dumitrache 1979, 155–198; Dumitrache 1981, 253–285; Ioniță *et alii* 2004; Marcu 2002, 41–78; Nyárádi 2012, 155–192; Sófalvi 2010, 31–36; Sófalvi *et alii* 2008, 80–81, 90–91; Soós 2007, 111–128; Székely 1986, 216–224; Székely 1990a, 87–110; Székely 1990b, 7–10; Székely 1993–1994, 277–305; Velter 2002, 186, 352.

¹⁵⁵ *Daia*: Marcu 1998, 157–180; *Forțeni*: Săpătura lui István Botár și Boglárka Tóth. E. Benkő 2010, 225, Nota 23; Sófalvi *et alii* 2008, 86, nota 24.

¹⁵⁶ Nyárádi-Sófalvi 2012, 173, 175, 179, Fig. 26–28.

¹⁵⁷ E. Benkő 2010, 235, Nota 82; Sófalvi 2009, 15–16; Sófalvi 2012.

¹⁵⁸ E. Benkő 2010, 235, Nota 82; Bordi 2007, 287–300; Sófalvi 2009, 16, Fig. 8.

¹⁵⁹ E. Benkő 2010, 235.

Rugănești, Satu Mare, Vârghis¹⁶⁰, despre altele nu avem date arheologice clare (Feliceni¹⁶¹). Trebuie să ne punem întrebarea dacă acestea nu indică alte valuri de colonizări vestice din secolul XIII sau sunt consecințele imploziilor demografice ale comunităților?

Elementele politicii de organizare a teritoriului în secolele XI–XIII, probabil și anterior, se pot urmări însă și în Bazinul Ciucului și în Depresiunea Giurgeului, așa cum ne demonstrează bisericile romanice cercetate la Tomești, Miercurea-Ciuc-Șumuleu, Misentea, Armășeni, Sâncrăieni, Lăzarea¹⁶². Trebuie să menționăm că lungimea de 14 m a bisericii de piatră de la Șumuleu, datată din a doua jumătate a secolului al XII-lea¹⁶³, ne arată clar că aceasta nu era o simplă biserică parohială, ceea ce ne duce cu gândul la existența în zonă a unor structuri social-politice stratificate.

Un orizont mult mai timpuriu (cel puțin de secol XII) se întrevide pe baza așezărilor cercetate fragmentar, a descoperirilor izolate și a toponimiei locale. Astfel, urmele arheologice reprezentate de așezarea cercetată la Văcărești¹⁶⁴, ca și cele de la Bârzava, Ciceu, Misentea, Racu, Șumuleu, Ciucsângeorgiu, Sântimbru, Lelicieni, Sânsimion, Tomești, Tușnad Sat, Gârciu, Cotormani¹⁶⁵ ne înfățișează un orizont de descoperiri care se poate data încă din secolul XII, eventual chiar și mai timpuriu. Cetăți de tip „*motte*” cu materiale arheologice databile în cursul secolelor XII–XIII au fost identificate la Racu (Ciuc)-Pogányvár, respectiv la Băile Tușnad-Vártető¹⁶⁶. Doar viitoarele săpături arheologice vor elucida problemele privind perioada înființării, construirii și dezvoltării rețelei de așezări în epoca medievală din zona Ciucului.

Poziția geografică foarte apropiată a celor două necropole, Peteni și Zăbala (4 km) din zona sud-estică a Transilvaniei, din bazinul superior al Oltului, subliniază posibilitatea ca, la fel ca în bazinul superior al Târnavei Mari, în zona Trei Scaune numărul descoperirilor de acest fel este mult mai mare. Nu trebuie uitate nici bisericile romanice din

aceste zone (Chilieni, Cașinu Mic, Petriceni)¹⁶⁷, respectiv așezările de la Turia¹⁶⁸, Sfântu Gheorghe-Bedeháza¹⁶⁹ și tezaurul de la Zagon constând din monede de la Coloman (1095–1116), Ștefan al II-lea (1116–1131), Béla al II-lea (1131–1141) și Géza al II-lea (1141–1162)¹⁷⁰. Nu departe de aici, înspre sud, la Hărman-Dealul Lempeș a fost identificată o fortificație¹⁷¹, iar alte cetăți au fost cercetate sau numai identificate la Feldioara, Ungra sau mai înspre sud-vest, Făgărașul¹⁷². (vezi *Anexa 2* și *Fig. 19*)

Rămâne o sarcină a cercetărilor viitoare ca, după cartarea tuturor descoperirilor vechi și noi, să se treacă la identificarea diferitelor tipuri de centre de putere timpurii (regale, ecleziastice, laice), a căror sarcini trebuie să fi fost organizarea rețelelor de așezări și comerciale, colonizări etc. O altă problemă care ar trebui elucidată este aceea a relațiilor (de (inter)dependență) a acestor centre timpurii cu centrul comitatului Alba.

Se cuvine reliefat și faptul că aceste așezări nu apar adesea în văile marilor râuri sau în zona viitoarelor centre de putere, ci în văi laterale, periferice sau chiar în locuri izolate (de ex. în zona Târnavei Mari la Avrămești, Jacodu, Ulieș; în zona Ciucului la Armășeni, Misentea), ceea ce poate sugera că procesul de construire a rețelei de așezări trebuie să fi început mult mai devreme.

După această „incursiune” privind descoperirile arheologice ale secolelor XII–XIII din zonele situate mai la est și sud-est de Sighișoara, putem formula întrebarea: unde a fost mutată/unde s-a așezat comunitatea de la Dealul Viilor?

În condițiile în care putem presupune că statutul comunității era strâns legat de autoritatea regală, poate o garnizoană militară care supraveghea drumul înspre vest spre defileul unde probabil funcționa cetatea regală, putem afirma că această garnizoană a fost mutată la est. Dar trebuie menționat că aceasta nu era o regulă general valabilă. Amintim din nou cazul secuilor din Saschiz, care au fost așezați în a doua parte a secolului al XIII-lea în zona Arieșului, deci exact în direcția opusă. După cum sugerează analiza „*tezaurului*” monetar din mormântul 28B, comunitatea de la Dealul Viilor a abandonat așezarea undeva spre sfârșitul secolului XII sau începutul secolului XIII, probabil datorită unei voințe politice centrale în

¹⁶⁰ E. Benkő 1991, 15–16; Sófalvi *et alii* 2008, 85, 87–88, 91–92, 94–95; Sófalvi–Szász 2000, 5–10; Sófalvi 2005, 99–104.

¹⁶¹ Dávid 1981, 119–121, Taf. 113; Sófalvi *et alii* 2008, 82.

¹⁶² E. Benkő 2010, 225, nota 31; Botár 2009, 11–21, 23–37, 39–53, 67–75, 77–85; Székely 1990b, 4, Fig. 2.

¹⁶³ Botár 2009, 44.

¹⁶⁴ Săpătura lui István Botár din 2012. Ceramica decorată cu roțița datează foarte bine așezarea în/din secolul al XII-lea. <http://www.szekelyhon.ro/aktualis/csikszek/szora-birjak-avacsarcsi-romokat>.

¹⁶⁵ Botár 1999, 247–272; Botár 2008, 71–94; Botár 2011, 306.

¹⁶⁶ Sófalvi 2011, Tabelul 1.

¹⁶⁷ Székely 1990b, 3–19.

¹⁶⁸ Székely 1985–1986, 197–210.

¹⁶⁹ Horedt 1956, 7–39; Székely 1971, 141–165

¹⁷⁰ Velter 2002, 181–196.

¹⁷¹ Alexandrescu *et alii* 1973, 231–259.

¹⁷² Popa-Ștefănescu 1980, 496–503.

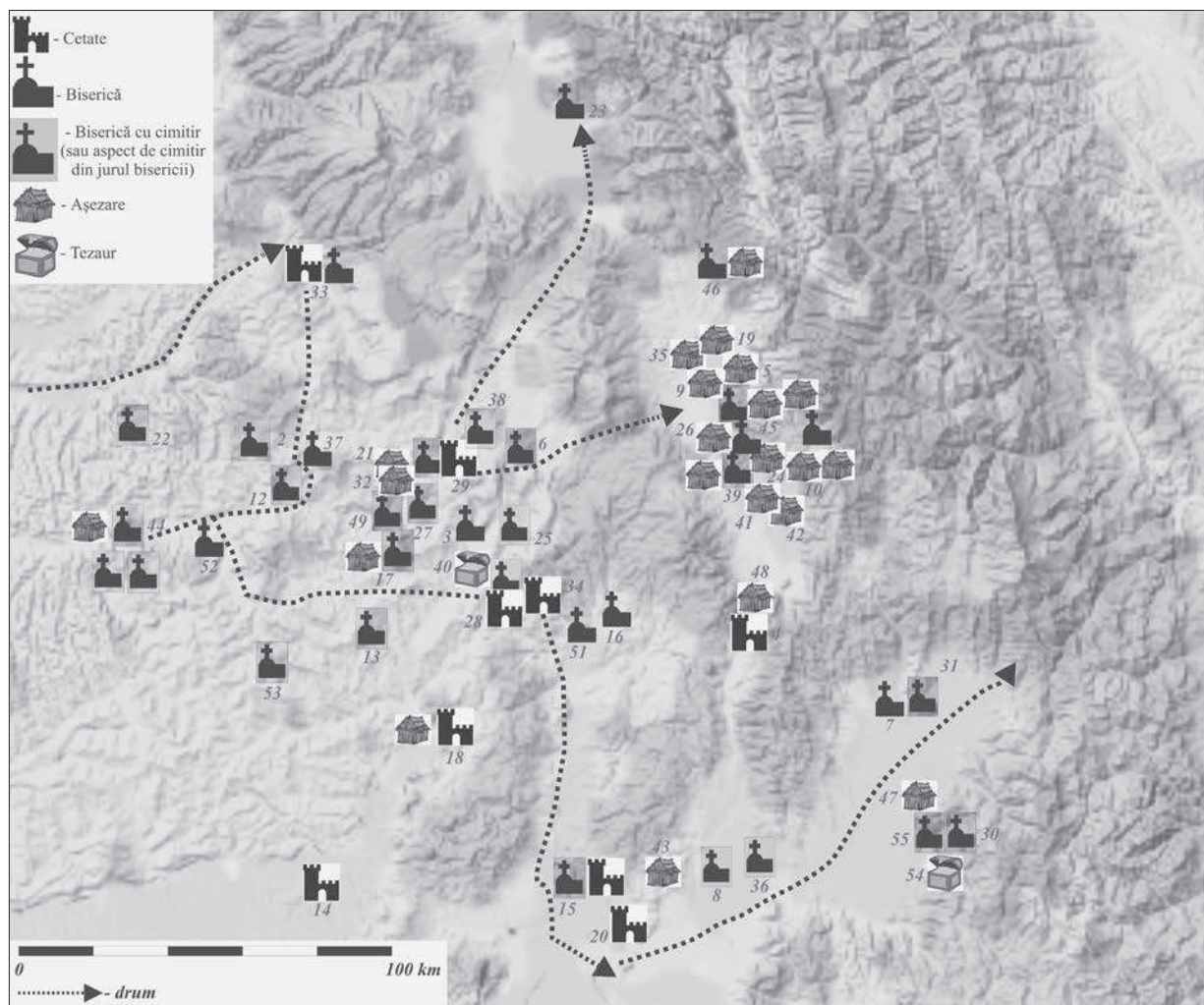

Figura 22. Descoperirile arheologice din estul și sud-estul Transilvaniei din secolele XII–XIII (vezi Anexa 2)

strânsă legătură cu politica regatului privind protecția granițelor sale estice și expansiunea spre est și sud-est, dar și cu așezarea sașilor în zona Sighișoarei înainte de 1200¹⁷³. Însă deslușirea cauzei determinante a acestui fenomen rămâne evident în zona prezumțiilor, deși după părerea noastră aceste două cauze enunțate mai sus și efectele lor puteau să fi fost legate organic între ele.

Pentru clarificarea fenomenului un rol îl pot avea următoarele două situații:

1. Mutarea acestei comunități la o *distanță mai mare*, presupune deplasarea ei în zonele estice a Secuimii, unde în cursul secolului al XIII-lea s-a definitivat rețeaua de așezări care a rămas practic până astăzi în mare parte neschimbată.

În vederea înțelegerii fenomenului organizării și funcționării instituționale a zonei graniței estice a regatului, este ilustrativ exemplul cetății de

la Bâțca Doamnei, cu un inventar militar foarte bogat, databil în secolele XII–XIII¹⁷⁴. Cetatea de la Bâțca Doamnei oferă posibilitatea înțelegerii atât a numărului important de biserici romanice databile în secolele XII–XIII din bazinul Ciucului și Giurgeului, cât și a cimitirelor datate cu monede din secolul al XII-lea din regiunea Ciucului și din bazinul Oltului superior. Aceasta demonstrează ceea ce am afirmat și anterior: la vest de cetatea de la Bâțca Doamnei, în partea cealaltă a Carpaților (în partea estică a Secuimii), rețeaua de așezări a putut fi organizată în același timp cu întemeierea unor astfel de centre de putere de către regalitate pentru apărarea lor, dar evident și pentru controlul drumurilor comerciale spre est și sud-est și poate pentru valorificarea potențialului microzonei. Asemenea cetăți de graniță, după părerea noastră,

¹⁷³ Potrivit tradiției, întemeierea localității *Sighișoara* a fost înainte de 1200, unii cronicari amintind anul 1191 (G. Kraus), alții anul 1198 (J. Tröster): Baltag 2004, 24 (cu bibliografia aferentă).

¹⁷⁴ O bună analiză de sinteză, de popularizare, bazată pe observațiile anterioare ale lui A. Andronic și V. Spinei, la V. Agrigoroaiei: <http://www.patzinakia.com/ONLINEBOOKS/Varii-12MONUMENTE/01-Batca-Doamnei.pdf>. Despre Bâțca Doamnei mai vezi: Andronic 1970, 403–416; Scorpan 1965, 441–454.

trebuia să fi existat și la celelalte trecători înspre zonele exterioare ale Carpaților.

2. Mutarea comunității de la Dealul Viilor într-o *locație apropiată* se sprijină pe o argumentație mai speculativă. Schimbarea locației comunității putea să fi fost determinată de realizarea rețelei de locuire a rutei în direcția **estică și sud-estică**. Astfel, sistemul de așezări de la est de Sighișoara, existent și în prezent, s-a format în partea dreaptă a râului Târnava pentru ca după Vânători se ramifice, după cum o sugerează drumul spre nord-est (în direcția Odorheiu Secuiesc), respectiv drumul spre sud-est, în direcția Mureni¹⁷⁵.

X.3. Despre factorii identității de grup a comunității de la Dealul Viilor. Câteva idei despre apariția entității secuiești medievale

Comunitatea de la Dealul Viilor ca grup primar¹⁷⁶, poate fi caracterizat prin relații și colaborări directe și nemijlocite între membrii săi¹⁷⁷. Dinamica și concurența socială între membrii comunității de la Dealul Viilor, care puteau determina și un nou statut social¹⁷⁸ este atestată de puține elemente concludente¹⁷⁹: de exemplu, pintenii descoperiți în complexul 7 (bordei, cuptor) și în bordeiul B1/79 (complexul 27), apoi vârful unei lame de spadă (?) sunt relevante privind ocupația și statutul unora dintre membrii comunității¹⁸⁰. Din aceste aspecte ale culturii materiale, foarte relative, putem deduce ipotetic una dintre caracteristicile grupului: sarcinile militare ale unora dintre membrii săi și în consecință identitatea militară a acestora¹⁸¹.

¹⁷⁵ Nu ar fi exclus, evident ca o ipoteză de lucru, ca biserica romanică de aici (<http://erdelyi-templomok.weebly.com/erdeacutelyi-koumlzeacutepkori-templomok-biserici-medievale-din-transilvania.html>), să fie legată de această migrație microzonală.

¹⁷⁶ Cooley 1909, 23.

¹⁷⁷ Rămâne o necunoscută, din cauza lipsei analizelor mai detaliate cum ar fi analizele de ADN și de stronțiu, dacă această comunitate s-a bazat pe relațiile gentilice dintre membrii săi sau în urma construcțiilor politico-militare prilejuite de concurența socială din secolul al XI-lea, aceasta a fost organizată pe baza unor construcții artificiale.

¹⁷⁸ Bazele acestei cercetări au fost puse de către Elton Mayo. Mayo 1933.

¹⁷⁹ Trebuie menționat că în totalitate au fost cercetate și publicate doar 15 complexe, dintre care sunt șase bordeie din zona denumită Dealul Viilor-Punct Așezare. Harhoiu-Baltag 2006–2007.

¹⁸⁰ Harhoiu-Baltag 2006–2007, Vol. II: Pl. 26. 5, pl. 73. 10, pl. 183. 9.

¹⁸¹ Chiar dacă în așezarea de la Sighișoara-Dealul Viilor s-au găsit numai doi pinteni: Harhoiu-Baltag 2006–2007, 364, menționăm că descoperiri de asemenea accesorii sunt rare în așezări.

În apariția unor solidarități noi în perioada aceasta a jucat un rol major și creștinismul, respectiv noile legi privind biserica creștină. În acest caz, legea lui Ștefan I privind participarea obligatorie la slujba de duminică a membrilor întregii comunități, în afară de cei care au grijă de foc¹⁸², a jucat un rol important privind coagularea comunităților, apariția și întărirea identității și solidarităților locale. Nu putea să fi fost altfel nici în cazul acestei comunități.

Ocupația economică principală și anume creșterea animalelor de talie mare, la rândul ei a avut un rol determinant în conturarea microidentității locale, mai ales prin identificarea față de alte comunități. Totodată, după cum am mai amintit, topografia locului indică și o funcție de control exercitată de comunitate în zonă, care la rândul ei a putut să marcheze identitatea, respectiv psihologia de microgrup a membrilor comunității.

Sarcinile și privilegiile militare au determinat constituirea unui grup care a avut la baza identității sale funcția militară, obținând privilegiile de organizare proprie în cursul epocii medievale și care din secolul al XII-lea în izvoarele narative apar sub diferite forme¹⁸³. În problema originii acestei populații, numită *secui* până în zilele noastre, s-au conturat două tendințe principale: 1. populația de origine maghiară (L. Benkő, I. Bóna, J. Balázs); 2. populație militară auxiliară de origine turcică (Gy. Györffy, Gy. Kristó, I. Fodor, L. Makkai)¹⁸⁴. Fără să intrăm în detalii privind originea acestor două teze, ținem totuși să remarcăm că teza *turcică* se bazează puternic pe tendința *retrospectivă*¹⁸⁵ în cercetare, dominantă în istoriografiile și arheologiile est-europene, în timp ce cealaltă se bazează mai mult pe analize lingvistice, arheologice și etnografice sau toponimice.

Ceea ce este sigur este faptul că secuii ca grup (militar) distinct, ca entitate de sine stătătoare, apar în izvoare narative în prima parte a secolului al XII-lea (1116), dar cu un caracter nu îndeajuns de clar precizat. Chiar dacă apar într-un context apropiat cu un alt etnonim, pecenegii, aceasta nu înseamnă că se referea la etnie, ci la statutul lor militar (care a evoluat spre caracterul de națiune medievală).¹⁸⁶

¹⁸² ÁKÍF 1999, 53, nota 144.

¹⁸³ Kordé 1994, 623.

¹⁸⁴ Kordé 1994, 624.

¹⁸⁵ Evident acest tip de analiză are la bazele sale filozofia evoluționistă a secolului XVIII, respectiv teoria lui Charles Darwin. Langó 2007, 141–142. Critica modernă a darwinismului: Kuhn 2006.

¹⁸⁶ Kordé 1994, 623.

Într-o perioadă în care formele vechi de organizare socială sunt compromise, respectiv distruse, apar noi grupuri sociale secundare care dobândesc importanță și prestigiu pe paleta organizării sociale și militare. Istoria politică și militară a Regatului Maghiar din secolul al XI-lea¹⁸⁷ a însemnat dispariția vechilor forme de organizare socială și a vechilor valori „păgâne” și apariția unor noi forme sociale, dar și impunerea de către puterea centrală a unui set de noi valori, străine și până la urmă antagonice față de cele autohtone¹⁸⁸. Acest context istoric, prilejuit de războaie interne și externe¹⁸⁹, a prilejuit și a determinat apariția unor noi forme sociale, militare care pe de-o parte au reușit să mențină unele dintre vechile structuri organizatorice, dar pe de altă parte prin obținerea unor noi privilegii au creat un grup cu o identitate socială aparte, bazată pe funcția și prestigiul identității de militar, având la bază forme de organizare occidentale, mai precis france. După părerea noastră apariția, respectiv coagularea unei noi entități cu rol militar și politic precis, a avut loc în cursul secolului al XI-lea. Rezultatul acestui proces sociologic și instituțional-politic se întrevide în izvorul din 1116, unde apare pentru prima oară ca o nouă entitate politico-militară¹⁹⁰. Faptul că secuii nu apar în izvoare și în secolul anterior se poate explica prin faptul că ei încă nu au existat în acea perioadă ca entitate socială și militaro-politică.

În această ecuație nu are nici o importanță și nici nu poate fi stabilit ce fel de origini (biologice, culturale) aveau membrii microcomunităților aparținând acestui strat socialo-militaro-politic.

¹⁸⁷ Privind istoria secolului XI, vezi: Kristó 1999; Kristó 2003.

¹⁸⁸ Poate fi citată și marea răscoală păgână din 1046, când este ucis și Sfântul Gellért, primul episcop al Cenadului. În acest sens legislația lui Ștefan I, alcătuită din 56 articole, a însemnat atacul frontal asupra vechilor tradiții și valori: ÁKÍF 1999, 46–77.

¹⁸⁹ În prima parte a secolului XI au avut loc numeroase conflicte armate între Regatul Maghiar și Imperiul Romano-German: 1030, 1041–1044, 1051–1052, 1060). În acest sens: Kristó 1999.

¹⁹⁰ Trebuie să mai amintim că tot în secolul XI apare și *nobilimea*, ca o nouă entitate socială de tip vestic (în elita nobiliară constituită în secolul XI au intrat mulți cavaleri occidentali), care a reprezentat în cursul epocii medievale maghiare tot o *națiune*. Această observație a noastră este susținută și de o argumentație negativă: în secolul XI apar în izvoare diferite grupuri etnice pe teritoriul regatului (etnii, deși termenul este greu de folosit pentru medievalitatea maghiară), care se stabilesc pe teritoriul regatului, printre care pecenegii sau hospesii germanici și italieni. Pecenegii sunt menționați prima oară în componența structurii militare a regatului în armata lui Andrei I (1046–1060), mai precis în războiul contra lui Henric al III-lea, în granițele vestice ale regatului.

Totodată, particularitățile specifice ale diferitelor grupurilor de secui este demonstrată atât de datele lingvistice, cât și de toponimii, ceea ce la rândul lor pledează pentru o construcție socialo-militaro-politică a regatului în secolul XI.

Analizele lingvistice au evidențiat pe de o parte că locuitorii din actuala Secuime vorbesc diferite graiuri ale limbii maghiare, iar pe de altă parte lipsa totală a elementelor unei limbi „turcice”¹⁹¹. Totodată atât analiza toponimelor, cât și izvoarele istorice au identificat urme ale unor comunități de secui în diferite părți ale Bazinului Carpatic, împrejurări care subliniază din nou diversitatea originii indivizilor care au format acest strat socialo-militar.

Pe baza acestor date credem că nașterea entității secuiești a avut la bază un proces instituțional (politico-militar), organic legat de cauze sociologice din secolul XI. Formarea și evoluția entității secuiești, dintr-un grup social într-una de *națiune în sens medieval*, se poate explica fără îndoială pe baza drepturilor dobândite treptat; în acest sens, după așezarea lor în Secuime, un rol determinant l-au jucat *teritorialitatea* și *autonomia*, evident în termeni medievali.

Dacă în cursul secolului XI se poate vorbi despre nașterea acestei entități, o altă etapă, respectiv o altă problemă, o reprezintă geneza secuiasă pe teritoriul Secuimii actuale. Totodată trebuie să precizăm că etnogeneza secuiasă (ca și alte etnogeneze) nu trebuie și până la urmă nici nu poate fi cercetată primordial din punct de vedere biologic, ci în primul rând din punct de vedere instituțional și sociologic; analiza biologică trebuie să aibă doar un rol adițional. După părerea noastră, nașterea *entității secuiești de pe teritoriul Terra Siculorum*, adică în bazinele superioare ale Mureșului, Târnavelor și Oltului este rodul unei evoluții instituționale, iar în organizarea comunităților secuiești în scaune pe lângă grupul privilegiat socio-militar, așezat de către regalitate, un rol au jucat și grupurile de populații vorbitoare de limbă slavă, așa cum relevă numărul mare de toponimii slave în zona Trei Scaune sau bazinul Giurgeului¹⁹², dar și grupuri de „unguri”¹⁹³ veniți anterior sau posterior așezării acestor grupuri pe teritoriul estului Transilvaniei. Ținem să precizăm că nu putem exclude nici grupuri mai mici germanice, apoi mai târziu grupuri de vlahi sau grupuri de moldoveni. În concluzie, entitatea poli-

¹⁹¹ Kristó 1996, 66–68; L. Benkő 1990, 114–116.

¹⁹² După părerea unor lingviști, nu toate toponimiile trebuie datate înainte de secolul X, deoarece proprietarii unguni au colonizat mai târziu și populații rutene. În această privință, vezi: Cs. Bogáts 1929, 53.

¹⁹³ Rác 2003, 10.

tică medievală secuiască, cu un rol important în, respectiv în structura militară a regatului (politica estică și sud-estică a acestuia) s-a născut în zona denumită azi Secuime¹⁹⁴. Organizarea politică s-a născut în aceste zone având la bază privilegiile acordate de regalitate, concretizate în organizarea instituțională în *scaune*.

Factorii determinanți ai acestei evoluții instituționale au fost *regalitatea*, ca putere centrală, care avea un interes special în existența și menținerea unei cavalerii ușoare profesionale (pe lângă implementarea cavaleriei grele, de tip occidental) și *elitele aceluia strat militar*, care au reușit să mențină și să dezvolte privilegiile militare, rezultatul fiind apariția structurii instituționale medievală numit scaun, respectiv națiunea medievală secuiască, în frunte cu comitele lor care nu era subordonat voievodului, ci direct regelui. Este medievalitatea transilvană de tip occidental, însă cu rădăcini orientale ale structurilor militare și sociale.

ANEXA 1. Răspândirea siturilor funerare din Bazinul Carpatic cu morminte în ciste construite în formă antropomorfă și a mormintelor cu nișă cefalică săpate în pământ

1. Esztergom-Zsidód: Molnár 2005, 110.
2. Budapest-Districtul XVI, strada Timur: Írásné Mélis 1997, 54.
3. Budapest-Kána: Informații personale.
4. Eger: Révész 2008, Fig. 107, 112, 116.
5. Szombathely: Pap 2010, 109.
6. Kaposvár: Bárdos 1978, 187–234.
7. Babócsa-Nárciszkert: Magyar 2005, Pl. 2. 2.
8. Ópusztaszer-Monostor: Pap 2002, Fig. 4. 1.
9. Csongrád-Ellésmonostor: Pap 2002, Fig. 4. 4.
10. Vokány: Pap 2002, Abb. 4. 9.
11. Somogyvár: Papp 2001, 300, 304, 352.
12. Rakovac: Stanojev 2000, 394.
13. Mačvanska Mitrovica: Stanojev 2005, 61, nota 16.
14. Szentes-Kaján: Türk 2005, Fig. 5.
15. Frumușeni (germ.: Schöndorf; mgh.: Szépfalu)/Bizere: Rusu–Burnichioiu 2011, 65–69.
16. Tăuți, Tauț (germ.: –; mgh.: Feltót; româna veche: *Tăuții* de Sus, Slovacii de Sus): Informațiile mulțumesc colegilor Adrian Andrei Rusu și Florin Mărginean.

17. Mediaș (germ.: Mediasch; mgh.: Szászmedgyes, Medgyes): Fabini–Beldie–Dumitrache 1977, 85–102;
18. Sighișoara (germ.: Schäßburg; mgh.: Segesvár)–*Dealul Viilor*.
19. Sighișoara (germ.: Schäßburg; mgh.: Segesvár)–*Biserica din Deal*: CCA 2000, 96–97.
20. Sighișoara (germ.: Schäßburg; mgh.: Segesvár)–*Biserica Mănăstirii*: Marcu Istrate–Istrate 2005, 235.
21. Sibiu (germ.: Hermannstadt; mgh.: Nagyszeben)–*Piața Huet*: Marcu Istrate *et alii* 2007, 65–70.
22. Viscri (germ.: Deutsch-Weißkirch; mgh.: Szászfehéregyháza): Dumitrache 1981, 253–285.
23. Feldioara (germ.: Marienburg; magh.: Földvár): Ioniță *et alii* 2004, 29–63, 93–129.
24. Cluj-Napoca-Mănăstur (germ.: Klausenburg-Abtsdorf; mgh.: Kolozsvár-Kolozsmonostor): Iambor *et alii* 1981, 131–146.
25. Alba Iulia (germ.: Karlsburg; mgh.: Gyulafehérvár)–Kathedrale: Marcu-Istrate 2008.
26. Orăștie (germ.: Broos; mgh.: Szászváros)–Festung: CCA 1995, 62–65; Pinter 2011, 9–38.
27. Băta: Sümegi 1997, 155; Sümegi 2006, 148, Fig. 2.
28. Cikádor: Sümegi 1997, 155; Sümegi 2006, 148.
29. Požega/Slavonska Požega (germ.: Poschegg; mgh.: Pozsega; sârbesc: *Požega*): Stanojev 2005, 61, Nota 16.

ANEXA 2. Lista descoperirilor arheologice din secolele XII–XIII din estul Transilvaniei (Fig. 20)

1. Armășeni (germ.: –; mgh.: Csíkménaság)
2. Avrămești (germ.: –; mgh.: Szentábrahám)
3. Bădeni (germ.: –; mgh.: Bágy)
4. Băile Tușnad (germ.: Bad Tuschnad; mgh.: Tusnádfürdő)
5. Bârzava (germ.: –; mgh.: Csíkborszova)
6. Brădești (germ.: –; mgh.: Fenyéd)
7. Cașinu Mic (germ.: –; mgh.: Kiskászon)
8. Chilieni (germ.: –; mgh.: Kilyén)
9. Ciceu (germ.: –; mgh.: Csíkcsicsó)
10. Ciucsângeorgiu (germ.: –; mgh.: Csíkszentgyörgy)
11. Cotormani (germ.: –; mgh.: Kotormány)

¹⁹⁴ Sugestivă în acest sens formularea lui András Sófalvi: „secuiul a fost făcut secui de către Terra Siculorum”. Sófalvi 2003, 41.

12. Cristuru Secuiesc (germ.: Szeklerkreuz; mgh.: Székelykeresztúr)
13. Drăușeni (germ.: Draas; mgh.: Homoróddaróc)
14. Făgăraș (germ.: Fogarasch; mgh.: Fogarasch)
15. Feldioara (germ.: Marienburg; mgh.: Földvár)
16. Filia-Dobeni (germ.: –; mgh.: Erdőfüle)
17. Forțeni (germ.: –; mgh.: Farcád)
18. Ungra (germ.: Galt; mgh.: Ugra, Szászugra; româna veche: Ugrona)
19. Gârciu (germ.: –; mgh.: Göröcsfalva)
20. Hărman (germ.: Honigberg; mgh.: Szászhermány)
21. Hoghia (germ.: –; mgh.: Hodgya)
22. Jacodu (germ.: Ungarisch-Sacken; mgh.: Magyarzsákod)
23. Lăzarea (germ.: Grünberg; mgh.: Gyergyószárhegy; româna veche: Sarhighi, Giurgeu-Sarheghi)
24. Leliceni (germ.: –; mgh.: Csíkszentlélek)
25. Merești (germ.: –; mgh.: Homoródmás)
26. Misentea (germ.: –; mgh.: Csíkmindszent)
27. Mugeni (germ.: –; mgh.: Bögöz)
28. Ocland (germ.: –; mgh.: *Oklánd*)
29. Odorheiu Secuiesc (germ.: Odorhellen; mgh.: Székelyudvarhely)-Budvár, -Szentimre)
30. Peteni (germ.: –; mgh.: Székelypetőfalva)
31. Petriceni (germ.: –; mgh.: Kézdikővár)
32. Polonița (germ.: –; mgh.: Székelylengyel falva)
33. Praid (germ.: –; mgh.: Parajd)
34. Racoșu de Jos (germ.: Ratsch; mgh.: Alsórákos)
35. Racu (germ.: –; mgh.: Csíkrákos)
36. Reci (germ.: –; mgh.: Réty)
37. Rugănești (germ.: –; mgh.: Rugonfalva)
38. Satu Mare (germ.: –; mgh.: *Máréfalva*)
39. Sâncrăieni (germ.: Heilkönig; mgh.: Csíkszentkirály)
40. Sânpaul (germ.: –; mgh.: Homoródszentpál)
41. Sânsimion (germ.: –; mgh.: Csíkszentsimon)
42. Sântimbru (germ.: –; mgh.: Csíkszentimre)
43. Sfântu Gheorghe, (germ.: Sankt Georg; mgh.: Sepsiszentgyörgy)
44. *Sighișoara* (germ.: *Schäßsburg*; mgh.: *Segesvár*)-Biserica din Deal; Biserica Mănăstirii; Dealul Viilor)
45. Șumuleu-Ciuc (germ.: Schomlenberg; mgh.: Csíksomlyó)
46. Tomești (germ.: –; mgh.: Csíkszenttamás)
47. Turia (germ.: –; mgh.: Torja)
48. Tușnad Sat (germ.: –; mgh.: Nagytusnád)
49. Ulieș (germ.: –; mgh.: Kányád)
50. Văcărești (germ.: –; mgh.: Vacsárcsi)
51. Vârghiș (germ.: –; mgh.: Vargyas)
52. Vânători (germ.: Diewaldsdorf, Teufelsdorf, Truffelsdorf; mgh.: Héjjasfalva, Héjásfalva; româna veche: Hașfalău)
53. Viscri; (mgh.: Szászfehéregyháza; germ.: Deutsch-Weißkirch)
54. Zagon (mgh.: *Zágon*; germ.: –)
55. Zăbala (mgh.: Zabola; germ.: –)

Ediții de izvoare narative

ÁKÍF

1999. Az államalapítás korának írott forrásai. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Ed.: Gy. Kristó. Szeged 1999.

Corpus Iuris Hungarici
1899. Corpus Iuris Hungarici. Coord.: D. Márkus. Budapest, 1899.

Írott Források 1050–1116
2006. Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22. Ed.: F. Makk, G. Thoroczky. Szeged 2006.

EO I
1997. Erdélyi okmánytár/Codex diplomaticus Transylvaniae. Ed.: Zs. Jakó. Vol. 1 (1023–1300). Budapest 1997.

SzO III
1890. Székely Oklevéltár III. kötet 1270–1571. Kolozsvár 1890.

BIBLIOGRAFIE

Alexandrescu *et alii* 1973
A. D. Alexandrescu, I. Pop, M. Marcu, Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Brașov (1961–1970) (Rapport sur les fouilles de Hărman, dep. de Brașov [1961–1970]). *Mat. și Cerc. Arb.* 10, (1973), 231–259.

Andronic 1970
Al. Andronic, Fortificațiile medievale din Moldova (Les fortifications médiévales de la Moldavie). *MemAnt* 2, 1970, 403–416.

Bálint 1976
Cs. Bálint, A magyarság és az ú.n. Bjelo Brdói kultúra (Die Ungarn und die sog. Bjelo-Brdo kultur). *Cumania* 4, (1976), 225–254.

Bálint 2006
Cs. Bálint, Az ethnosz a kora középkorban (A kutatás lehetőségei és korlátai) (The Ethnos in the Early Middle Ages. [Possibilities and limits of research]). *Századok* 140/2, (2006), 277–347.

- Baltag 1979
G. Baltag, Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara (Donées scientifique pour une étude archéologique de la zone du municipe de Sighișoara). *Marisia* 9, (1979), 75–106.
- Baltag 2004
G. Baltag, Sighișoara – Schässburg – Segesvár. Cluj-Napoca 2004.
- Bárdos 1978
E. Bárdos, Középkori templom és temető Kaposvár határában (Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról) (A mediaeval Church and a Cemetery on the Confines of Kaposvár). *Somogyi Múz. Közl.* 3, (1978), 187–234.
- Bârcă 2006
V. Bârcă, *Istorie și civilizație. Sarmatii în spațiul est-carpatic (sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.)/History and Civilisation. The Sarmatians in the East Carpathians Region (1st century BC –beginning of the 2nd century AD)*. Cluj-Napoca (2006).
- E. Benkő 1991
E. Benkő, Rugonfalva középkori emlékei. *EM* 53/1–2, (1991), 15–28.
- E. Benkő 1992
E. Benkő, *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája (Die archäologische Topographie des mittelalterlichen Stuhles Keresztúr)*. VAH 5. Budapest (1992).
- E. Benkő 2010
E. Benkő, A középkori székelyek (The Szeklers in the Middle Ages). (E. Benkő, Gy. Kovács), *A középkor és a korai újkor régészete Magyarországon/Archaeology of the Middle Age and the Early Modern Period in Hungary*, Budapest (2010), 221–254.
- E. Benkő 2012
E. Benkő, A középkori Székelyföld. Budapest (2012).
- L. Benkő 1990
L. Benkő, Adalékok a székelyek korai történetéhez. *EM* 52 [1], (1990), 109–122.
- Bernert *et alii* 2003
Zs. Bernert, Á. Kustár, Cs. Suskovics, I. Szikossy, K. Targubáné Rendes, G. Tóth, A Vál-Plébániakert középkori templom körüli temető embertani vizsgálata. *Folia Anthr.* 1, (2003), 5–16.
- Bogáts D. 1929
Cs. Bogáts D., Háromszéki helynevek. (V. Csutak), *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy (1929), 48–58.
- Bordi 2007
Zs. L. Bordi, Fortificațiile medievale timpurii din pădurea Rika. Turnul estic (A Rika-erdei kora középkori erődítményrendszer. A keleti torony) (The Early Medieval Fortifications of the Rika Forest. The Eastern Tower). *Acta Siculica* 2007, 287–300.
- Botár 1999
I. Botár, Árpád-kori kerámialeletek a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében. *Acta Siculica* (1999/1), 247–272.
- Botár 2008
I. Botár, Csík Árpád-kori településtörténetének kérdései a helynevek es a régészeti adatok fényében. (I. Hoffman, V. Tóth), *Helynévtörténeti tanulmányok*, Debrecen 3, (2008), 71–94.
- Botár 2009
I. Botár, *Kövek, falak, templomok*, Csíkszereda (2009).
- Botár 2011
I. Botár, Medieval Finds from Cotorman. *Marisia* 31, (2011), 299–312.
- Castella 1999
B. Castella, *La necropole gallo-romaine d'Avenches „En Chaplix”. Fouilles 1987–1992*. Lausanne Vol. I, (1999).
- Cooley 1909
C. H. Cooley, *Social Organization*. New York (1909).
- Crângaci-Țiplic-Oța 2002–2003
M.-E. Crângaci Țiplic, S. Oța, Piese inedite din colecția Muzeului Național de Istorie a României descoperite în necropola de secol XII de la catedrala romano-catolică de la Alba Iulia, *ActaMN* II, 39–40, (2002–2003) [2005], 91–106.
- Csukás 1975
Gy. Csukás, Jelentés a Fejér Megyei Múzeumok helyzetéről 1973 (Archäologische Forschungen). *Alba Regia* 14, (1975), 363–375.
- Daróczi-Szabó 2008
M. Daróczi-Szabó, Állattartás a középkori falvainkban. (A. Kubinyi, J. Laszlovszky, P. Szabó) *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*, Budapest (2008), 99–101.
- Dávid 1981
L. Dávid, A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. București (1981).
- Derzsi-Sófalvi 2008
Cs. Derzsi, A. Sófalvi, Régészeti kutatások a kányádi középkori templomnál [2005–2006] (Cercetări arheologice la biserica medievală din Ulieș [2005–2006] – Archaeological researches at the medieval church of Kányád [2005–2006]). *Acta Siculica* (2008), 267–285.
- Dobroliubskii–Stoliarik 1983
A. O. Dobroliubskii, O. S. Stoliarik, Bizantinszki moneti i kocsivnickomy pohovanni XII szt. I Dnizstro–Dunaiszkomy mezsipicsi. *Arheologija (Kyiv)* 43, (1983), 71–75.

Dumitrache 1979

M. Dumitrache, Cetatea sătească din Drăușeni, jud. Brașov. Ansamblu de arhitectură medievală. Cercetări arheologice 1973–1977 (La forteresse villageoise de *Drăușeni*, dép. Brașov, ensemble d'architecture médiévale. *Recherches archéologiques* 1973–1977). *Cerc. Arh.* 3, (1979), 155–198.

Dumitrache 1981

M. Dumitrache, Evoluția cetății țărănești de la Viscrii, jud. Brașov în lumina cercetărilor arheologice și de arhitectură (The evolution of the peasant fortress at Viscri, Brașov county, in the perspective of archaeological and architectural research). *Cerc. Arh.* 4, (1981), 253–285.

Fabini–Beldie–Dumitrache 1977

M. Fabini Hermann, M. Beldie–Dumitrache, Die Restaurierung der evangelischen Stadtpfarrkirche in Mediaș. *FVL*, 20/1, 1977, 85–102.

Fiedler 1992

U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*. Universitätsforsch. zur Prähistorischen. 11. Bonn (1992).

Fodor 2005

I. Fodor, Árpád-kori templom körüli temetők Hajdúdorog határában (Churchyards from the Arpadian Period [11–13th Centuries]). (Á. Ritoók, E. Simonyi), *A középkori templom körüli temetők kutatása*, Budapest, OH (2005), 197–212.

Gál 1985–1986

É. Gál, Friesachi denárletet Pécs–Jakabhegy Árpád-kori temetőjéből (Ein Frisacher Denar-Fund in der Begrabnisstaette aus der Arpadenzeit in Pécs–Jakabhegy). *Num. Közl.* 84–85, (1985–86), 45–46.

Gáll 2004–2005

E. Gáll, Analysis and comparison of burial customs in the 10–11th century in the Transylvanian basin, Crișana and Banat. *Dacia N. S.* 38–39, (2004–2005), 334–454.

Gáll 2011

E. Gáll, *Doboka-IV. vártérség templom körüli temetője. Régészeti adatok egy észak-erdélyi ispáni központ 11–13. századi fejlődéséhez* (The Churchyard Cemetery in Dăbâca/Doboka, Castle area 4. *Archaeological Data on the Development of the North Transylvanian County Centre on the 11–13th Centuries*). Kolozsvár (2011).

Gáll 2013a

E. Gáll, *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői* (10th and 11th century burial sites, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat). Magyarország Honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6. Szeged (2013), Vol. I–II.

Gáll 2013b

E. Gáll, The analysis of churchyard cemeteries in Transylvania Basin from the 11th–13th centuries. On

the beginning of institutionalised Christianity. *Marisia XXXIII*, (2013), 182–302.

Gáll 2013c

E. Gáll, The Question of the Centres of Power in the light of the Necropolises from the 10th Century in Transylvanian Basin. The case of the Cluj's necropolises. (M. Hardt, O. Heinrich–Tamáska), *Macht des Goldes, Gold der Macht Herrschafts- und Jenseitsrepräsentationen zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Akten des 23. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum, Tengelic, 16.–19. 11. 2011*. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2, Weinstadt (2013), 461–481.

Gáll et alii 2010

E. Gáll, B. Gergely, Sz. Gál, La răscruce de drumuri. Date arheologice privind teritoriul orașului Cluj–Napoca în secolele X–XIII (At Crossroads. Archaeological data concerning the territory of Cluj–Napoca City in the 10th and the 13th Centuries). Cluj–Napoca (2010).

Gáll–Laczkó 2013

E. Gáll, N. Laczkó, Doboka várkomplexuma. Tudomány – tudománypolitika és régészet a '60-as évektől napjainkig (The fortress complex of Dăbâca/Doboka/Dobeschdorf. Science – political-science and archaeology from the 60's to our days). (L. Révész, M. Wolf), *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Budapest–Szeged, 2013, 83–125.

Grässlund 1965–1966

A. S. Grässlund, Charonsmynt i vikingatida gravar? *Tor* 11, (1965–1966), 168–197.

Harhoiu 2014

R. Harhoiu, Ein Gräberfeld des 4. Jahrhunderts in Schässburg–Weinberg (rum. Dealul Viilor)–Fundstelle „Gräberfeld“ [Gräberfeld 2]. (S. Cociș), *Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 7. (S. Cociș–A. Ursuțiu), Cluj–Napoca (2014), 295–323.

Harhoiu–Baltag 2006–2007

R. Harhoiu, Gh. Baltag, *Sighișoara – „Dealul Viilor”*. *Monografie arheologică I–II*. Cluj–Napoca (Vol. I: 2006, vol. II: 2007).

Harhoiu–Ioniță 2008

R. Harhoiu, A. Ioniță, Cercetări arheologice la „Sighișoara–Dealul Viilor”, punctul „Necropolă”. Un tezaur monetar din secolul al XII-lea (Archäologische Grabungen in Sighișoara [Schässburg] Fundstelle „Dealul Viilor–necropolă [Weinberg–Gräberfeld]”). Ein Münzshatzfund aus dem 12. Jahrhundert). (D. Țeicu – I. Cădea), *Români în Europa medievală. Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Brăila (2008), 199–223.

- Hassenpflug 1999
E. Hassenpflug, *Das Laienbegräbnis in der Kirche. Historisch-archäologische Studien zu Alemannien im früher Mittelalter. Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends*. Rahden (1999).
- Hävernack 1973–1975
W. Hävernack, Münzen als Grabbeigaben 750–1815 (Auswertung des Fundkataloges der Numismatischen Kommission der Länder in der Bundesrepublik Deutschland). *HambBeitrNum* 27–29, (1973–1975), 27–51.
- Heckenast 1970
G. Heckenast, Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpádkor-ban. *Értekezések a történeti tudományok köréből* 53. Budapest (1970), 26–27.
- Hóman 1916
B. Hóman, *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest (1916).
- Horedt 1956
K. Horedt, Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedeháza. *Mat. și Cerc. Arh.* 2, (1956), 7–39.
- Horváth 1977
I. Horváth, Esztergom-Budai Nagy Antal u. 7. *Rég. Füz.* 30, (1977), 59–60: nr. 135.
- Hunka 1996
J. Hunka, Mincovníctvo uhorských vojvodov v druhej polovici 11. storočia (Das Münzwesen ungarischen Herzöge in der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts). *SlovNum* 14, (1996), 59–84.
- Huszár 1979
L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. München (1979).
- Iambor 2005
P. Iambor, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX–XIII)*. Cluj-Napoca (2005).
- Iambor et alii 1981
P. Iambor, Șt. Matei, A. Halasu, Noi cercetări arheologice de la complexul medieval timpuriu de la Cluj-Mănăștur (Betrachtungen zum chronologischen Verhältnis zwischen Siedlung und Friedhof von Cluj-Mănăștur. *AMN* 18, (1981), 131–146.
- Ioniță 2009
A. Ioniță, *Așezarea din secolele XII–XIII de la Bratei (The 12th – 13th Century Settlement of Bratei/Die Siedlung des 12.–13. Jhs. von Breitaue (Bratei)*. Bibliotheca Brukenthal BB XXXII. Alba Iulia (2009).
- Ioniță et alii 2004
A. Ioniță, D. Căpățână, N. Boroffka, R. Boroffka, A. Popescu, *Feldioara-Marienburg. Contribuții arheologice la istoria Țara Bârsei–Archäologische Beiträge zur Geschichte des Burzenlandes*. București (2004).
- Isac et alii 2012a
A. Isac, E. Gáll, Sz. Gáll, A 12th cemetery fragment from Gilău (Cluj county) (germ.: Julmarkt; magh.: Gyalu) (A XII century cemetery from Gilău [German: Julmarkt; Hungarian: Gyalu, Cluj County]). *Ephemeris Napocensis* 22, (2012), 301–312.
- Isac et alii 2012b
A. Isac, E. Gáll, Sz. Gáll, Un fragment de cimitir din secolul XII la Gilău (jud. Cluj) (germ.: Julmarkt; magh.: Gyalu) (cu rezumat în engleză). *Mat. și Cerc. Arh.-S.N.* 8, (2012), 165–176.
- Írásné Méliș 1997
K. Írásné Méliș, Árpád-kori temetők a pesti határban, 11–13. század (Cimetière de l'Époque arpadienne [11–13e siècles] sur la périphérie de Pest). *BudRég* 31, (1997), 41–78.
- Istrate 2006
A. Istrate, Sighișoara, jud. Mureș. Punct: Cetate, Biserica Mănăstirii. *Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Campania 2005. A XL-a Sesiune Națională de rapoarte arheologice Constanța, 31 mai – 3 iunie 2006*. Fără loc (2006), 328–329. (<http://cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2006/cd/index.htm>)
- Kanozsay–Banner 1964
M. Kanozsay, J. Banner, Torma Károly leveleiből (Ausgewählte Briefe von Professor C. Torma). *DissArch* 6, (1964), 17–53.
- Kaufmann 1952
H. Kaufmann, Mittelalterliche Nachbestattungen mit Brakteatenschatz in einem Grabhügel der Jungsteinzeit von Sonneborn, Kreis Gotha. *JSchrvG Halle* 36, (1952), 140–148.
- Kenk 1982a
R. Kenk, *Früh- und hochmittelalterliche Gräber von Kudyrge im Altai*. AVA 3. München (1982).
- Kenk 1982b
R. Kenk, *Frühmittelalterliche Gräber aus West-Tuva*. AVA 4. München (1982).
- Kieffer-Olsen 1997
J. Kieffer-Olsen, Christianity and Christian Burial. The religious background, and the transition from paganism to Christianity, from the perspective of a churchyard archaeologist. (C. K. Jensen, K. H. Nielsen), *Burial and Society*, Aarhus, Aarhus University Press, (1997), 185–189.
- Kiss 2000
A. Kiss, Időjárás adatok a XI–XII. századi Magyarországról. (F. Piti, Gy. Szabados) „Magyarok eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*, Szeged (2000), 249–263.

- Kolníková 1967
E. Kolníková, Oblolus mrtvých vo včasnostredovekých hroboch na Slovensku (Totenobulus in frühmittelalterlichen Gräber der Slowakei). *Slovenská Arch.* 15, (1967), 189–245.
- Kordé 1991
Z. Kordé, *A székelykérdés története*. Székelyudvarhely (1991).
- Kordé 1994
Z. Kordé, Székelyek. (Gy. Kristó), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest (1994), 623–625.
- Kovács 1983
L. Kovács, Byzantinische Münzen in Ungarn des 10. Jahrhunderts. *Acta Arch. Acad. Scien. Hung.* 35, (1983), 133–154.
- Kovács 1997
L. Kovács, *A kora Árpád-kori pénzverésről. Érméleti és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről (Über die ungarische Münzprägung in der frühen Arpadenzeit. Numismatisch-archäologische Studien über die Münzen aus dem Zeitraum zwischen der Regierungszeiten Stephans I (des Heiligen) und Bélás II (des Blinden) (1000–1141) im Karpatenbecken)*. VAH 7. Budapest (1997).
- Kovács 2004
L. Kovács, Érmék nem dísz vagy ékszer szerepben a honfoglaló magyar sírokban. (Gy. Erdei, B. Nagy), *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. MHB XIV, (2004), 43–50.
- Kovalovszki 1994
J. Kovalovszki, Csónakos temetkezések az Árpád-korban. (L. Kovács), *Honfoglalás és régészet I*. Budapest (1994), 207–217.
- Kristó 1981
Gy. Kristó, Sírhelyekre vonatkozó adatok korai okleveleinkben. *Acta Hist. Szeg.* 71, (1981), 21–27.
- Kristó 1996
Gy. Kristó, *A székelyek eredetéről*. Szeged (1996).
- Kristó 1999
Gy. Kristó, *A tizenegyedik század története*. Budapest (1999).
- Kristó 2003
Gy. Kristó, *Magyarország története 895–1301*. Budapest (2003).
- Kristó 2005
Gy. Kristó, Settlement Name Giving in the Age of Árpáds. (S. Maticsák), *Onomastica Uralica 3. Settlement Names in the Uralian Languages*. Debrecen–Helsinki (2005), 117–133.
- Kristó et alii 1973–1974
Gy. Kristó, F. Makk, L. Szegfű, Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I–II. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 44. Szeged (1973–1974).
- Kulcsár 1992–1995
M. Kulcsár, Néhány megjegyzés az Árpád-kori karikaékszerek viseletének kérdéséhez. Az ún. köpűs záródású karikák (Beiträge zur Frage der arpadenzeitlichen Ringtracht. Die sog. Ringe mit Tüllenverschluss). *Savaria* 22, (1992–1995), 249–275.
- Kuhn 2006
W. Kuhn, A darwinizmus buktatói. Egy évszázados tévedés vége. Budapest (2006).
- Langó 2007
P. Langó, *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. Budapest (2007).
- Magyar 2005
K. Magyar, Árpád-kori nemzetségi központok egyházainak temetőiről (On the churchyards of the clan centres of the Árpadian Era). (Á. Ritoók, E. Simonyi), *A középkori templom körüli temetők kutatása*. Budapest, OH, (2005), 163–172.
- Marcu 1998
D. Marcu, Biserica reformată de la Daia, jud. Harghita. Cercetări arheologice (The Calvinist Church from Daia, Harghita county. Archaeological Researches). *Stud. și Cerc. Istor. Veche* 49/2, (1998), 157–180.
- Marcu 2000
D. Marcu, Sighișoara, jud. Mureș. Punct: Biserica din Deal. *Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Campania 1999. A XXXVI-a Sesiune Națională de rapoarte arheologice Deva, 24–28 mai 2000*. Fără loc (2000), 96–97. (<http://cronica.cimec.ro/detalii.asp?k=949&d=Sighisoara-Mures-Biserica-din-Deal-1999>)
- Marcu 2002
D. Marcu, Biserica fortificată de la Drăușeni. (A. A. Rusu–P. L. Szöcs), *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania. Satu Mare/Szathmárnémeti* (2002), 41–78.
- Marcu Istrate–Istrate 2005
D. Marcu Istrate, A. Istrate, Morminte cu nișă cefalică descoperite la Alba Iulia (sec. XII–XIII). Contribuții privind istoria oaspeților occidentali în Transilvania (Graves with „fosse anthropomorphe” discovered in Alba Iulia [12th and 13th centuries]. Contributions concerning the history of the western visitors in Transylvania. (Z. Pinter, M. Țiplic), *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI–XIII)*. Bibliotheca Septemcastrensis 12. București, (2005), 229–244.

- Marcu 2008
D. Marcu, *A gyulafehérvári római katolikus székesegyház és püspöki palota régészeti kutatása (2000–2002) (The Roman Catholic Cathedral and the Bishop's Palace of Gyulafehérvár. The 2000–2002 Archaeological Research)*. Budapest (2008).
- Marcu Istrate et alii 2007
D. Marcu Istrate, A. Istrate, V. Moraru, *Sacru și profan într-un oraș european (1150–2007) Piața Huet – o punte peste timp. /Sacred and profane in an european city. Huet Square – a bridge beyond time*. Brașov (2007).
- Mayo 1933
E. Mayo, *The Human Problems of Industrial Civilization*. New York (1933).
- Méri 1944
I. Méri, *Középkori temetőink feltárásmódjáról*. ETF 175. Kolozsvár (1944).
- Mesterházy 1983
K. Mesterházy, Köznépi ékszerek nemesfém változatai: arany S-végű hajkarikák (Edelmettal-Varianten von Schmuckstücken des Gemeinvolkes: goldene Schlaffenringe mit S-förmigen Ende). *Alba Regia* 20, (1983), 143–151.
- Molnár 2005
E. Molnár, Esztergom-Zsidód templom körüli temetője (The Esztergom-Zsidód Churchyard). (Á. Ritoók, E. Simonyi), *A középkori templom körüli temetők kutatása*. Budapest, OH, (2005), 109–114.
- Müller 1987
R. Müller, XI. századi sír Rezi-Gyöngyösi csárdánál (Ein Grab aus dem XI. Jh. bei der Bauernschenke von Rezi-Gyöngös). *Zalai Gyűjtemények* 26, (1987), 75–81.
- Müller-Wille 1970–1971
M. Müller-Wille, *Pferdegrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter*. *Ber. ROB* 20–21, (1970–1971), 119–248.
- Németh 2002
P. Németh, Die kirchliche Baukunst im Komitat Szabolcs und Szathmár in dem frühen Zeitalter der Arpaden. (K. Papp, J. Barta), *The First Millenium of Hungary in Europe*, Debrecen (2002), 84–91.
- Niedermaier 1979
P. Niedermaier, Geneza orașului Sighișoara. *MIA* 48/2, (1979), 67–74.
- Nyárádi 2012
Zs. Nyárádi, A perished medieval settlement in Udvarhelyszék. *Mavisia* 32, (2012), 155–192.
- Nyárádi–Sófalvi 2012
Zs. Nyárádi, A. Sófalvi, A régészet szerepe a középkori és fejedelemség kori székely falvak történetének kutatásában. Esettanulmány négy Székelyudvarhely melletti település vonatkozásában (The Role of Archaeology in the Research of Medieval and Early Modern Period Settlements. Case Study of Four Villages near Székelyudvarhely). (A. Sófalvi, Zs. Visy), *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméből. Énlaki Konferenciák III. Énlaka–Székelyudvarhely* 2012, 169–200.
- Oakeshott 1997
E. Oakeshott, *The Sword in the Age of Chivalry*. Woodbridge (1997).
- Orbán 1868
B. Orbán, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból*. Vol. I. Pest (1868).
- Pap 2002
I. K. Pap, Téglás és téglakeretes temetkezések a Délkelet-Alföldön (Gräber mit Ziegeln und Ziegelrahmen in der südöstlichen Tiefebene). *ComArchHung* (2002), 177–194.
- Pap 2010
I. K. Pap, Koporsós temetkezések Szombathely-Kisfaludy Sándor utca kora árpád-kori temetőjében (Burial in Coffins in the Cemetery from the Early Árpadian-Age [997–1301] in the Kisfaludy Street in the town of Szombathely). *Savaria* 33, (2010), 93–117.
- Papp 2001
Sz. Papp, Pannonhalma és Somogyvár. Bencés reform és építézet a 15–16. század fordulóján. (I. Takács), *Paradisum Plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítási katalógus*. Pannonhalma (2001), 289–315.
- Pálóczi Horváth 1994
A. Pálóczi Horváth, *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*. Karcag (1994).
- Parádi 1975
N. Parádi, Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek. A Nyáregyháza-Pusztatótharaszti kincslelet (Münzdatierte Schmuckstücke aus dem 13. Jahrhundert. Der Schatzfund von Nyáregyháza-Pusztatótharasztt). *Folia Arch.* 26, (1975), 119–161.
- Parker Pearson 2001
M. Parker Pearson, *The archaeology of death and burial*. Texas A&M University Anthropology Series 3. Texas A&M University Press (2001).
- Petrov 1996
Gh. Petrov, Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice de la Geoagiu de Jos (Rapport préliminaire sur les recherches archéologiques du complexe médiéval de Geoagiu de Jos, dép. De Hunedoara (Les campagnes de 1993, 1994, 1995). *Acta Mus. Napocensis* 33, (1996), 403–415.
- Pinter 2007
K. Z. Pinter, *Spada și sabia medievală în transilvania și banat (secolele IX–XIV) (Säbel in Siebenbürgen und im Banat [9. bis 14. Jahrhunderts])*. Sibiu (2007).

- Pinter 2011
K. Z. Pinter, Die Rotunde in Broos/Orăștie (Kreis Hunedoara). *FVL* 54, 9–38.
- Popa–Ștefănescu 1980
R. Popa, R. Ștefănescu, Șantierul arheologic Ungra (jud. Brașov). *Mat. și Cerc. Arb.* 14, (1980), 496–503.
- Pósta 1917
B. Pósta, A gyulafehérvári székesegyház sírleletei (Les trouvaillles sepulcrales de la cathédrale de Gyulafehérvár.). *Dolg. Erdélyi Nemzeti Múzeum*. VIII, (1917), 1–155.
- Rácz 2008
L. Rácz, Éghajlati változások a Kárpát-medencében a középkor idején. (A. Kubinyi, J. Laszlovszky, P. Szabó), *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*, Budapest (2008), 21–35.
- Rácz 2003
T. Á. Rácz, Háromszék első magyar telepesei és a határvédelem. *EM* 65/1–2, (2003), 1–15.
- Rácz 2010,
T. Á. Rácz, Árpád-kori települések szerkezetének sajátosságai Pest megyében. Kutatások az M0-s autópálya és a 4-es számú elkerülő főút nyomvonalában (Characteristics of the Structure of Árpadian-era Settlements. Investigations Along the Line Followed by the M0 Motorway and the Highway 4 Bypass). (E. Benkő–Gy. Kovács), *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon/Archaeology of the Middle Age and the Early Modern Period in Hungary*, Budapest, (2010), 69–79.
- Radoměřský 1955
P. Radoměřský, *Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě (The Dead-Obolus by the Slavs of Bohemia et Moravia)*. Praha (1955).
- Réthy 1899
L. Réthy, *Corpus Nummorum Hungariae I*. Budapest (1899).
- Révész 1996
L. Révész, *A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez. (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert)*. Miskolc (1996).
- Ritoók 1997
Á. Ritoók, A magyarországi falusi templom körüli temetők feltárásának újabb eredményei (Latest results of excavations of village churchyards in Hungary). *Folia Arch.* 46, (1997), 165–175.
- Ritoók 2004
Á. Ritoók, Szempontok a magyarországi templom körüli temetők felfedezéséhez. (B.F. Romhányi, A.Grynaeus, K. Magyar, A. Végh), „*Es tu scholaris*”. *Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára*, Budapest (2004), 115–124.
- Ritoók 2005
Á. Ritoók, Zalavár-Kápolna: egy temetőelemzés lehetőségei és eredményei (Zalavár-„Kápolna”: possibilities and results of a cemetery analysis). (Á. Ritoók, E. Simonyi), *A középkori templom körüli temetők kutatása*. Budapest, OH, (2005), 173–184.
- Ritoók 2007
Á. Ritoók, A templom körüli temetők felfedezése (The discoveries of the Medieval Churchyards). (A. A. Rusu, P.L. Szócs), *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, Satu Mare 2007, 249–276.
- Rush 1941
A. Rush, *Death and Burial in Christian Antiquity*. Washington (1941).
- Rusu 1991
A. A. Rusu, Vechea biserică din Nălași (jud. Hunedoara) (*L'ancienne église de Nălași [dép. Hunedoara]*). *Ephemeris Napocensis* 1, (1991), 127–143.
- Rusu–Burnichioiu 2011
A. A. Rusu, I. Burnichioiu (Ed.), *Mănăstirea Bizere*. Cluj-Napoca (2011).
- Sabău 1958
I. Sabău, Circulația monetară în Transilvania secolilor XI–XIII, în lumina izvoarelor numismatice (Denežnoe obrašćenje v Transilvanii XI–XIII vekov v srete numizmatičeskikh istočnikov/La circulation monétaire en Transylvanie aux XIe–XIIIe siècles à la lumière des sources numismatiques). *Stud. și Cerc. Num.* 2, (1958), 269–301.
- Scorpan 1965
C. Scorpan, L'ensemble archéologique féodal de Bîtea Doamnei. *Dacia N. S.* 9, (1965), 441–454.
- Sófalvi 2003
A. Sófalvi, Településszerkezeti kutatások a Sóvidéken. A székely településrend és gazdálkodás tanulságai (Cercetări privind structura așezărilor din Ținutul Ocnelor/Researches in Settlement Structure in the Salt Region). *Areopolisz* 3, (2003), 34–65.
- Sófalvi 2005
A. Sófalvi, *Sóvidék a középkorban. Fejezetek a székelység középkori történelméből (Ținutul Ocnelor în evul mediu. Pagini de istorie medie secuiască) (The Só Region in the Middle Ages. Chapters from the Medieval History of the Szeklers)*. Székelyudvarhely (2005).
- Sófalvi 2009
A. Sófalvi, Kustaly vára. *Castrum* 9/1, (2009), 5–30.
- Sófalvi 2010
A. Sófalvi, A régészet tanúvallomása a bögözi templomról – egy megelőző feltárás eredményei. *Civil*

kezdeményezések és műemlékvédelem a Kárpát-medencében. Konferencia, Bögöz 2010. június 11–13, Bögöz (2010), 31–36.

Sófalvi 2011

A. Sófalvi, *A székelység középkori várai – Kísérlet egy székelyföldi vártipológia kidolgozására.* (Gy. Terei, Gy. Kovács, Gy. Domokos, Zs. Miklós, M. Mordovin), *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*, Budapest (2011), 241–249.

Sófalvi 2012

A. Sófalvi, *A székelység határvédelme és önvédelme a középkortól a fejedelemség koráig. Várak és más védelmi objektumok Udvarhelyszék településtörténetében.* ELTE, Történettudományi Iskola, Régészeti Program. Budapest (2012).

Sófalvi–Szász 2000

A. Sófalvi, T. A. Szász, *Sófalva középkori temploma. Hazanéző* 11/2, 2000, 5–10.

Sófalvi et alii 2008

A. Sófalvi, A. Demjén, Zs. Nyárádi, Cercetarea bisericilor medievale din scaunul Odorhei, jud. Harghita (Archaeological Researches of Medieval Churches in Udvarhelyszék, Harghita County). *Arh. Medievală* 8, (2008), 79–119.

Soós 2007

Z. Soós, Cercetări arheologice la biserica unitariană de la Jacodu (jud. Mureș) (Archaeological Research of the Jacodu Unitarian Church, Mureș County). *Arh. Medievală* 6, (2007), 111–128.

Cs. Sós–Parádi 1971

Á. Cs. Sós, N. Parádi, *A csátljai Árpád kori temető és település.* *Folia Arch.* 22, (1971), 105 – 141.

Spinei 1985

V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X–XIII. Români și turanici.* Iași (1985).

Stanojev 2000

N. Stanojev, *A dombói (Rakovac) Szent György-monostor szentélyrekesztői.* (T. Kollár), *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szeged (2000), 383–428.

Stanojev 2000

N. Stanojev, *Les sépultures dans les nécropoles autour des églises (en Voïvodine).* (Á. Ritoók, E. Simonyi), *A középkori templom körüli temetők kutatása.* Budapest, OH, (2005), 59–70.

Steiner–Menna 2000

L. Steiner, Fr. Menna, *La nécropole du pré de la cure à Yverdon-les-Bains (IVe–VIIe s. ap. J.-C.).* Lausanne (2000).

Steuer 1970

H. Steuer, *Zur Gliederung frühgeschichtlichen Gräberfelder aus Beispiel du Münzebeigabe.* *NAFN* 6, (1970), 146–190.

Steuer 2003

H. Steuer, Pferdegräber. (H. Beck, D. Geuenich, H. Steuer), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 23, Berlin (2003), 50–96.

Sümegei 1997

J. Sümegei, *Bátaszék és környéke a középkorban.* (Gy. Dobos), *Bátaszék története a kezdetektől 1539-ig.* Bátaszék monográfiája 1, F. I. (1997), 76–428.

Sümegei 2006

J. Sümegei, *A báta apátság kutatástörténete és alaprajzának rekonstrukciós kísérlete.* *Wosinszky Mór Múz. Évk.* 28, (2006), 141–170.

J. Gy. Szabó 1984

J. Gy. Szabó, *A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben (Einige Kennzeichen des orientalischen Christentums in den Bestattungen).* *Janus Pannonius Múz. Évk.* 23, (1984), 83–97.

K. Szabó 1938

K. Szabó, *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei.* Budapest (1938).

Szathmáry 2005

I. Szathmáry, *Békés megye középkori templomai.* Békéscsaba (2005).

Székely 1971

Z. Székely, *Unele probleme ale cercetării epocii feudale timpurii în sud-estul Transilvaniei (sec. X–XIII).* *Aluta* III, 1971, 141–165.

Székely 1985–1986

Z. Székely, *Pecenegii în sud-estul Transilvaniei.* *Aluta* XVII–XVIII, (1985–1986), 197–210.

Székely 1986

Z. Székely, *Cimitirul si biserica datînd din feudalismul timpuriu de la Chilieni (orasul Sf. Gheorghe, jud. Covasna) (Early Medieval Cemetery and Church from Chilieni [Town Sf. Gheorghe, Covasna County]).* *Mat. și Cerc. Arh.* 16, (1986), 215–224.

Székely 1990a

Z. Székely, *Necropola medievală de la Peteni, com. Zábala, jud. Covasna (Das mittelalterliche Gräberfeld von Peteni, Gem. Zábala, Krei Covasna).* *Stud. și Cerc. Istor. Veche* 41, 1990, 87–110.

Székely 1990b

Z. Székely, *Kora középkori települések a Székelyföldön (XI–XIV. század) (Früchmittelalterliche Siedlungen im Szeklerland [XI–XIV. Jhdt.]).* *VTT* 1, 1990, 3–19.

Székely 1993–1994

Z. Székely, *A zabolai (Zábala – Románia) kora-középkori temető (Das mittelalterliche Gräberfeld von Zabolai/Zábala – Romänien).* *Veszprém Megyei Múz. Közl.* 19–20, (1993–1994), 277–305.

- B. Szőke 1962
B. Szőke, *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Rég. Tan. 1. Budapest 1962.
- M. Szőke 1979
M. Szőke, Ásatási jelentés. *RégFüz*, Ser. I. 32 (1979), 105.
- Szőke-Vándor 1987
B. M. Szőke, L. Vándor, *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője (Arpadenzeitliche Gräberfeld von Pusztaszentlászló)*. FAH f. s. n. Budapest (1987).
- Szuromi 2002
Sz. Szuromi, *A temetésre vonatkozó egyházfegyelem a XII–XIII. században*. Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Univ. Budapest (2002).
- Szuromi 2005
Sz. Szuromi, A templom körüli temetkezés a középkori egyházfegyelem tükrében (12–13. század) (Burials in the churchyard as reflected in medieval church discipline). (Á. Ritoók, E. Simonyi), *A középkori templom körüli temetők kutatása*. Budapest, OH, (2005), 9–12.
- Takács 2005
M. Takács, Egy vitatott kéztartásról (On a debated gesture). (Á. Ritoók, E. Simonyi), *A középkori templom körüli temetők kutatása*. Budapest, OH, (2005), 85–102.
- Terei 2010
Gy. Terei, Az Árpád-kori Kána falu (Kána, a Village from the Árpadian Era). (E. Benkő, Gy. Kovács), *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon/Archaeology of the Middle Age and the Early Modern Period in Hungary*, Budapest (2010), 81–112.
- Tettamanti 1975
S. Tettamanti, Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében (Begräbnissitten im 10.–11. Jh. im Karpatenbecken). *Stud. Comitatusiensia* 3 (1975), 79–112.
- Türk 2005
A. Türk, Árpád-kori, templom körüli temető feltárása Szentcsanakfalván, Temetőhalmon (Előzetes beszámoló a 2000–2001. évi ásatásokról). (Á. Ritoók, E. Simonyi), *A középkori templom körüli temetők kutatása*. Budapest, OH, (2005), 213–219.
- Unger 1997
E. Unger, *Magyar Éremhatározó I (1000–1540)*. Budapest (1997).
- Urlacher et alii 1998
J. Urlacher, Fr. Passard, G. Manfredi, *La nécropole mérovingienne de la Grande Oye à Doubs*. Saint Germain-en-Laye (1998).
- Uzum–Lazarovici 1971
I. Uzum, Gh. Lazarovici, Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice. *Banatica* 1, (1971), 157–162.
- Varga 1894
A. Varga, A hódmezővásárhelyi ásatásokról. *ArchÉrt* 14, (1894), 135–140.
- Velter 2002
A. Velter, *Transilvania în secolele V–XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul carpatic, secolele V–XII*. București (2002).
- Wewerka 2004
B. Wewerka, Spätantike Gräber im Bereich der Burggartengasse in Mauter a. d. Donau – ein Vorbericht. (H. Friesinger, A. Stuppner), *Zentrum und Peripherie-Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte*. MPK 57, (2004), 411–430.
- Young 1992
B. K. Young, Text aided or text misled? Reflections on the uses of archaeology in medieval history. (B. J. Little, B. Raton), *Text-Aided Archaeology*. London (1992), 135–147.

**Das Gräberfeld des 12. Jhs. von Sighișoara-Dealul Viilor, Fundstelle „Gräberfeld” („Necropolă”).
Beiträge zum mittelalterlichen Habitat aus
Ostsiebenbürgen (12.–13. Jhs.)
Zusammenfassung**

Die Fundstelle „Gräberfeld” liegt am östlichen Rand der Stadt Schäßburg (rum.: Sighișoara, ung. Segesvár), Bezirk Mureș, auf der ersten und zweiten Terrasse des rechten Ufers der Großen Kockel; (rum. Târnava Mare, ung.: Nagy Küküllő), ungefähr 300 m flussaufwärts von der Fundstelle „Siedlung”. (Taf. 1–2)

1987 wurde die Erforschung der Fundverbände der Fundstelle „Siedlung” als beendet betrachtet. Hier wurden prähistorische, völkerwanderungszeitliche spätawaenzeitliche und mittelalterlichen (12. Jahrhundert) Besiedlungsschichten geborgen.

Eine Frage die während den Siedlungsgrabungen immer gegenwärtig war betraf die Identifizierung der, den verschiedenen Besiedlungsschichten der Fundstelle „Siedlung” entsprechende Bestattungsplätze. Die diesebzüglich unternommenen Geländebegehungen führten im Jahre 1987 zur Entdeckung, bei der später von uns „Gräberfeld” benannten Fundstelle, von menschlichen Knochenreste.

Die Grabungen bei der Fundstelle Schäßburg D. V. – „Gräberfeld” führten zur Identifizierung von 412 Fundverbänden, die der Bronzezeit (Wietenberg- und Noua-Kultur), der Spätlatènezeit, der Völkerwanderungs- und Spätawaenzeit und dem 12. Jh. angehören. Die völkerwanderungszeitlichen Fundverbände, welche im großen Maß die prähistorischen Fundverbände gestört haben, sind durch mehrere völkerwanderungszeitliche Gräberfelder vertreten (vom Ausgang des 3. und Anfang des 4. Jhs., vom 4. Jh. und aus dem 6.–7. Jh.).

Das Bild der Bestattungsplätze wird durch ein Gräberfeld aus dem 12. Jh. ergänzt. Es wurden 94 Gräber mit 106 Skelette erforscht. Insgesamt wurden 101 nicht zerstörte Skelette geborgen, 5 Gräber waren zerstört (Gräber 36, 72, 77, 95, 112). 4 Gräber konnten aus

objektiven Gründen nicht erforscht werden (Gräber 140, 159, 172, 173). Man kann also von wenigstens 98 Gräber mit wenigstens 110 Skelette sprechen. (Taf. 3–13)

Aus objektiven Gründen wurde nur der nördliche und südliche Bereich des Friedhofes erforscht, ein Bestattungsort der durch seine Kennzeichen der Kategorie der *Kirchenfriedhöfe* (in der englischen Fachliteratur: *Churchyard*) angehört. Ausgehend von den Kennzeichen der Kirchenfriedhöfe, welche, ähnlich dem Gräberfeld von Sighişoara-Dealul Viilor, durch mehrere sukzessive Bestattungsbenenen charakterisiert werden, scheint auch hier die Existenz einer Kirche sehr wahrscheinlich, die aber wegen de, durch den Bestattungsort führenden Landweg, leider nicht erforscht werden konnte.

Die absolute Grabsitte ist von der Körperbestattung dargestellt. Es wurden vor allem Erwachsene (54) aber auch 2 *iuvēnis*, und relativ viele *infans* (38) identifiziert. Wegen dem Fehlen der anthropologischen Analyse konnte nur hypothetisch das (biologische) Geschlecht der Verstorbenen bestimmt werden. Einer Frau hat, aus biologischer Sicht, das Skelett A aus Grab 31 angehört, in deren Bauch ein ungeborenes Kind lag.

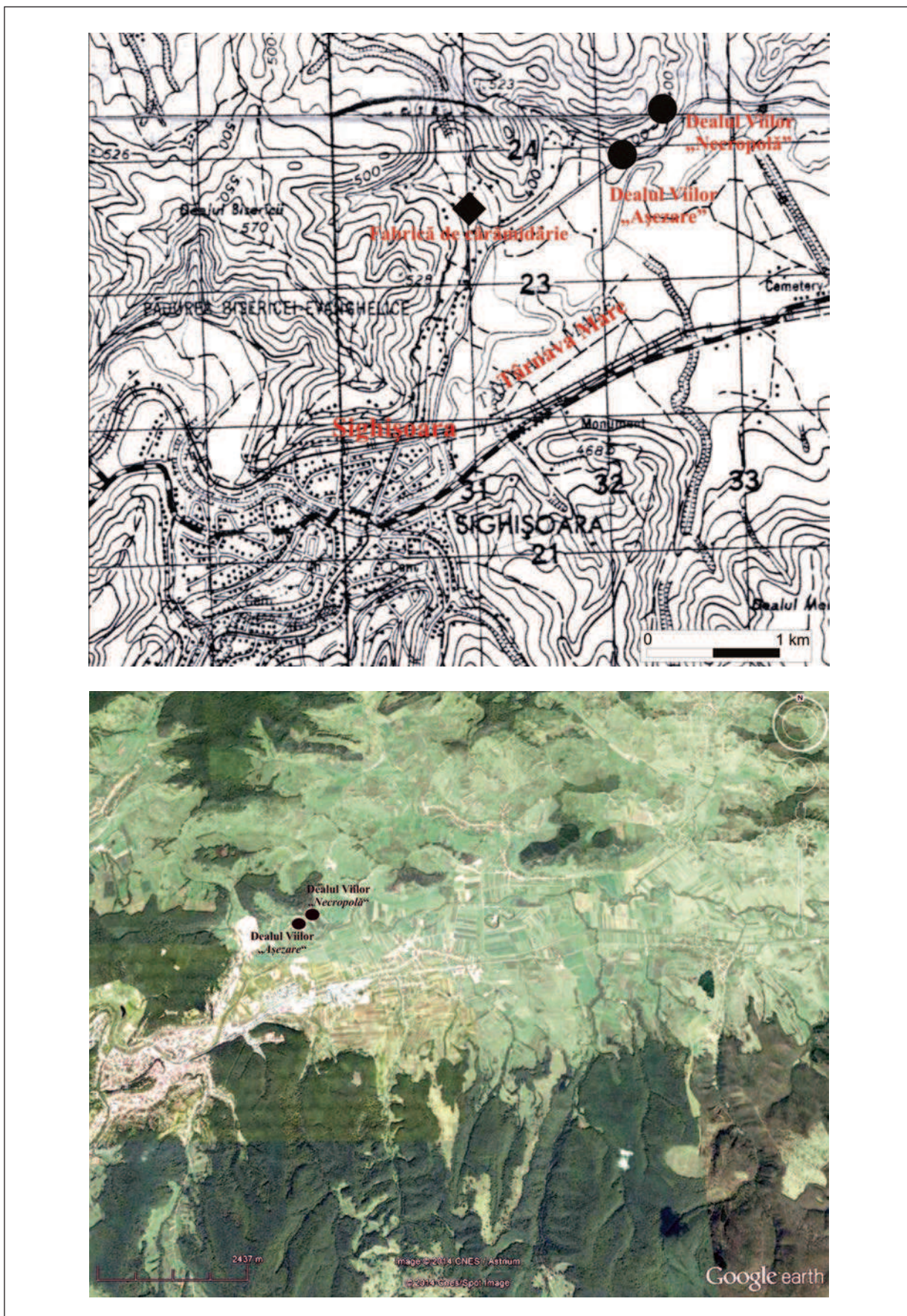
Die topographische Lage der Siedlung aus dem 12. Jh. und des Gräberfeldes könnte zur Deutung des Status und der Rolle der neben der Großen Kockel lebenden Gemeinschaft beitragen. Trotz fehlender schriftlicher Nachrichten, kann mit allem Vorbehalt angenommen werden, daß die Siedlung als Zollstation auf dem Weg des Salztransportes nach Westen funktioniert hat. Ein Hinweis in dieser Richtung kann vom Schatzfund von Sânpaul-Bélabánvára, mit Münzen von Ladislaus I., Koloman der Buchkundige und Béla II. betrachtet werden.

Obwohl angenommen wird, daß bis im 14. Jh. die Viehzucht dominant war, führt das Fehlen der chemischen Analyse des Knochenmaterials zum Mangel wichtiger Daten über Lebensweise und Nahrungsstruktur der hiesigen Gemeinschaft. Auf Grund aller Kennzeichen der Siedlung und des Gräberfeldes: Keramik, Waffen oder

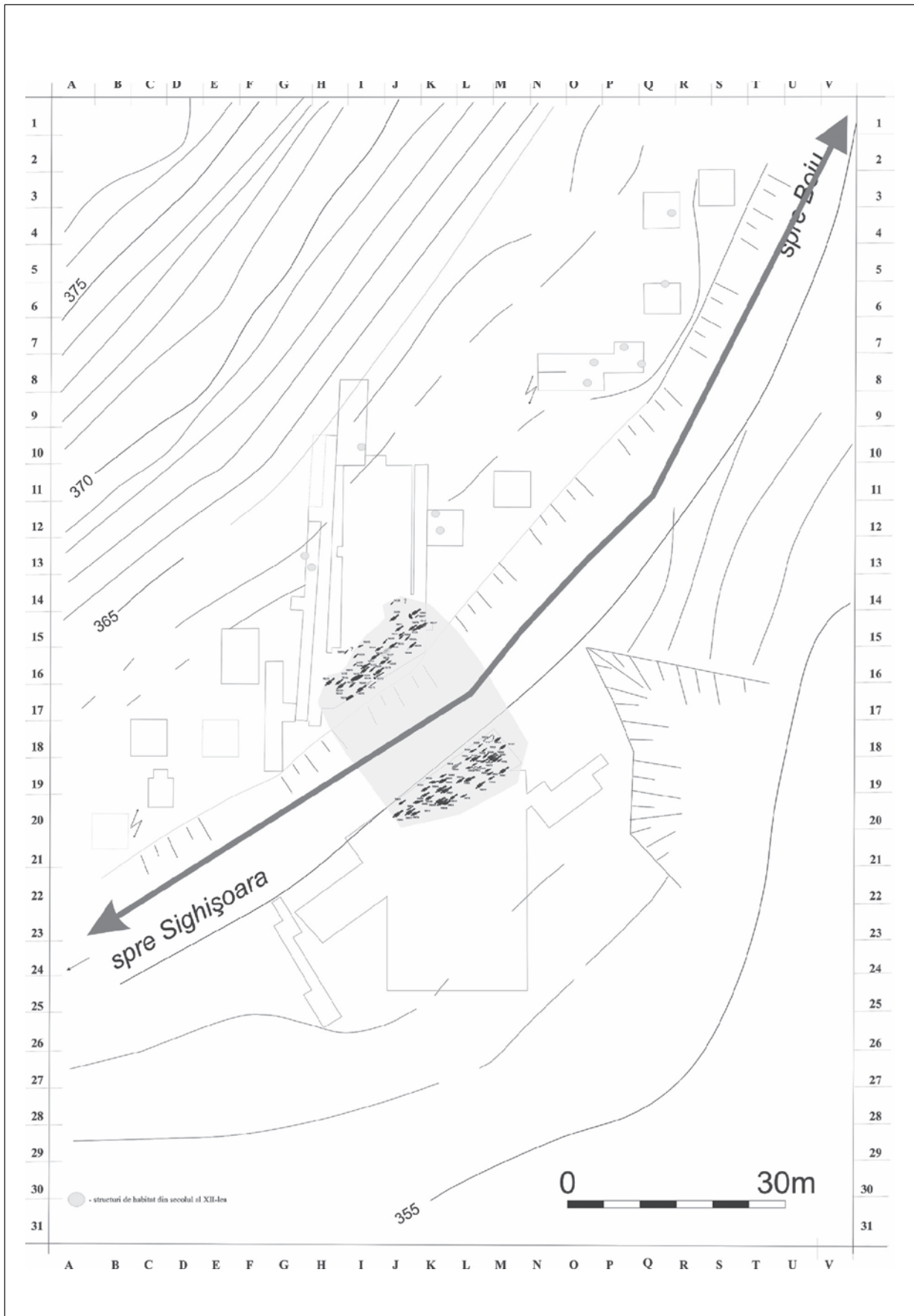
Zaumzeugzubehör, der Verletzungsspuren der Skelette der Gräber 45 și 76), der Topographie des Platzes bzw. der Umwelt des Fundortes kann eine soziale Multifunktionalität der Siedlung von Dealul Viilor angenommen werden.

Der Bestattungsort des 12. Jhs. wurde angefangen mit den ersten Jahrzehnten des 12. Jhs. und bis zum Herrschaftsende des Béla d. III benützt. Die chronologische Analyse des Gräberfeldes hat hervorgehoben, daß die ersten Bestattungen in den ersten Jahrzehnten des 12. Jhs. datiert werden können, das heißt daß die Mitglieder der Gemeinschaft hier um diese Zeitspanne sich angesiedelt haben oder angesiedelt wurden. Im Gegenteil dazu repräsentieren die Münzen des „Schatzfundes“ aus Grab 28B die letzte Benutzungszeit des Bestattungsortes, die dem Ausgang des 12. und dem Anfang des 13. Jhs. angehört. Zeitgleich mit dem Gräberfeld und der Siedlung von Dealul Viilor müßte in der Umgebung eine Erdbefestigung sein, die königliche Burg also welche das hier liegende Defilee und die hier sich kreuzenden Wege kontrolliert hat. (Taf. 12–13)

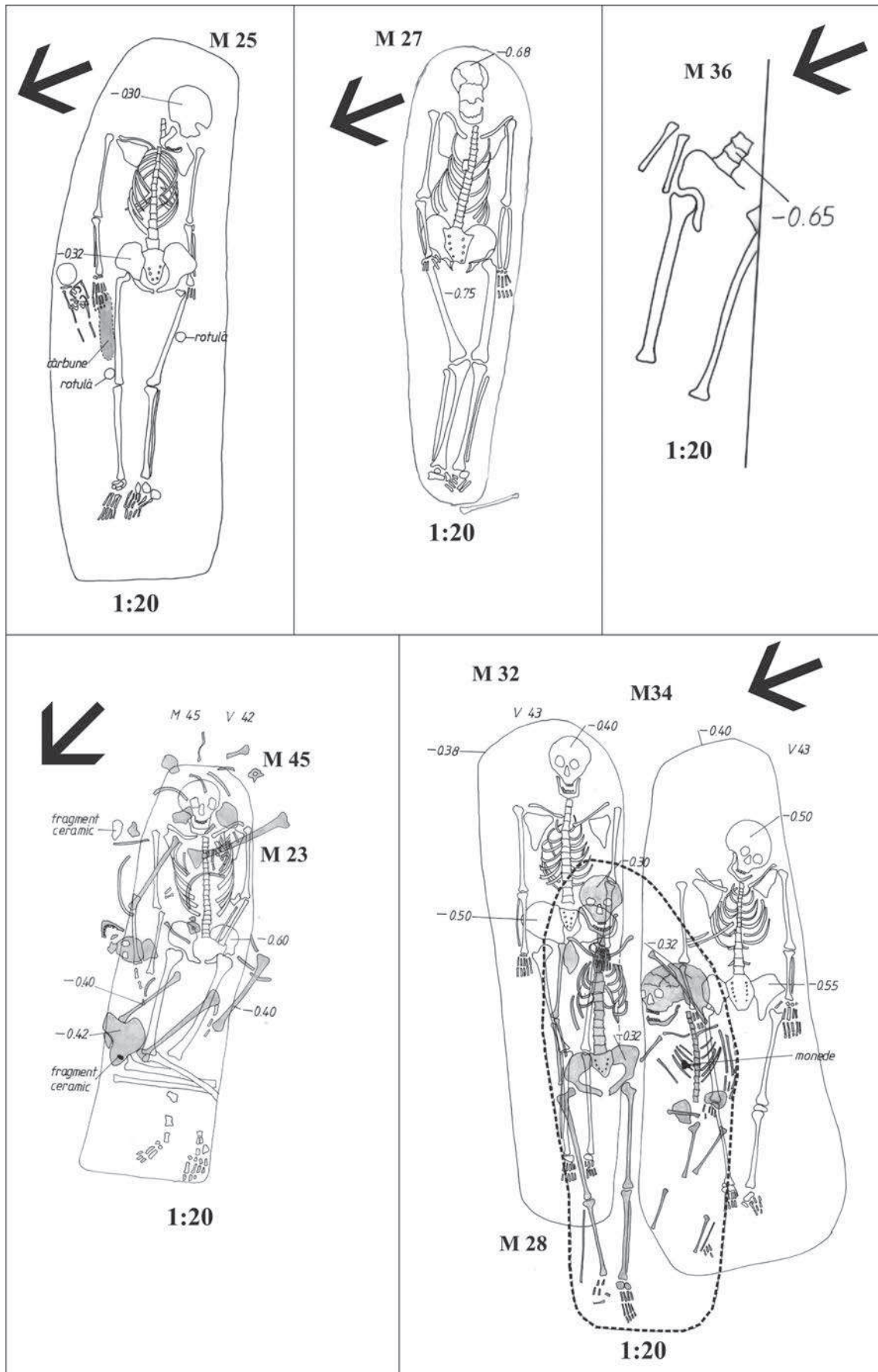
Die zur Verfügung stehenden Daten veranschaulichen daß die hier lebende Bevölkerung nicht in der östlichsten und süd-östlichsten Grenzzone des Königreiches angesiedelt wurde. Zeitgleich mit der untersuchten Siedlung und dem Gräberfeld sind die weiter östlich und südöstlich liegenden Kirchen, Gräberfelder, Schatzfunde und Zufallsfunde, ganz aufschlußreiche Angaben der Existenz eines dichten Siedlungsnetzes des 12. Jhs.: *Kirchengräberfelder*: Avrămești, Chilieni, Cristuru Secuiesc, Drăușeni, Feldioara, Jacodu, Odorheiu Secuiesc-Szentimre, Mugeni, Merești, Ocland, Peteni, Petriceni, Reci, Ulieș, Viscri, Zăbala; *herrschaftliche Bauten vom „motte“-Typ*: Ocland, Racoșu de Jos-Rika, Racu (Ciuc)-Pogányvár, Băile Tușnad-Vártető; *königliche Burgen*: Odorheiu Secuiesc-Budvár, Praid-Rapsonné; *ländliche Siedlungen*: Văcărești, Bârzava, Ciceu, Misentea, Racu, Șumuleu, Ciucșangeorgiu, Sântimbru, Lelicieni, Sânsimion, Tomești, Tușnad Sat, Gârciu, Cotormani, Sfântu Gheorghe-Bedeháza, Turia.

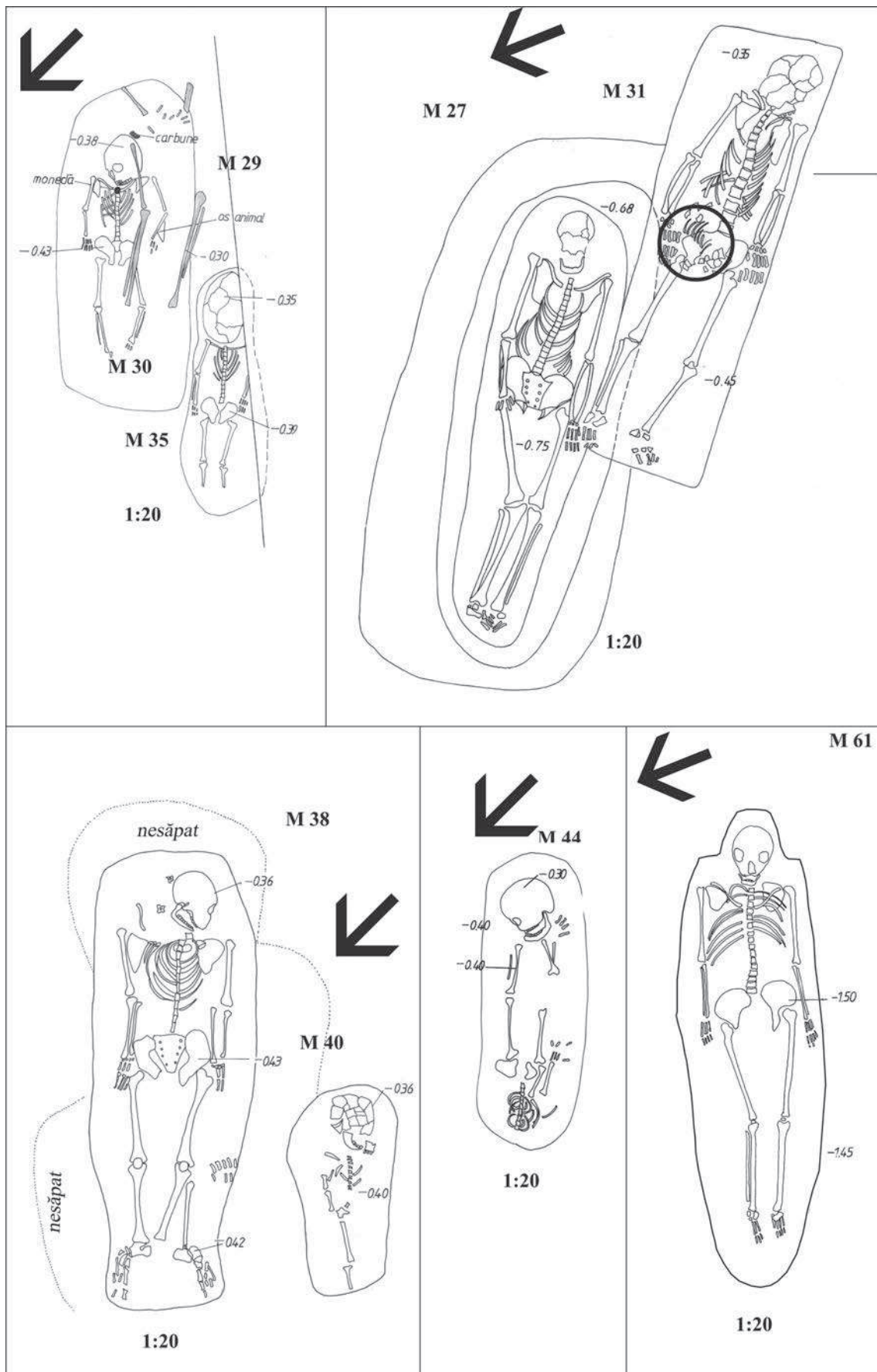
Planșa 1. Situația topografică a sitului Sighișoara-Dealul Viilor.

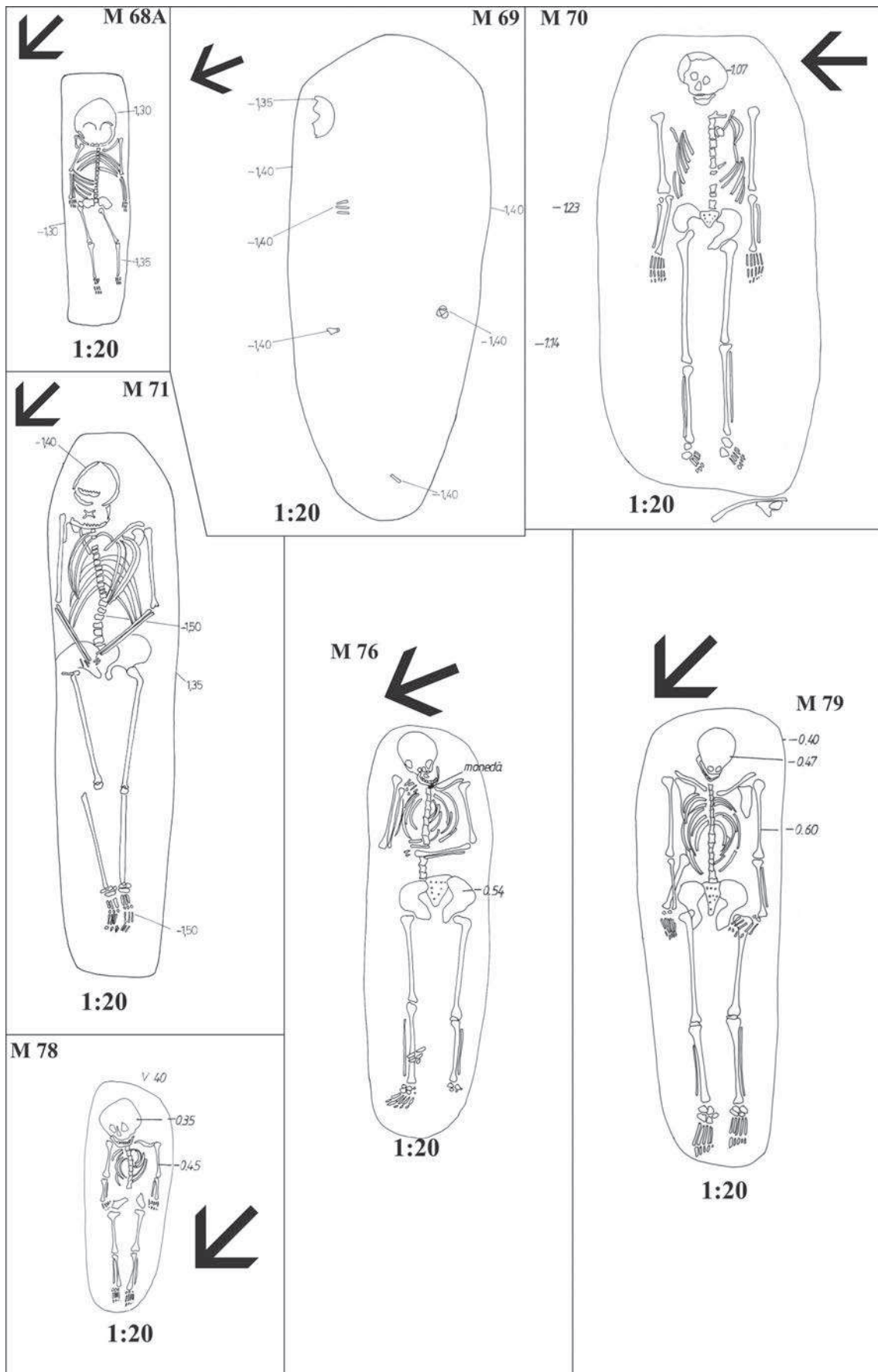
Planșa 2. Necropola și structurile de habitat din secolul al XII-lea și zona înconjurătoare.

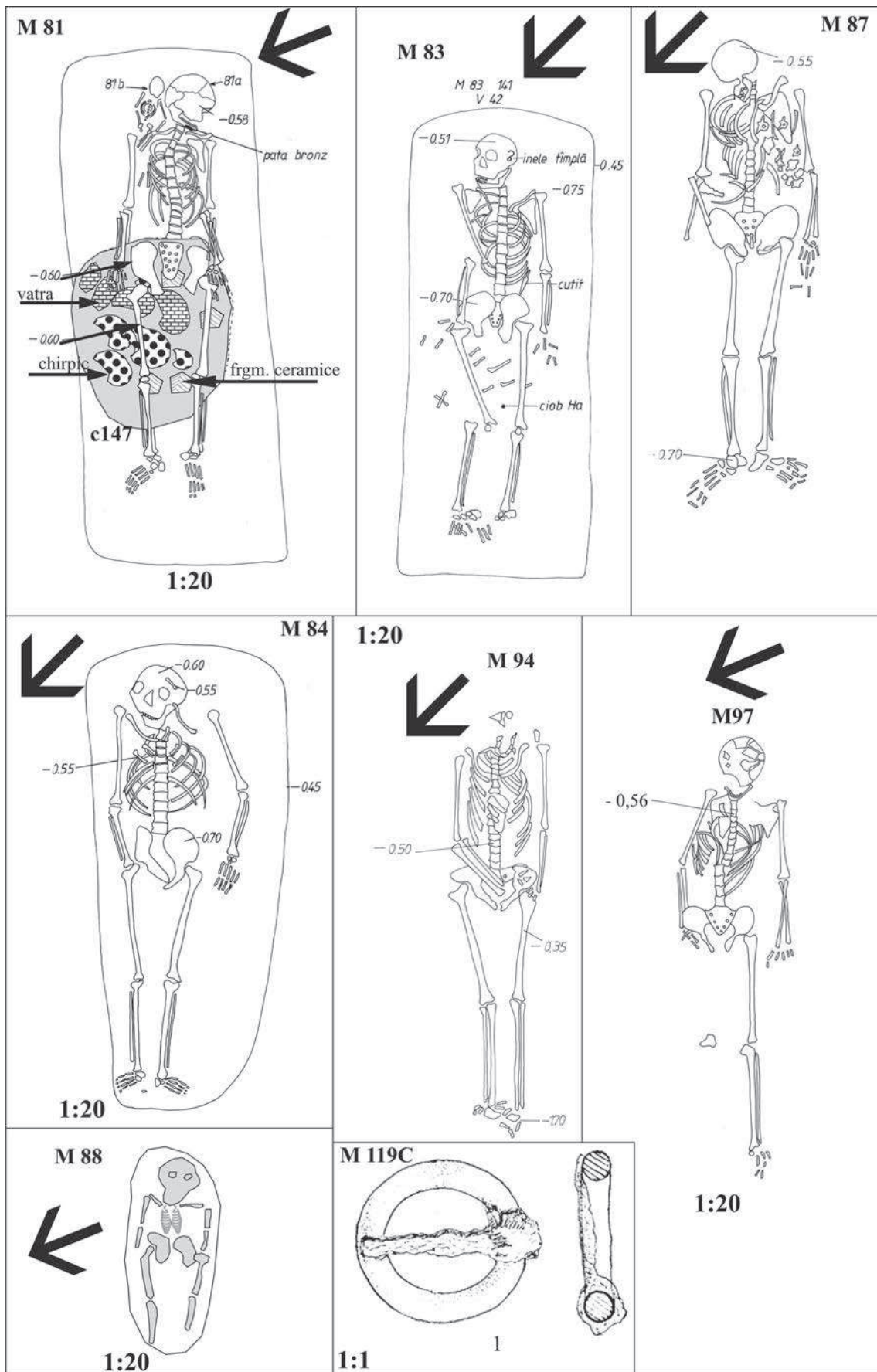
Planșa 3. Sighișoara-Dealul Viilor M23, M25, M27, M28, M32, M34, M36, M45.

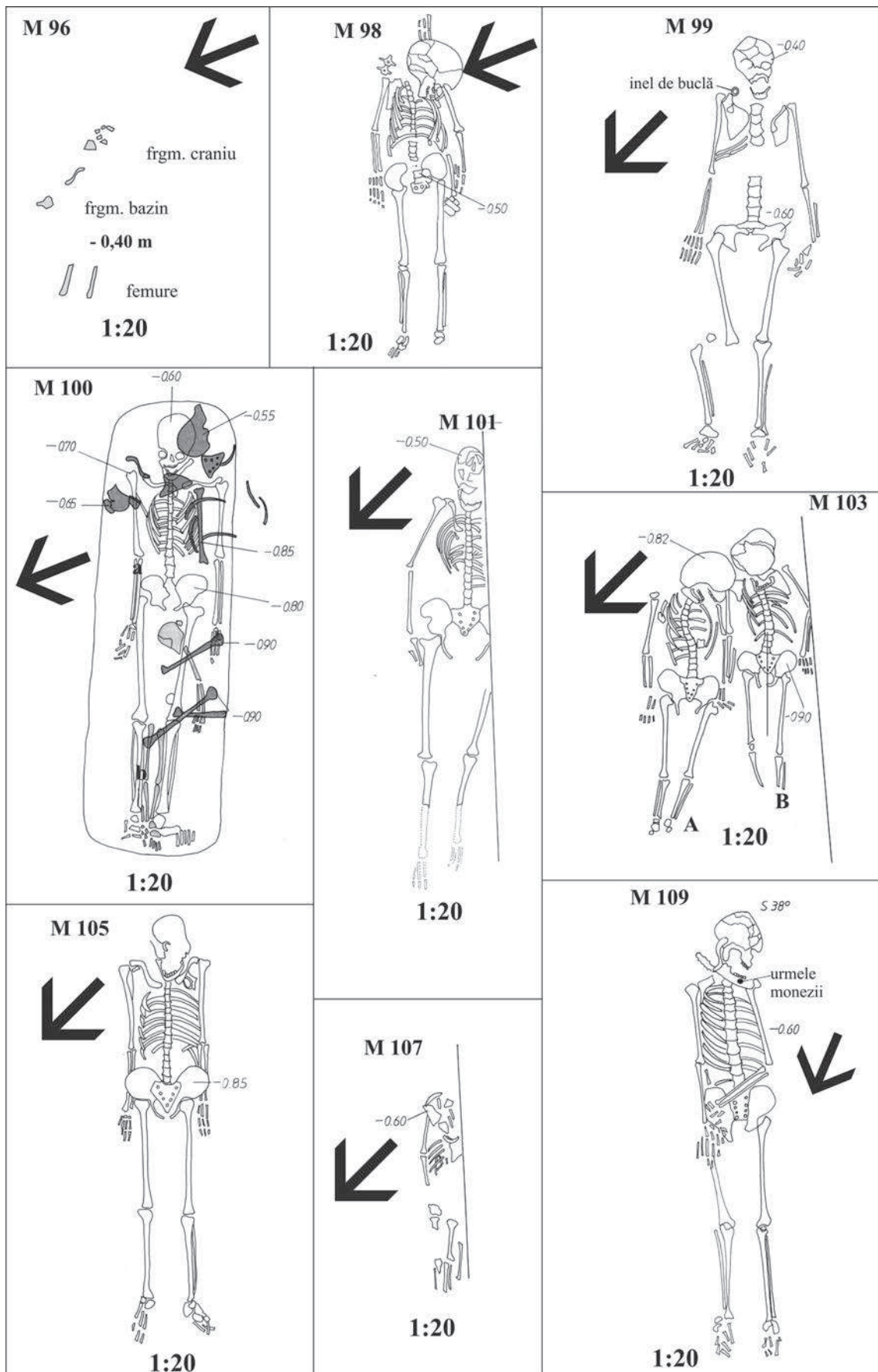
Planșa 4. Sighișoara-Dealul Viilor M27, M29, M30, M31, M35, M38, M40, M44, M61.

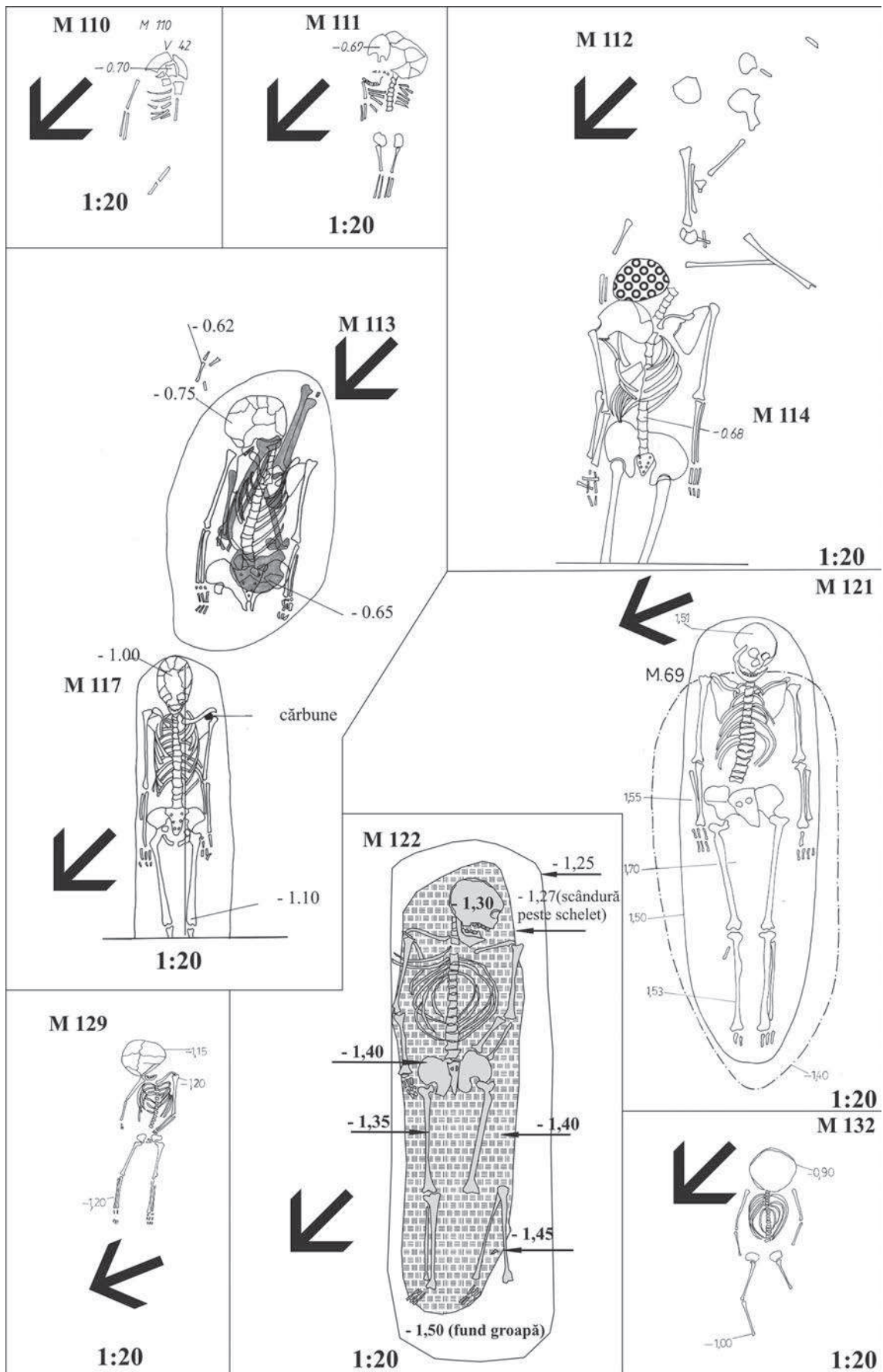
Planșa 5. Sighișoara-Dealul Viilor M68A, M69, M70, M71, M76, M78, M79.

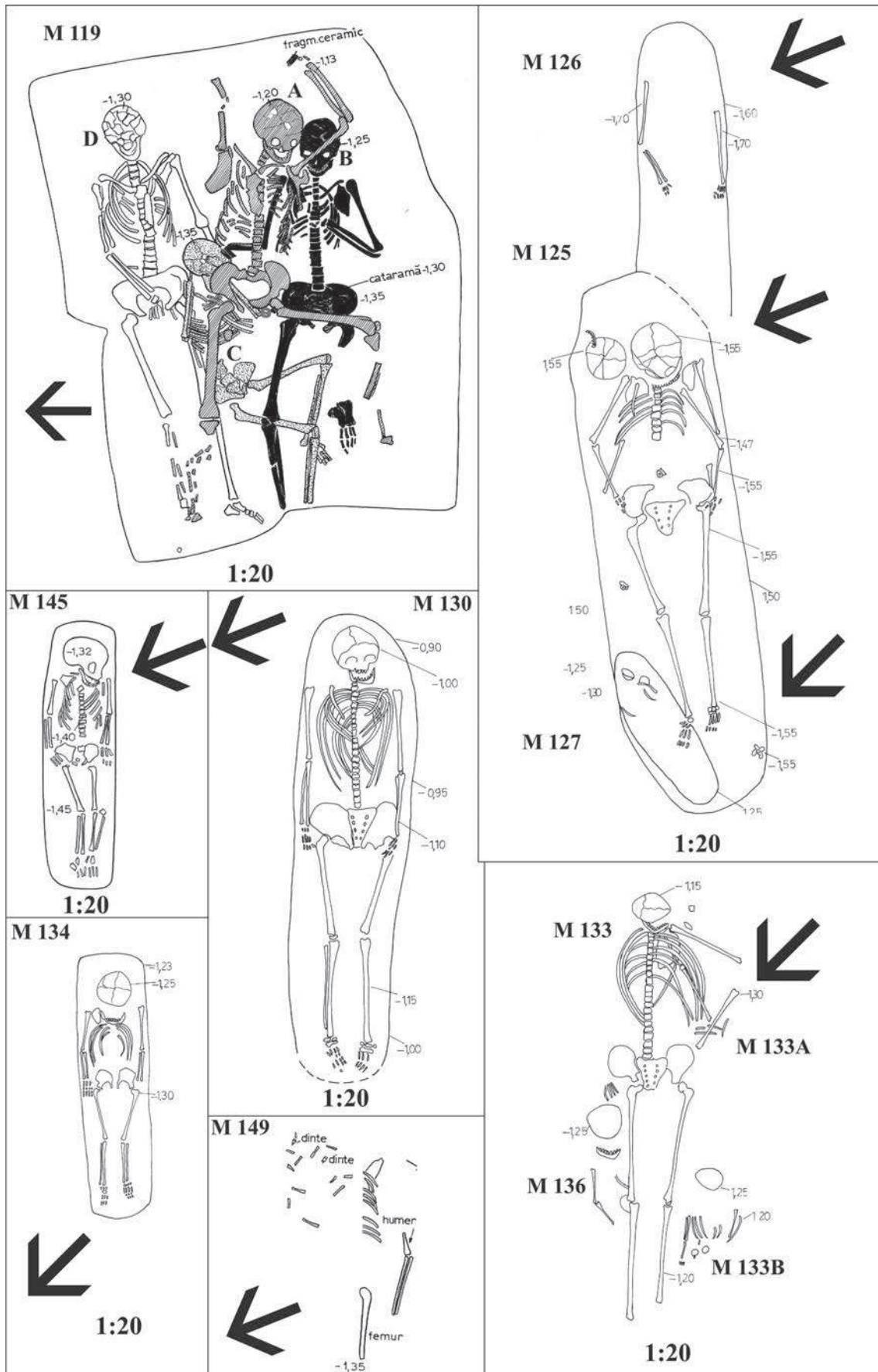
Planșa 6. Sighișoara-Dealul Viilor M81, M83, M84, M87, M88, M94; inventarul M119C (1).

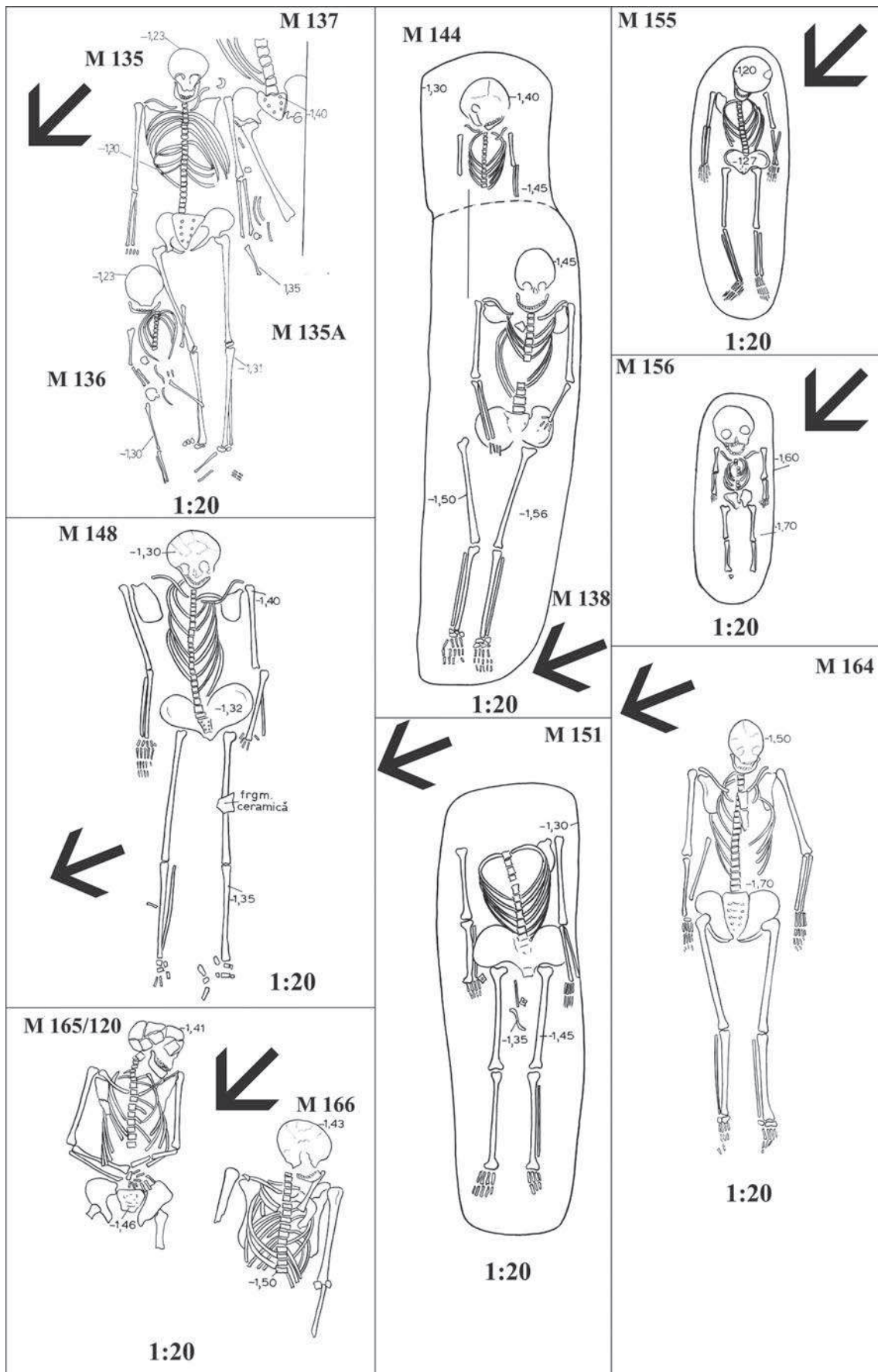
Planșa 7. Sighișoara-Dealul Viilor M96, M98, M99, M100, M101, M103, M105, M107, M109.

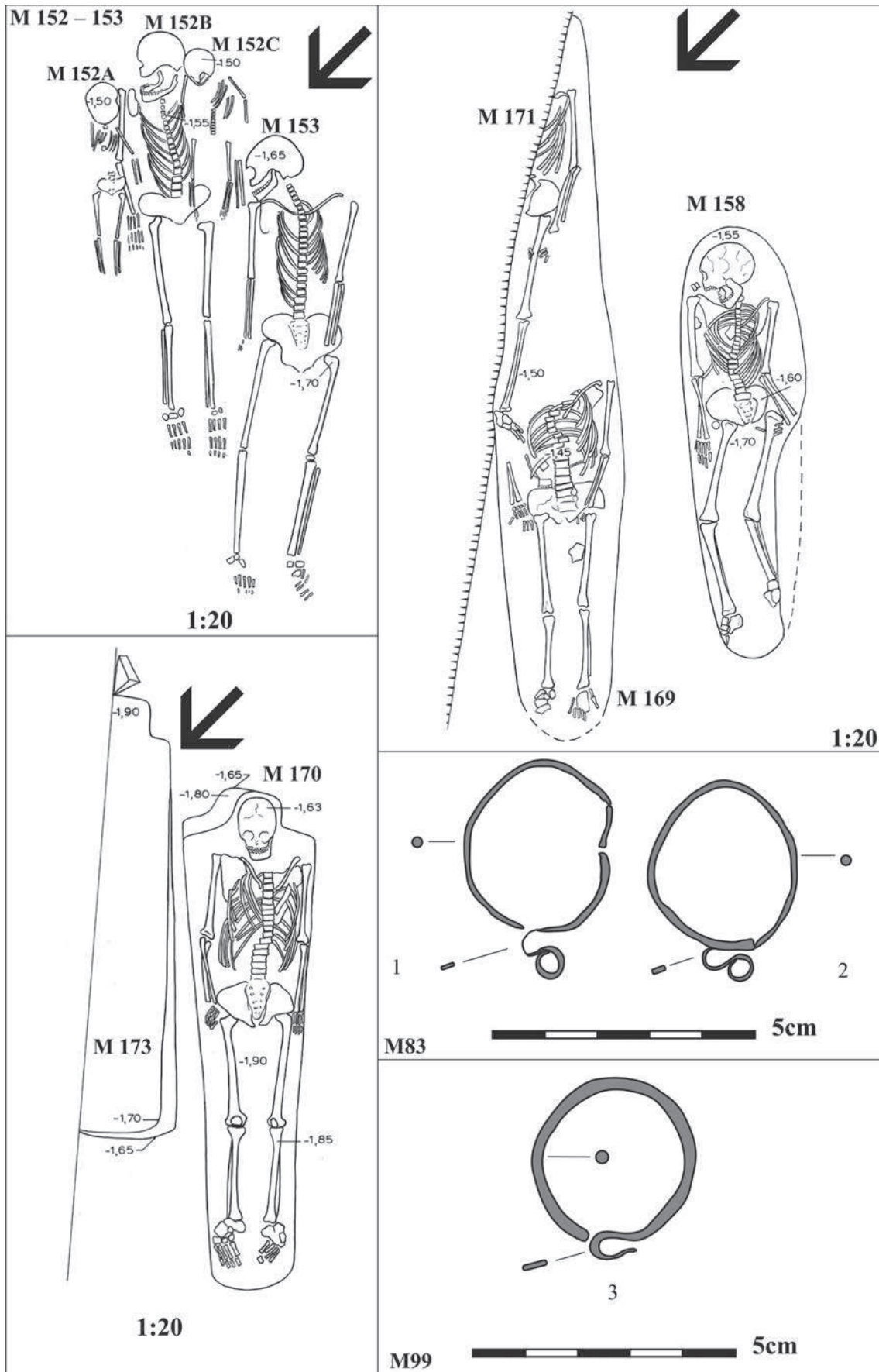
Planșa 8. Sighișoara-Dealul Viilor M110, M111, M112, M113, M114, M117, M121, M122, M129, M132.

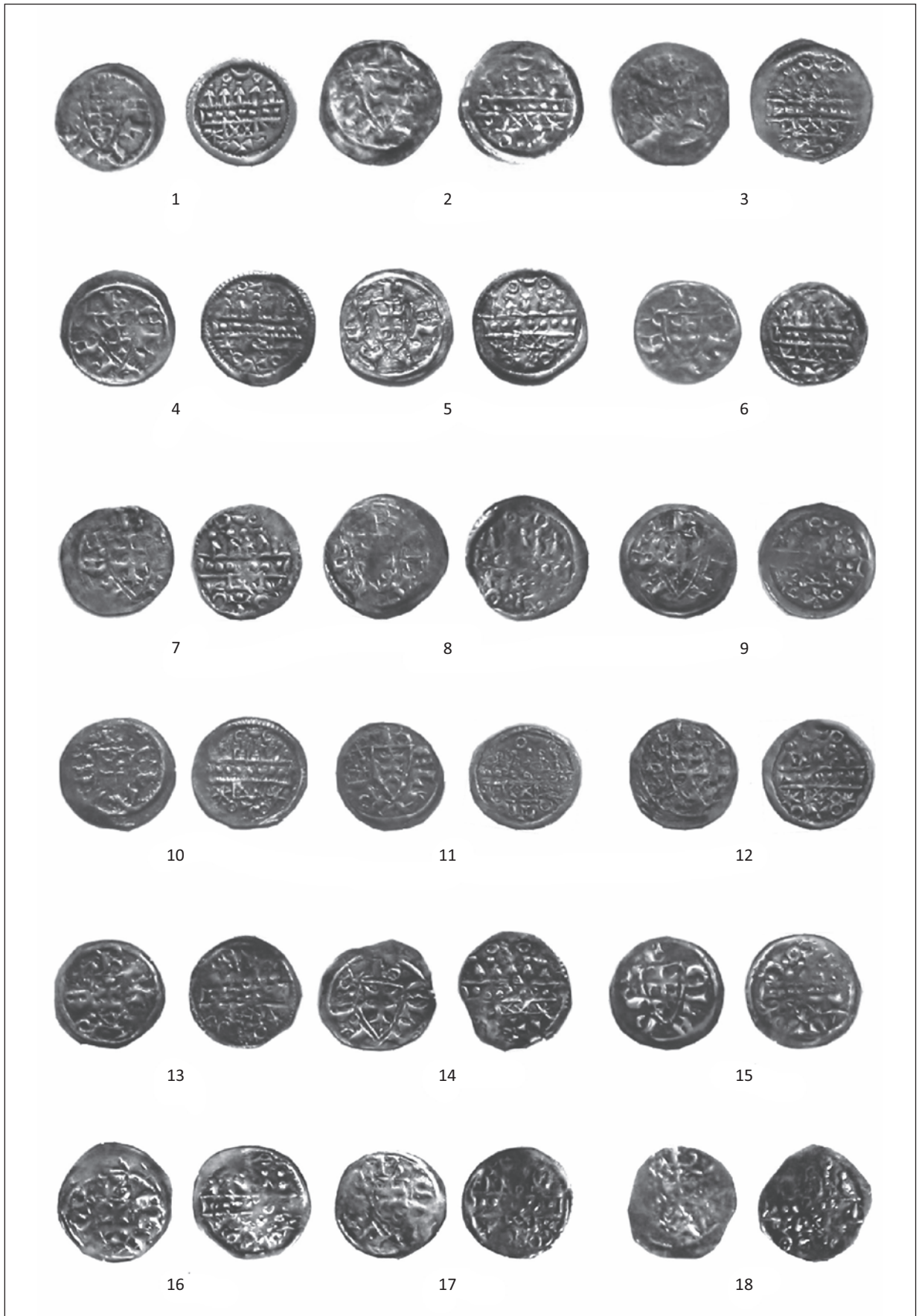
Planșa 9. Sighișoara-Dealul Viilor M 119, M 125, M 126, M 127, M 130, M 133, M 134, M 136, M 145, M 149.

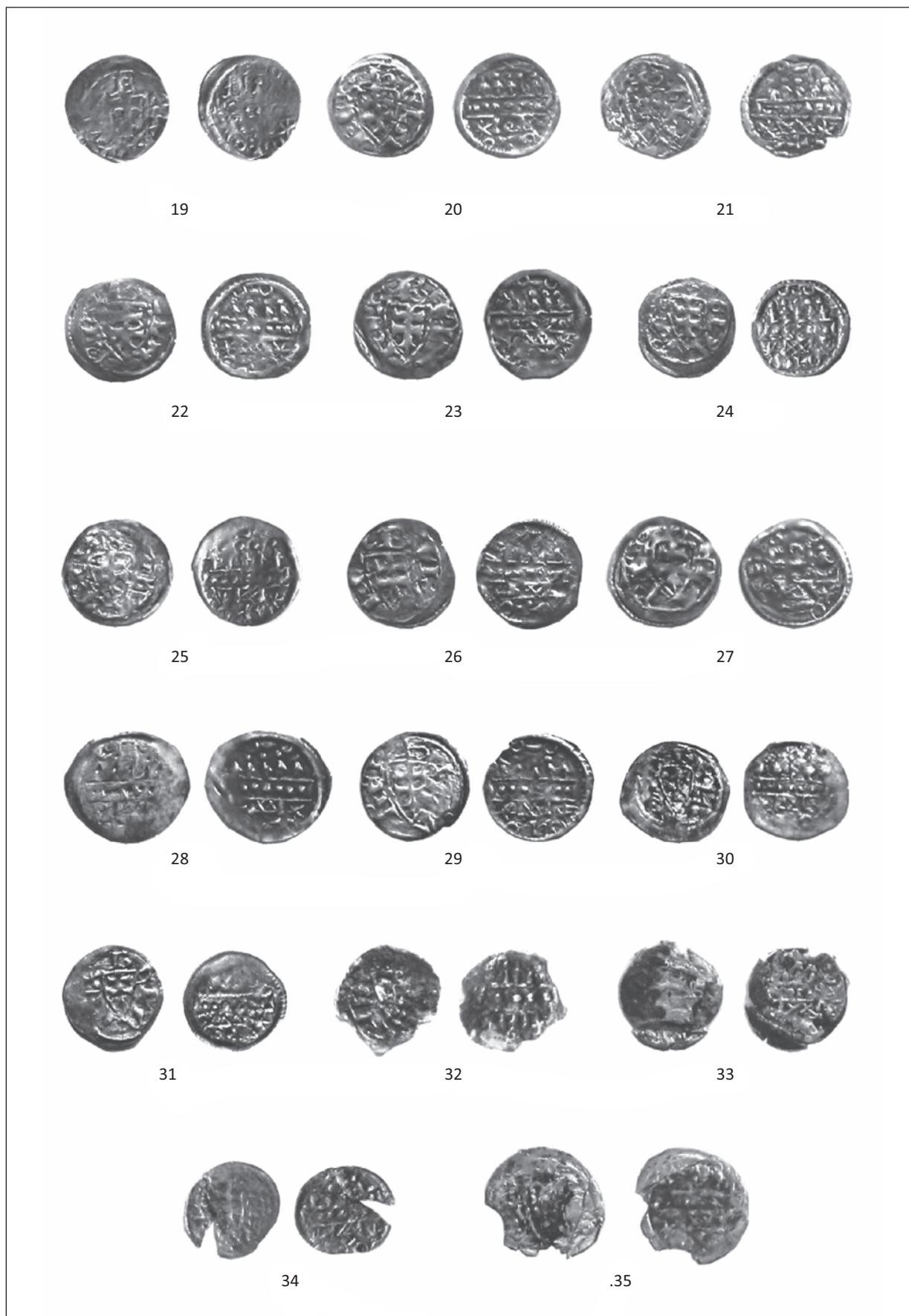
Planșa 10. Sighișoara-Dealul Viilor M120 (= M165), M135, M136, M137, M138, M148, M151, M155, M156, M164, M166.

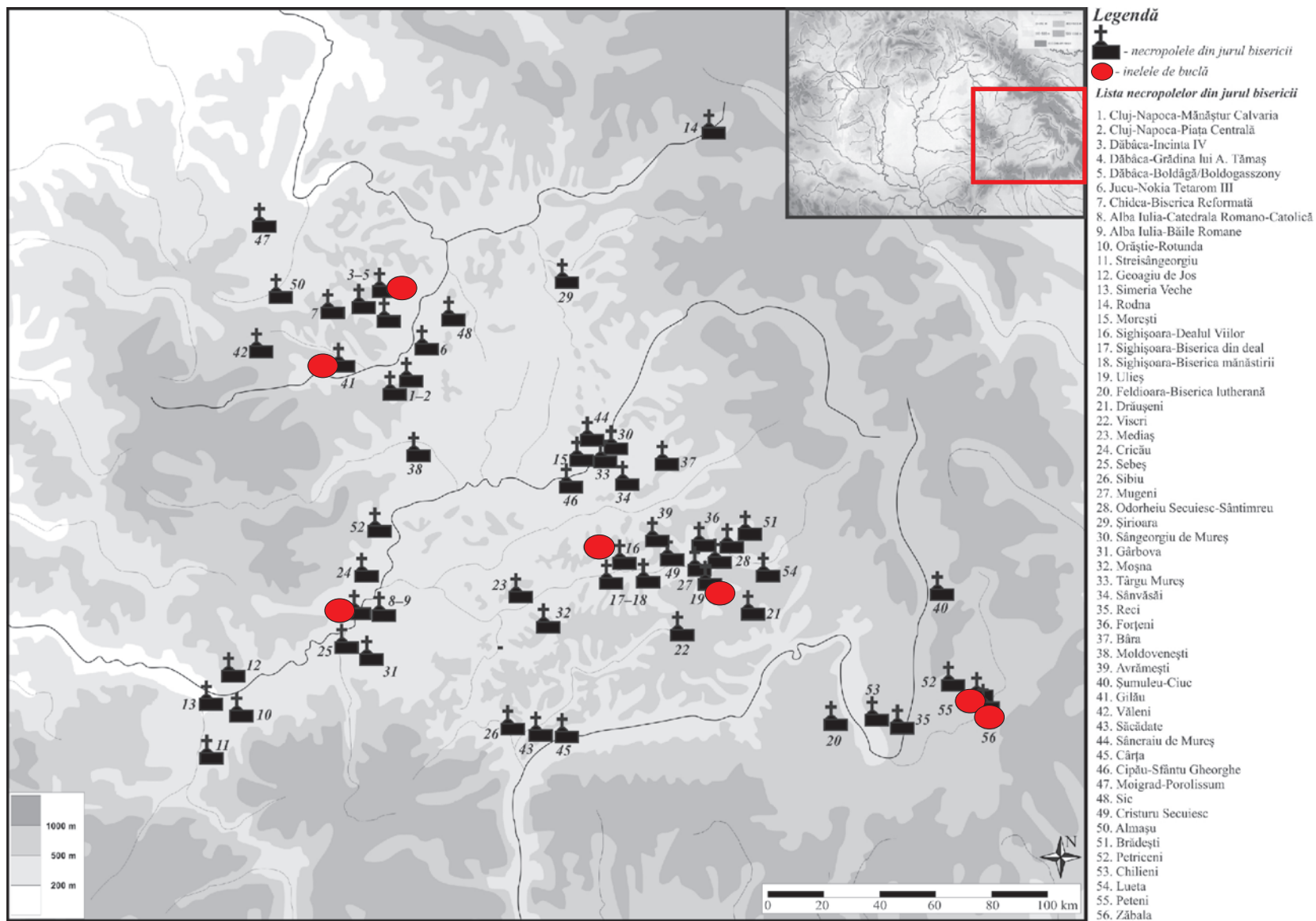
Planșa 11. Sighișoara-Dealul Viilor M152, M153, M158, M169, M170, M171, M173; inventarul M83 (1-2) și M99 (3).

Planșa 12. Sighișoara-Dealul Viilor inventarul M28B.

Plansa 13. Sighișoara-Dealul Viilor inventarul M28B.

Planșa 14. Cimitirele din jurul bisericii din Bazinul Transilvaniei (secolele XI – prima jumătate a secolului al XIII-lea) și răspândirea inelelor de buclă cu capătul în formă de S cu dimensiuni foarte mari.

